

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOG BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XIX

Zagreb 1995

Broj 35

rasprave i prilozi

UDK: 929 Vlatko Tumurlić
Izvorni znanstveni rad

KRSTJANIN VLATKO TUMURLIĆ I NJEGOVO DOBA (1403.–1423.)

Pejo ČOŠKOVIĆ, Zagreb

Sljedbenici heretičke »Crkve bosanske« tijekom prve polovice XV. st. postupno su prelazili u službu pojedinih velikaša za koje su potom obavljali raznovrsne poslove svjetovnog karaktera, što im je otvaralo velike mogućnosti da izadu iz tišine svojih redovničkih obitavališta i brzo postanu osobito cijenjeni, utjecajni, pa čak nerijetko i vrlo bogati ljudi ne samo u svojem okružju nego i na znatno širem prostoru, kako o tome na najuvjerljiviji način svjedoči primjer Radina Butkovića – nešto mlađeg suvremenika i subrata krstjanina Vlatka Tumurlića – koji je ostvario iznimno bogatu crkvenu i svjetovnu karijeru, nastupajući u različitim situacijama najčešće kao diplomat u službi oblasnih gospodara Radosava Pavlovića i Stjepana Vukčića Kosače. Odavanje članova heretičke sljedbe bosanskih krstjana i njezine hijerarhije raznim svjetovnim poslovima, nakon što su se našli na dvorovima »rusaške gospode« i oblasnih gospodara, nije bilo u suprotnosti s njihovom duhovnom djelatnošću i redovničkim pravilima po kojima su živjeli¹, nego je, naprotiv,

¹ Danas u opsežnoj historiografskoj literaturi o »Crkvi bosanskoj« više nije sporno da su njezini krstjani imali neka obilježja redovništva kao sačuvanu baštinu reda iz kojega su se institucionalno razvili, što su jasno uočavali i njihovi ponajprije katolički suvremenici, te da su u skladu s tim živjeli u svojim zajednicama po određenim, nama danas pobliže nepoznatim pravilima, kao što o tome nedvosmisleno svjedoče navodi iz oporuke gosta Radina Butkovića koji za »prave krstjane i krstjanice koji su prave vjere apostolske« kaže da su »od našega zakona«. Č. TRUHELKA: *Testamenat gosta Radina, – Prinos patavenskom pitanju*, GZM XXIII., Sarajevo, 1911., 372 (dalje: TRUHELKA: *Testamenat*); Lj. STOJANOVIĆ: *Stare srpske povelje i pisma*, knj. I., *Dubrovnik i susedi njegovi*, Drugi deo, SKA, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. Prvo odeljenje, Spomenici na srpskom jeziku, knj. XXIV., Beograd – Sr. Karlovci, 1934., 153–154 (dalje: STOJANOVIĆ, *Povelje i pisma II.*). A. V. SOLOVJEV: *Le Testament du gost Radin*, Mandičev zbornik. U čast o. dr. Dominika Mandiča prigodom njegove 75. obljetnice života, Rim, 1965., 152–155 (dalje: SOLOVJEV, *Le Testament*); N. KLAIC: *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, 1972., 316–319 (dalje: KLAIC, *Izvori*); F. ŠANJEK: *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb, 1975., 178–182 (dalje: ŠANJEK: *Bosansko-humski krstjani*); ISTI: *Les chrétiens bosniaques et le mouvement cathare XIIe – XVIe siècles*, Bruxelles – Paris – Louvain, 1976., 197–201 (dalje: ŠANJEK, *Les chrétiens bosniaques*).

karaktera⁴, kakva je primjerice bila diplomatska misija sredinom rujna 1403., kada je s još dvojicom poimence nepoznatih izaslanika iznosio Dubrovčanima mirovnu ponudu u ime kneza Pavla i vojvode Sandalja, ali na temelju tog podatka ne bi bilo opravdano zaključivati kako je ujedno bio i jedini »krstjanin« koji se početkom XV. st. već nalazio u službi nekog od bosanskih velmoža. Danas se s određenim pravom može reći da on, po svemu sudeći, nije bio ni prvi ni jedini pripadnik heretičke sljedbe bosanskih krstjana koji je svoje sposobnosti i usluge stavio na raspolaganje nekom od svjetovnih velikaša, osobito otkada je podmakao proces razgradnje bosanskog državnog područja, odnosno izdvajanja zemalja »rusaške gospode«⁵. Naime, čini se da je desetak godina ranije tepčiju Batala zadužio pobliže nepoznati starac Radin, kojemu je spomenuti velikaš poklonio jednu obrednu vjersku knjigu koju je za njega po narudžbi prepisao 1393. njegov dijak Stanko Kromirijanin⁶. Iako o njegovoj osobitoj bliskosti s pripadnicima »Crkve bosanske« rječito govore i podaci u nastavku navedene bilješke, prema kojima se nedvosmisleno tvrdi »da on' biše mnogo dobr' dobrim' ludem' i mnogo slavan' dobrim kr'stijan«⁷, valja, unatoč tome, ipak naglasiti da u raspoloživoj izvornoj građi nema izričitih svjedočanstava na temelju kojih bi se s određenom sigurnošću moglo ustvrditi da je starac Radin, član crkvene hijerarhije bosanskih krstjana, kao diplomat sudjelovao u nekoj važnijoj misiji u službi spomenutog bosanskog velikaša, na što je u

⁴ Usp. J. V. A. FINE, *The Bosnian Church: A New Interpretation. A Study of the Bosnian Church and Its Place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries*, New York – London, 1975., 264 (dalje: FINE, *Bosnian Church*).

⁵ O tom pitanju opširnije je pisao S. ĆIRKOVIĆ: *Rusaška gospoda*, Istorijski časopis XXI., Beograd, 1974., 5–17 (dalje: ĆIRKOVIĆ, *Rusaška gospoda*).

⁶ »sei knige napravi tepčija Batalo svojim' dijakom' Stan'kom' Kromirijaninom' i okovav' e srebrom' i zlatom', i odiv' krosnicom' i prikaza e star'cu Radinu«, Lj. STOJANOVIĆ, *Stari srpski zapisi i natpisi I.*, Beograd, 1982., 57 (dalje: STOJANOVIĆ, *Zapisi i natpisi I.*); ISTI: *Jedan prilog k poznavanju bosanskih bogomila*, Starine JAZU XVIII., 231–232 (dalje: STOJANOVIĆ, *Jedan prilog*); usp. Č. TRUHELKA: *Grobnica tepčije Batala, obretna kod Gornjeg Turbeta (kotar Travnik)*, GZM XXVII., Sarajevo, 1915., 370 (dalje: TRUHELKA, *Grobnica*); I. RUVARAC: *Danica, Druga, Resa*, Zbornik Ilariona Rucarca. Odabrani istorijski spisi I., Politička istorija, istorija književnosti, istorijska geografija i kritika, PI SKA, knj. CIII., Društveni i istorijski spisi, knj. 44, Beograd, 1934., 341 (dalje: RUVARAC, *Danica*); ĆOROVIĆ: *Historija Bosne I.*, PI SKA, knj. CXXXIX., Društveni i istorijski spisi, knj. 53, Beograd, 1940., 186 (dalje: ĆOROVIĆ, *Historija Bosne*); *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.*, Sarajevo, 1942., 383, bilj. 42 (dalje: *Poviest I.*); Č. TRUHELKA: *Bosanska narodna (patarska) crkva*, u *Poviest I.*, 784 (dalje: TRUHELKA: *Bosanska crkva*); V. VRANA: *Književna nastojanja u srednjovječnoj Bosni*, u *Poviest I.*, 806, bilj. 64 (dalje: VRANA, *Književna nastojanja*); SOLOVJEV: *Vjersko učenje bosanske crkve*, 29 (dalje: SOLOVJEV, *Vjersko učenje*); L. PETROVIĆ: »Kršćani bosanske crkve« (*Kršćani cr'kve bos'anske*), *Dobri pastir III.*, sv. I–IV., Sarajevo, 1953., 242 (dalje: PETROVIĆ, »Kršćani«); D. MANDIĆ: *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago, Ill., 1962., 91 (dalje: MANDIĆ, *Bogomilska crkva*); M. LOOS: *Dualist Heresy in the Middle Ages*, Praha, 1974., 303 (dalje: LOOS, *Dualist Heresy*); ŠANJEK: *Bosansko-humski krstjani*, 96; ISTI: *Les chretiens bosniaques*, 98; D. DRAGOJLOVIĆ: *Biblijska književnost u srednjem veku II.*, Književna istorija XVI/61, Beograd, 1983., 251 (dalje: DRAGOJLOVIĆ, *Biblijska književnost II.*).

⁷ STOJANOVIĆ: *Zapisi i natpisi I.*, 57. U svezi s ostalim pojedinostima usp. RUVARAC: *Druga*, 347; TRUHELKA: *Grobnica*, 371; ISTI: *Bosanska crkva*, 784; J. V. A. FINE: *Uloga Bosanske crkve u javnom životu srednjovekovne Bosne*, GDI XIX., (1970.–1971.), Sarajevo, 1973., 20 (dalje: FINE, *Uloga*); ISTI: *Bosnian Church*, 216.

našoj historiografiji s punim pravom već upozoreno⁸. Nedostatak takvih vijesti u svakom slučaju nije smetao Mandiću da starca Radina proglasi starješinom »neke kuće bosanskih krstjana, po svoj prilici u blizini sredovječne Lašve, kod današnjeg Travnička«⁹, a Dragojlovićev pokušaj da u tom starcu prepozna tobožnjeg Batalova savjetnika za kojega tvrdi da je »pregledao jedno rukopisno četveroevanđelje koje mu je 1393. godine prepisao Stanko Kromirijanin«¹⁰ predstavlja tek neuspjelo tumačenje posvetne bilješke na koju se poziva, ali čija mu poruka ne daje pravo na zaključak kakav izvodi. Kad je riječ o prodiranju članova »Crkve bosanske« na dvorove pojedinih bosanskih velikaša na kojima će postupno kao »kućane« preuzimati obavljanje raznih vrlo važnih poslova svjetovnog karaktera, gledano u kontekstu kronologije prvog nastupa krstjanina Vlatka Tumurlića kao diplomata, sredinom rujna 1403. nije na odmet spomenuti da su se nekoliko mjeseci ranije u Dubrovniku već pojavili poimence nepoznati krstjani za koje se pouzdano zna da su tamo stigli u pratnji odbjeglog vojvode Pavla Klešića te da im je Vijeće umoljenih 27. lipnja te godine darovalo ne samo određenu količinu živežnih namirnica nego im je odredilo i kuću za stanovanje dok budu boravili u njihovu gradu¹¹. Koncem studenoga 1403. neki poimence nepoznati krstjani dopratili su u Dubrovnik i ženu tog vojvode, pa je Vijeće tim povodom raspravljalo o tome da im se uputi ovlaštena osoba i pozove ih da dođu u grad svetog Vlaha¹².

Na temelju ovih i drugih dostupnih izvornih podataka, moguće je sasvim pouzdano pratiti prelazak pripadnika bosanskih krstjana i njihove crkvene hijerarhije u službu pojedinih oblasnih gospodara već od prvih godina XV. st., odnosno od vremena kada su se počele jasnije nazirati konture skromne kraljeve zemlje (*contrata del re*) i prostranih

⁸ Usp. FINE: *Uloga*, 20; ISTI: *Bosnian Church*, 268.

⁹ MANDIĆ, *Bogomilska crkva*, 91, 313. TRUHELKA: *Grobница*, 371, upozorava da se ovog starca iz Batalove posvetne bilješke ne smije izjednačavati s kasnijim puno poznatijim pripadnikom »Crkve bosanske«, gostom Radinom Butkovićem.

¹⁰ D. DRAGOJLOVIĆ: *Krstjani i jeretička crkva bosanska*, PI SANU – Balkanološki institut, knj. 30, Beograd, 1987., 229 (dalje: DRAGOJLOVIĆ, *Krstjani*).

¹¹ HAD, *Reformationes XXXII*, fol. 154 (dalje: *Ref. XXXII*); *IDA III*, 221, n. 1; JORGA: *Notes II*, 93, bilj. 7, s pogrešnim nadnevkom od 26. istog mjeseca. U vezi s tim usp. K. JIREČEK: *Istorija Srba*. Druga knjiga, *Kulturna istorija*, Beograd, 1978., 277, bilj. 116 (dalje: JIREČEK: *Istorija Srba II*); M. DINIĆ: *Jedan prilog za istoriju patarena u Bosni*, Zbornik FF u Beogradu I., Beograd, 1948., 37 (dalje: DINIĆ, *Jedan prilog*); A. SCHMAUS: *Der Neumanichäismus auf dem Balkan*, *Speculum II*, München, 1951., 285 (dalje: SCHMAUS, *Neumanichäismus*); PETROVIĆ: »Kršćania«, 191, bilj. 318; M. MILETIĆ: *I »krstjanija di Bosnia alla luce dei loro monumenti di pietra*, *Orientalia christiana analecta* 149, Roma, 1957, 52 (dalje: MILETIĆ, »Krstjani di Bosnia«); S. ČIRKOVIĆ: *Die bosnische Kirche*, *Accademia nazionale dei Lincei anno CCCLXL*. – 1964., *Quaderno 62 – Problemi attuali di scienza e di cultura*, *Atti de convegno internazionale sul tema: L'Oriente cristiano nella storia della civiltà*, Roma, 1964., 555, bilj. 20 (dalje: ČIRKOVIĆ, *Bosnische Kirche*); ISTI: *Bosanska crkva u bosanskoj državi*, u *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, I, Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*, PI ANU BiH knj. LXXIX., Odjeljenje društvenih nauka, knj. 17, Sarajevo, 1987., 226 (dalje: ČIRKOVIĆ, *Bosanska crkva*); LOOS: *Dualist Heresy*, 302, 309; FINE: *Bosnian Church*, 226; ŠIDAK: *Studije*, 94, bilj. 20; ISTI: »L'Église de Bosnie au moyen age«, *Annales de l'Institut français de Zagreb III/2*, Zagreb, 1976., 17 (dalje: ŠIDAK, »L'Église de Bosnie«); ISTI: *Heretička »Crkva bosanska«*, *Slovo* 27, Zagreb, 1977., 163 (dalje: ŠIDAK, *Heretička »Crkva bosanska«*); ŠANJEK: *Bosansko-humski krstjani*, 90; ISTI: *Les chrétiens bosniaques*, 90;

¹² *Ref. XXXII*, fol. 182; usp. *IDA III*, 222–223, n. 4; JORGA, *Notes II*, 92, bilj. 4; PETROVIĆ: »Kršćania«, 191, bilj. 318; FINE: *Bosnian Church*, 226–227; DRAGOJLOVIĆ: *Krstjani*, 91.

oblasti »rusaške gospode«¹³ koja se u vjerskim pitanjima početkom tog razdoblja u većini pokazala sklonijom »Crkvi bosanskoj« te stoga ne treba čuditi što se njezini članovi češće nalaze na njihovim dvorovima i obavljaju važne poslove, ponajprije svjetovnog karaktera. Pojava krstjanina Vlatka Tumorlića, a kasnije i nekih drugih dobro poznatih sljedbenika bosanskih krstjana u službi kneza Pavla Radinovića i njegovih nasljednika, upućuje na zaključak da je ta velikaška porodica početkom XV. st. u vjerskom pogledu sasvim sigurno pripadala heretičkoj »Crkvi bosanskoj« i tu su profesionalnu orijentaciju tijekom idućih šezdesetak godina slijedili i ostali njezini istaknutiji članovi, uz napomenu da je od toga tek za kratko vrijeme odstupio vojvoda Ivaniš Pavlović¹⁴.

Zanimljivo je, svakako, spomenuti da se u dostupnom izvornom materijalu pripadnici »Crkve bosanske« u službi vojvode Sandalja spominju relativno vrlo kasno u usporedbi s drugim velikaškim porodicama, tek početkom 1419., kada su u Dubrovniku kao vojvodini poslanici s vjerovnim pismom radi polaganja »u naš' komun' u poklad' što se udr'ži u sem' listu« boravili krstjanin Dmtar i komornik Pribisav Pohvalić¹⁵, uz napomenu da je, prema tvrdnji dobro obaviještenih Dubrovčana u njihovu pismu od 30. travnja 1405. za svojeg poklisara Nikolu Gučetića, i spomenuti bosanski velikaš pripadao heretičkoj sljedbi bosanskih krstjana za čijeg su vrhovnog poglavara tvrdili da je »signore et padre spirtuale (sic) dela glexia vostra de Bosna«¹⁶. Pozornosti vrijedno je i Rastićevo zapažanje, prema kojemu je vojvodu Sandalja, čovjeka osobitih sposobnosti, bio loš glas zbog raskolničkih zabluda i patarenskog obreda u kojemu se rodio i umro¹⁷. Prividan nesklad između navedenih podataka valja promatrati u širem kontekstu nasta-

¹³ O izdavanju zemalja oblasnih gospodara opširnije je pisao ĆIRKOVIĆ: *Rusaška gospoda*, 12–15.

¹⁴ O. RAYNALDUS: *Annales ecclesiastici ab anno 1198, ubi desinit cardinalis Baronius*, t. IX, Romae, 1752., 538 (dalje: RAYNALDI, *Annales ecclesiastici IX*); usp. J. S. ASSEMANI: *Kalendarium ecclesiae universae*, t. V., (*Kalendarium ecclesiae slavicae sive graeco-moscae*), Roma, 1755., 85 (dalje: ASSEMANI: *Kalendarium V*); E. FERMANDŽIN: *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*, MSHSM JAZU, knj. 23, Zagrabiae, 1892., 208 (dalje: *Acta Bosnae*); JIREČEK: *Istorija Srba II.*, 405; MANDIĆ: *Bogomilska crkva*, 413; ĆIRKOVIĆ: *Bosnische Kirche*, 572; ISTI: *Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba*, PI SAN, knj. CCCXXVI., Odeljenje društvenih nauka, knj. 48, Beograd, 1964., 40 (dalje: ĆIRKOVIĆ: *Herceg Stefan*); ŠANJEK: *Bosanski krstjani u drugoj polovici XV. stoljeća*, Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine, Sarajevo, 1978., 33 (dalje: ŠANJEK, *Bosanski krstjani*); ŠIDAK: *Studije*, 150; FINE: *Bosnian Church*, 306; B. NILEVIĆ: *Iz života posljednjih Pavlovića*, GDI XXVIII–XXX. (1977–1979), Sarajevo, 1979., 71 (dalje: NILEVIĆ, *Iz života*); P. ČOŠKOVIĆ: *O gostima »Crkve bosanske«*, Istorijski zbornik IV/4, Banjaluka, 1985., 24 (dalje: ČOŠKOVIĆ, *O gostima*); DRAGOJLOVIĆ: *Krstjani*, 41. F. RAČKI: *Bogomili i Patareni*, PI SKA LXXXVII., Društveni i istorijski spisi, knj. 38, Beograd, 1931., 446 (dalje: RAČKI, *Bogomili*), s pogrešnim datiranjem isprave s nadnevkom od 1. veljače 1448.

¹⁵ Lj. STOJANOVIĆ: *Stare srpske povelje i pisma*, knj. I., *Dubrovnik i susedi njegovi*, Prvi deo, Beograd – Sr. Karlovci, 1929., 363–364 (dalje: STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*); usp. FINE: *Bosnian Church*, 238.

¹⁶ *IDA III.*, 183–184; usp. JORGA, *Notes II.*, 107; JIREČEK: *Istorija Srba II.*, 277; *Poviest I*, 416; A. BABIĆ: *Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni*, Radovi ND BiH, knj. XIII., Odeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 5, Sarajevo, 1960., 34 (dalje: BABIĆ, *Diplomatska služba*); MANDIĆ: *Bogomilska crkva*, 184; FINE: *Bosnian Church*, 231; ĆIRKOVIĆ: *Bosanska crkva*, 226; DRAGOJLOVIĆ: *Krstjani*, 229.

¹⁷ *Chronica ragusina Junii Resti ab origine urbis usque ad annum 1451*, MSHSM XXV., Scriptores, vol. II., Zagreb, 1893., 264 (dalje: RASTIĆ, *Chronica ragusina*); usp. RAČKI: *Bogomili*, 445, bilj. 2. O Sandaljevju vjerskoj pripadnosti opširnije je pisao PETROVIĆ: *»Krstćani«*, 195–196, bilj. 335.

janja oblasti »rusaške gospode«, jer su zbog međusobnih obračunavanja njihove granice bile podložne čestim promjenama, pa, u skladu s tim, nepojavljivanje pripadnika »Crkve bosanske« u Sandaljevoj službi valja dovesti u svezu s činjenicom da njegove zemlje još nisu bile zahvatile rubne krajeve prvotne ili banske Bosne koja je predstavljala kolijevku srednjovjekovne bosanske države i osjetno mlađe heretičke sljedbe bosanskih krstjana, što znači da na području Humske zemlje početkom XV. st. još nije bilo krstjanskih zajednica, odnosno hiža, pa stoga ni njihovih članova u službi tamošnje vlastele, tako da neko vrijeme za nju nastupaju kao poslanici članovi Katoličke crkve, obavljajući pritom vrlo važne poslove svjetovnog karaktera¹⁸. Tek kad je završen proces izdvajanja zemalja »rusaške gospode«, a Sandaljeva oblast poslije pogibije kneza Pavla Radinovića svojim granicama zahvatila područje od ušća Neretve do Lima i doline Rame do Kotora, tako da su pod njegovu vlast došli i krajevi s Fočom i Gorazdem u kojima su postojale krstjanske hiže¹⁹, valjalo je očekivati da se uskoro i na njegovu dvoru kao »kućane« pojave pripadnici »Crkve bosanske« čijim se uslugama otada i ovaj velikaš počeo služiti pri obavljanju važnih i povjerljivih poslova, osobito onih diplomatske naravi.

Pitanje vjerske pripadnosti vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića puno je složenije od prethodnih slučajeva, pa stoga u historiografiji o tome ne vlada jedinstveno mišljenje. S tim u svezi zanimljivo je navesti da u jednom pobježe nedatiranom pismu koje je tijekom lipnja 1401. uputio Zadranima, spomenuti velikaš priseže sa ženom, braćom i sinom na »križ i moći«, obećavajući im garantiranu zaštitu od svakog neprijatelja²⁰, što bi upućivalo na njegovo katoličanstvo, iako pritom ne treba gubiti iz vida ni činjenicu da se bosanski vojvoda obraćao pripadnicima Katoličke crkve kojima je zakletva, po njihovu običaju, mogla predstavljati željenu garanciju sigurnosti. Približno iz tog vremena potječe i jedno drugo, puno izričitije, ali i drukčije svjedočanstvo o Hrvojevoj vjerskoj pripadnosti, a nalazi se u pismu Matije de San Miniata, tajnika kralja Ladislava Napuljskog, koje je on 11. srpnja 1403. uputio Firentincu Coluciju de Salutatis, izričito tvrdeći za bosanskog vojvodu da je »pataren«, ali da na njegovu obraćenju k svjetlu pravog

¹⁸ U više navrata 1396., 1398., 1403., 1405. i 1409. vojvoda Sandalj je kao poslanike slao u Veneciju i Zadar katoličke svećenike, arhidakona Teodora i popa Ratka, usp. S. LJUBIĆ: *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, knj. IV., MSHSM, JAZU, Zagreb 1874., 378 (dalje: LJUBIĆ, *Listine IV.*); ISTI: *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, knj. X., MSHSM, JAZU, Zagreb 1891., 229 (dalje: LJUBIĆ, *Listine X.*); JORGA: *Notes II.*, 72, 87–88, 119–120; usp. PETROVIĆ: »Kršćanica«, 137, bilj. 252; FINE: *Bosnian Church*, 222, 231, 233.

¹⁹ O tamošnjim hižama opširnije su pisali MANDIĆ: *Bogomilska crkva*, 310–312, 315; M. HADŽIJAHIĆ: *Zemljišni posjedi »Crkve bosanske« (Nacrt za jednu studiju)*, Historijski zbornik XXV–XXVI. (1972–1973), Zagreb 1974., 471 (dalje: HADŽIJAHIĆ: *Zemljišni posjedi*); FINE: *Bosnian Church*, 257–260, 263.

²⁰ F. ŠIŠIĆ: *Nekoliko isprava iz početka XV. st.*, Starine JAZU 39, Zagreb 1938., 170–171 (dalje: ŠIŠIĆ, *Nekoliko isprava*); M. BRKOVIĆ, *Bosanski kraljevski dvor prema Zadru i Hrvojeva uloga u zadarskim događajima krajem XIV. i početkom XV. st.*, Radovi FF u Zadru, XXV/25, Razdio povijesnih znanosti (12) 1985/1986., Zadar, 1986., 269 (dalje: BRKOVIĆ, *Bosanski dvor*); usp. ŠIŠIĆ: *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350–1416)*, Zagreb 1902., 140–141 (dalje: ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje*); V. KLAIĆ, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, knj. II., Zagreb 1980., 345 (dalje: KLAIĆ, *Povijest Hrvata II.*); ĆOROVIĆ: *Historija Bosne*, 367; *Poviest I.*, 383; FINE: *Bosnian Church*, 222; DRAGOJLOVIĆ: *Krstjani*, 90.

spasa upravo radi papinski poslanik, kardinal Angelo Acciaiolli, uz nagovještaj da će u tome i uspjeti, objašnjavajući to kao vojvodin ustupak kralju u očekivanju da ga on postavi za svojeg namjesnika u bosanskim stranama, kako je o tome kraljeva tajnika posebno izvjestio splitski nadbiskup Pelegrin Aragonski²¹. Tadašnje Hrvojevo »patarenstvo« spominje u jednom svojem pismu od 22. srpnja 1402. i hrvatskougarski kralj Sigismund, ali ono je motivirano izrazito političkim razlozima, bez namjere da doista pruži vjerodostojno svjedočanstvo o vjerskoj pripadnosti tog bosanskog velikaša koji je sa svojim snagama opsjedao kninsku utvrdu²². Tome u prilog govori i činjenica da je 1404. krstjanin Hval »na počtenie slavnou g(ospo)d(i)nou Hr'voju, her'cegou split'skomou i knezou o(t) dol'nih' kra i inim' mnogim' zemlam'«²³ prepisao jedan luksuzno ukrašeni zbornik vjerskih tekstova, ali to bosanskoga vojvodu očito nije smetalo da kod prepisivača Butka za svoje potrebe naruči i jednu drugu vjersku knjigu, sastavljenu »po zakonu rimskom blaženoga Petra i Pavla, crkve rimskoga dvora«²⁴, poznatiju kao Hrvojev misal. Je li vojvoda Hrvoje, doduše ponajprije iz političkih pobuda, prihvatio katoličanstvo već 1403., zahvaljujući nastojanju kardinala Angela Acciaiolija, danas je teško pouzdanije utvrditi, ali desetak godina kasnije, u pismu kraljici Barbari, bosanski vojvoda je isticao svoje pravovjerje moleći je da se zauzme za njega kod kralja Sigismunda i da ne dopusti da umre u poganskom obredu i nevjeri, jer je jedva i teško dočekao vrijeme da s poganstva prijeđe na katoličku vjeru²⁵.

²¹ ŠIŠIĆ: *Nekoliko isprava*, 207–208; usp. ISTI: *Vojvoda Hrvoje*, 154–155; RAČKI: *Bogomili*, 445; KLAIĆ: *Povijest Hrvata II.*, 357; ISTI: *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb 1892., 219, bilj. 22; ISTI: *Herceg Hrvoje i Hval krstjanin*, *Nastavni vjesnik XXXV.* (1926/1927), Zagreb 1927., 84 (dalje: KLAIĆ, *Herceg Hrvoje*); *Poviest I.* 388; L. THALLÓCZY: *Herzog Hervoja und sein Wappen*, *Wiss. Mitt.*, II., Wien, 1894., 110 (dalje: THALLÓCZY, *Herzog Hervoja*); PETROVIĆ: »Kršćania«, 164; LOOS: *Dualist Heresy*, 325, bilj. 83. Ne navodeći izvor L. THALLÓCZY, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München – Leipzig, 1914., 138 (dalje: THALLÓCZY, *Studien*), tvrdi da je vojvoda Hrvoje 1403. prešao na katolicizam, a suprotno njemu, JIREČEK: *Istorija Srba*, Prva knjiga, do 1537. godine, (*Politička istorija*), Beograd 1978., 339 (dalje: JIREČEK, *Istorija Srba I.*), ističe da je taj velikaš unatoč svim pregovorima koje je vodio radi promjene vjere, dosljedno ostao privržen heretičkoj sljedbi bosanskih krstjana.

²² ŠIŠIĆ: *Nekoliko isprava*, 192; usp. ISTI, *Vojvoda Hrvoje*, 135, 226, bilj. 100; KLAIĆ: *Herceg Hrvoje*, 84; ČOROVIĆ, *Historija Bosne*, 367; FINE: *Bosnian Church*, 223; DRAGOJLOVIĆ: *Krstjani*, 90.

²³ *Zbornik Hvala krstjanina*, Sarajevo, 1986., 777 (359); usp. F. MIKLOSICH: *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Regusii*, Graz, 1964., 253 (dalje: MILOSICH, *Monumenta serbica*); F. RAČKI: *Prilozi za povijest bosanskih Patarena*, *Starine JAZU I.*, Zagreb 1869., 101 (dalje: RAČKI, *Prilozi*); THALLÓCZY: *Herzog Hervoja*, 110; STOJANOVIĆ: *Zapisi i natpisi I.*, 66; KLAIĆ: *Herceg Hrvoje*, 84–85; JIREČEK: *Istorija Srba I.*, 339; VRANA: *Književna nastojanja*, 812, bilj. 95; PETROVIĆ: »Kršćania«, 141; V. J. ĐURIĆ: *Minijature Hvalovog rukopisa*, *Istorijski glasnik*, br. 1–2, Beograd 1957., 41 (dalje: ĐURIĆ, *Minijature*); MANDIĆ: *Bogomilska crkva*, 84–85; ČIRKOVIĆ: *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd 1964., 239 (dalje: ČIRKOVIĆ, *Istorija Bosne*); KLAIĆ: *Izvori*, 319; FINE: *Bosnian Church*, 219; ŠANJEK: *Bosansko-humski krstjani*, 147; ISTI, *Les chretiens bosniaques*, 171; DRAGOJLOVIĆ: *Biblijska književnost II.*, 250; ISTI, *Krstjani*, 162.

²⁴ VRANA: *Književna nastojanja*, 800; usp. JIREČEK: *Istorija Srba I.*, 339; PETROVIĆ: »Kršćania«, 143; ČIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 239; E. HERCIGONJA: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. II., (*Srednjovjekovna književnost*), Zagreb 1975., 239–245 (dalje: HERCIGONJA, *Povijest književnosti II.*); FINE: *Bosnian Church*, 222, 224, 268–269.

²⁵ I. LUCIĆ: *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, knj. II., Split 1979., 854–856 (dalje: LUCIĆ, *Povijesna svjedočanstva II.*); G. FEJÉR: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. X/5, Budae 1842.,

U svakom slučaju, članovi »Crkve bosanske« i njezine hijerarhije, zahvaljujući svojem golemom moralnom autoritetu koji su stekli nezahvaćeni unutarnjim razmiricama u vrijeme nestajanja kraljevske vlasti i dezintegracije državnog područja, mogli su se uzdići iznad pojedinačnih, nerijetko sebičnih interesa zavadenih velikaša i pojaviti se kao čimbenik ravnoteže, sigurnosti i povjerenja u javnom i političkom životu zemlje, ali i u općenju sa strancima, osobito susjedima. Imajući sve to u vidu, ne iznenađuje činjenica što pripadnici sljedbe bosanskih krstjana nastupaju u raznim diplomatskim misijama koje se, doduše, u dostupnoj izvornoj građi najčešće spominju, uz napomenu da se pojavljuju i u drugim situacijama pri obnašanju različitih uloga i obavljanju važnih poslova u službi svojih svjetovnih gospodara, pa se, u skladu s tim, o njima govori i kao o arbitrima u brojnim spornim situacijama, zatim kao o savjetnicima na dvorovima pojedinih bosanskih velikaša i garantima osobito posjedovnih prava koja plemstvo najčešće stječe kao nagradu za svoje vazalne usluge, odnosno »vjernu službu«, nego što se o tim crkvenim osobama zna kao o duhovnicima, dušebrižnicima, propovjednicima i ispovjednicima, jednom riječju kao o kapelanima dotične vlastele, kao što se u tom svojstvu puno češće spominju redovnici drugih dviju kršćanskih crkava.

II. PRVI POZNATI KRSTJANIN DIPLOMAT

Jedan od prvih poimence poznatih pripadnika duhovnog staleža »Crkve bosanske« koji se sasvim pouzdano, osim u tom svojstvu, povremeno pojavljivao i u službi svojih svjetovnih gospodara, kneza Pavla Radinovića i njegova nasljednika vojvode Radosava Pavlovića, ne samo kao pratilac nego i kao njihov spretni izaslanik, pregovarač i mudri savjetnik kojemu je čak i kralj Ostoja na početku poznatog dijela njegove bogate diplomatske karijere povjerio da u njegovo ime ponudi Dubrovčanima mirovne pregovore, bio je krstjanin Vlatko Tumurlić koji se u takvim situacijama više puta spominje tijekom prve četvrtine XV. st. Zbog, za istraživače vrlo primamljive, okolnosti da je upravo Tumurlić među prvima svoje diplomatske sposobnosti stavio na raspolaganje jednom od najistaknutijih predstavnika »rusaške gospode«, knezu Pavlu, nameće se pomisao da se u granicama njegovih zemalja, po svemu sudeći, nalazila krstjanska hiža u kojoj je krstjanin Vlatko provodio svoje redovničke dane. Zanimljivo je, međutim, spomenuti da, unatoč velikom zanimanju domaćih i stranih povjesničara za problematiku »Crkve bosanske« o kojoj je napisana opsežna znanstvena literatura, o životu i djelovanju njezinih istaknutijih predstavnika nije posebice pisano²⁶, pa tako ni Vlatko

384–386 (dalje: FEJÉR, *Codex diplomaticus X/5*), zabunom pogrešan datum 1142.; *Acta Bosnae*, 87; L. THALLÓCZY: *Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum comitatuum Dubicza, Orbasz et Szana (1244–1710)*, Monumenta Hungariae historica XXXVI., Budapest 1912., 147–150 (dalje: THALLÓCZY, *Codex Dubicza*), dokument je objavljen pod 1412. U svezi s ovim pismom također usp. ŠIŠIĆ: *Vojvoda Hrvoje*, 228–229; KLAJČ: *Povijest Hrvata III.*, 83; ISTI, *Povijest Bosne*, 247; ISTI: *Herceg Hrvoje*, 87; ČOROVIĆ: *Historija Bosne*, 412; FINE: *Bosnian Church*, 234; ŠIDAK: *Studije*, 119. JIREČEK: *Istorija Srba I.*, 339, tvrdi da je vojvoda Hrvoje unatoč svim pregovorima o promjeni vjerske pripadnosti dosljedno ostao sljedbenik »Crkve bosanske«.

²⁶ Vlatka Tumurlića i njegove nastupe u službi Pavlovića, najčešće međusobno nepovezano, spominju povjesničari »Crkve bosanske« od Račkog do naših dana. Većinu rijetkih izvornih podataka o njemu na jednom

Tumurlić, krstjanin i diplomat, još nije dobio svojega istraživača što, svakako, samo pojačava potrebu i opravdava pokušaj da se napiše barem kratak prilog za njegovu biografiju, uz napomenu da oskudni izvorni materijal na postojećem stupnju očuvanosti ne omogućava nastanak monografske publikacije, bez obzira na to što bi ona mogla, sasvim sigurno, pružiti zanimljivu predodžbu o počecima djelovanja pripadnika »Crkve bosanske« u službi svjetovnih velikaša te stoga biti ilustrativna i neosporno zanimljiva. Iz navedenoga je nedvojbeno jasno da jedan od razloga što krstjanin Vlatko još nije dobio svojeg povjesničara i biografa valja ponajprije potražiti u stanju raspoložive izvorne građe koja ipak sadrži malo relevantnih podataka iz njegova života i djelovanja na javnoj i političkoj sceni, potrebnih za takav pothvat.

Kad je pak to u pitanju, valja istaknuti da ni današnji povjesničari nisu u ništa zavidnijem položaju, s obzirom na to da broj dostupnih podataka o prvom poznatom krstjaninu-diplomatu ni sada nije bitno veći i raznovrsniji nego ranije. Iako je ono što je rečeno u osnovi točno, s gledišta brojnosti i karaktera izvornih svjedočanstava, današnji povjesničari koji bi željeli proučavati javno djelovanje Vlatka Tumurlića nalaze se ipak objektivno u nešto povoljnijem položaju, budući da imaju određenu olakšicu u dostupnosti i sluzenju izvornim materijalom koji obuhvaća pozornosti vrijedne podatke iz njegova života i službovanja na dvoru kneza Pavla Radinovića i njegova sina i nasljednika, vojvode Radosava Pavlovića. Ta dodatna povoljnost ne proistječe samo iz činjenice da je odgovarajuće podatke o njemu sada moguće tražiti po zbirkama objavljenih dokumenata u izdanjima Miklosicha, Pucića i Stojanovića²⁷, budući da su one već odavna poznate našoj znanstvenoj javnosti, nego ponajprije iz činjenice da im je sada znatnim dijelom i dubrovačka izvorna građa, nastala na latinskom jeziku o pripadnicima »Crkve bosanske« – kojoj je, uostalom, i sam Vlatko Tumurlić pripadao – također postala dostupnom nakon što ju je kritički objavio M. J. Dinić²⁸, približivši je tako široj javnosti, zainteresiranoj za teme iz naše srednjovjekovne povijesti.

Danas o krstjaninu Vlatku Tumurliću nisu na žalost više poznati ni najosnovniji biografski podaci pa se s pravom može reći da se o njemu ne zna čak ni ono što bi se samo po sebi moralo znati. U takvoj se pak situaciji s punom sigurnošću može tek ustvrditi da se taj ugledni pripadnik »Crkve bosanske« zvao Vlatko i da je tijekom cijelog svojeg redovničkog vijeka bio i ostao krstjanin, dakle obični pripadnik duhovnog staleža, odnosno »reda crkve bosanskih krstjana«, ali s istim stupnjem sigurnosti se ne bi moglo utvrditi kako mu je glasilo prezime koje su njegovi bosanski i dubrovački suvremenici različito zabilježili. S tim u svezi, nije na odmet spomenuti da se, primjerice, u sačuva-

mjestu objavio je DINIĆ u *IDA III.*, 181–182, 186, 189–190, 222–223, a štur pregled njegove aktivnosti u službi Radinovića – Pavlovića dao je BABIĆ, *Diplomatska služba*, 66.

²⁷ MIKLOSICH: *Monumenta serbica*, 306, 308, 319, 323; M. PUCIĆ: *Spomenici srbski od 1395. do 1423.*, knj. I., Beograd 1858., 150–151; 156–158 (dalje: PUCIĆ, *Spomenici srpski I*); STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 319, 567–569, 570, 583.

²⁸ *IDA III.*, 181–182, 186, 189–190, 222–223. Naravno da se ni u ovoj zbirci ne nalazi kompletna izvorna građa koja se tiče krstjanina Vlatka Tumurlića, jer su izdavaču promaknula neka mjesta u kojima je riječ o tom pripadniku »Crkve bosanske«. Neke od vijesti o njemu poznate su već duže vremena, pa s tim u svezi usp. PUCIĆ, *Spomenici srpski I.*, Primjedbe IV; JORGA, *Notes II.*, 98, bilj. I, 151.

nim ispravama dubrovačke provenijencije, pisanim na latinskom jeziku, njegov patronimik najčešće navodi kao Tumurlić (Tumurlich) kako ga nalazimo čak u šest poznatih slučajeva²⁹, a kao Tumurlić (Toumr'lik') zapisan je u četiri navrata u ispravama nastalim na narodnom slavenskom jeziku³⁰ te po jednom kao Tamarlić (Tamarlich), Tamurlić (Tamurlich), pa čak i Tumrak (Toumr'k)³¹. Osim ovako nedosljednog navođenja prezimena tog krstjanina i diplomata, čini se, na temelju drugih dostupnih podataka koji se odnose na njega, razložnim pretpostaviti da je zbog toga što je bio dobro poznat kao član »Crkve bosanske«, za određenje njegova identiteta suvremenici bilo dovoljno navođenje i same odrednice o njegovu duhovnom zvanju, kao što su to u nekoliko slučajeva učinili Dubrovčani kad su uz Vlatkovo osobno ime dodavali riječi »krstjanin«, »christianinus« i »patarenus«³².

Navedena raznolikost u pisanju prezimena krstjanina Vlatka odrazila se i na usvajanje oblika njegova patronimika u postojećoj historiografskoj literaturi, pa ne samo da su autori na različite načine bilježili njegovo prezime nego nije nimalo rijedak slučaj da su i kasnije pojedinci, što osobito vrijedi za ranije istraživače, takvim stanjem bili zbunjeni te su Tumurlića, Tamarlića, Tumraka i krstjanina Vlatka nerijetko držali različitim osobama³³. Danas su u našoj historiografskoj literaturi, čini se, nedoumice u pogledu usvajanja oblika Vlatkova prezimena uklonjene, jer je u novije vrijeme, uz neke iznimke, prevladalo mišljenje da bi njegov patronimik ispravno trebao glasiti Tumarlić, iako se u tom obliku ne navodi niti u jednom poznatom slučaju. Kad bismo sada, slijedom raspoloživih izvornih svjedočanstava, morali odlučiti koji bi od navedenih oblika Vlatkova prezimena bilo najispravnije prihvatiti kao pravilan, čini se da bi se s punim pravom moglo ustvrditi da je to oblik »Tumurlić«, s obzirom na to da su ga u najviše poznatih slučajeva upravo tako zabilježili njegovi dubrovački suvremenici s kojima je često dolazio u dodir prilikom svojih boravaka u njihovu gradu kad je obavljao

²⁹ *Let. di Lev. VIII*, fol. 146'–148'; *Cons. Rog. III.*, fol. 11', fol. 21', fol. 23', fol. 24': usp. *IDA III.*, 189–190, n. 22; 223, n. 5.

³⁰ Usp. STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 567, 569, 570, 586; MIKLOSICH: *Monumenta serbica*, 306, 308, 323; PUCIĆ: *Spomenici srpski I.*, 150–151.

³¹ *Let. di Lev. VII.*, 134; *Cons. Rog. III.*, fol. 11; *IDA III.*, 186, n. 14a; 223, n. 5. JORGA: *Notes II.*, 151; MIKLOSICH: *Monumenta serbica*, 319; STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 583.

³² *Let. di Lev. IV*, fol. 63'–64; *Ref. XXXII.*, fol. 169, fol. 170; *IDA III.*, 182, n. 2, 222, n. 3; PUCIĆ: *Spomenici srpski I.*, Primjedbe IV., i 156–158; STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 318–321.

³³ JORGA: *Notes II.*, 98, bilj. 1, 151 i 591, jednom ovog pripadnika »Crkve bosanske« spominje jednostavno kao Vlatka paterna, drugi put kao Vlatka Tamarlića, a u abecednom popisu imena piše Vlatko Tamarlić, što je u potpunosti prihvatilo i Perojević u *Poviest I.*, 405, 446 i 849, s tom razlikom što je izraz »Vlatko pataren« preinačio, odnosno preveo kao »Vlatko krstjanin«. Sličnu nedosljednost nije uspio izbjeći ni P. ŽIVKOVIĆ: *Tvrtko II. Tvrtković. Bosna u prvoj polovini XV. stoljeća*, Sarajevo 1981., 88, 106 i 243 (dalje: ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II.*), koji u tekstu krstjanina Vlatka naziva Tumarlićem, a u kazalu osobnih imena naveo ga je kao Tumurlića, iako ga u jednom ranijem članku: *Diplomatska aktivnost Bratla Tezalovića*, Prilozi Instituta za istoriju X/II/10/2, Sarajevo 1974., 41 (dalje: ŽIVKOVIĆ, *Diplomatska aktivnost*), spominje kao Vlatka Krstjanina. Tek u svojoj najnovijoj knjizi (ISTI: *Utjecaj primorskih gradova na ekonomsko-socijalne promjene u bosanskoj društvu u 14. i 15. stoljeću / Pojava građanske klase i novog plemstva*, Tuzla 1986., 58, 223 /dalje: ŽIVKOVIĆ, *Utjecaji*), dosljedno ga naziva Tumurlićem. Kako je to najrašireniji oblik Vlatkova prezimena, i mi smo mu dali prednost nad sve prihvaćenijim, Tumarlić.

najrazličitije poslove za sebe, subraću i svoje svjetovne gospodare. Prihvatanjem mišljenja da je Vlatkovo prezime najvjerojatnije doista glasilo Tumurlić, a ne nekako drukčije, odnosno kako su ga, osim rijetkih iznimki, u određenim situacijama nazivali istraživači koji su se bavili proučavanjem povijesti »Crkve bosanske« i srednjovjekovne bosanske države, nipošto nisu uklonjene sve nejasnoće i nepoznanice iz njegove biografije prije pojavljivanja u službi Radinovića – Pavlovića.

Nakon utvrđivanja barem približno najvjerojatnijeg oblika prezimena krstjanina Vlatka, osjeća se potreba da se pokušaju razjasniti i neke druge pojedinosti biografske naravi koje i nadalje ostaju nepoznate jer o njima nema nikakvih tragova u izvornom materijalu ne samo bosanskog nego ni dubrovačkog podrijetla, što neprijeporno istraživaču uvelike otežava posao. Jedno od prvih pitanja koje se u iskrenoj radoznalosti za novim spoznajama postavlja pred istraživača, tiče se nastojanja da se po mogućnosti utvrdi tko su bili Vlatkovi roditelji o kojima u oskudnoj izvornoj građi o njihovu sinu nije ništa zabilježeno, pa stoga čak ni njihova imena danas više nije moguće doznati. Iako ni u svezi s ostalim podacima koji se odnose na utvrđivanje mjesta i vremena rođenja Vlatka Tumurlića, kao i određivanje njegove staleške pripadnosti, današnji istraživači nisu u povoljnijem položaju nego njihovi prethodnici, barem kad je u pitanju stanje raspoloživih izvornih svjedočanstava i naše obaviještenosti o tome. U nastojanju da barem približno odgovore na neka od tih pitanja, povjesničari se mogu, s više ili manje vjerojatnoće, osloniti na zaključivanje »per analogiam«, poznajući neke druge slične situacije. Zahvaljujući tome, čini se ipak osnovanim pokušati barem hrabrim pretpostavkama, uz dužan oprez, odgovoriti čak i na ta pitanja, budući da u tom pogledu ni nadalje nema točnih podataka na temelju kojih bi se mogao zasnivati precizan i pouzdan odgovor. Što se pak tiče pokušaja utvrđivanja mjesta rođenja krstjanina Vlatka, valja pripomenuti da o tome bosanski i dubrovački suvremenici dosljedno šute, ne pružajući niti na jednom mjestu na kojem se on spominje čak niti slutnju, ako je možda previše očekivati sasvim nedvosmislenu tvrdnju na osnovi koje bi se moglo pouzdanije utvrditi odakle je podrijetlom bio. Iz činjenice da o tome raspoloživi izvorni materijal šuti, moglo bi se pomisliti da navođenje tog podatka ili nije bilo osobito važno isticati u slučajevima u kojima se Tumurlić nalazio, ili je bio dovoljno poznat svojim bosanskim i dubrovačkim suvremenicima, pa zbog toga takve odrednice o njemu nisu uopće bile potrebne, baš kao što je i njegovo prezime djelotvorno zamjenjivala oznaka duhovnog staleža crkve kojoj je pripadao.

Bez obzira na to zbog čega se u izvornom materijalu ne navodi naziv njegova rodnog mjesta, čini se ipak razložnim pretpostaviti da ga ponajprije valja potražiti u zemljama Radinovića – Pavlovića u čijoj je službi kao dvorjanin, redovnik, savjetnik i diplomat Tumurlić proveo barem dvadesetak godina. Na takvu pomisao upućuje i činjenica da se u vrijeme prvog poznatog Vlatkova nastupa, sredinom rujna 1403., već bila razvila oblast (contrata) kneza Pavla u širem smislu na području između Bosne i Drine te od gornjeg toka Krivaje do Prače, s gradovima Borčem, Olovom, Dobrunom, a najvjerojatnije i Vrhbosnom³⁴. Izdvajanjem zemalja »rusaške gospode«, kraljevi podanici su sada

³⁴ O granicama zemalja kneza Pavla Radinovića opširnije ups. J. RADONIĆ: *O knezu Pavlu Radenoviću, Priložak istoriji Bosne krajem XIV i poč. XV. veka*, Letopis MS 212, sv. 2, Novi Sad, 1902., 43–44; (dalje:

priznavali predstavnike istaknutih velikaških rodova svojim gospodarima, što je u određenoj mjeri mijenjalo njihov položaj. U kontekstu novonastale promjene, najistaknutiji pojedinci s tako omeđenog područja počeli su stupati u službu svojih novih gospodara, što se sasvim sigurno dogodilo i s nekim krstjanima u zemljama kneza Pavla Radinovića koji je na svojem dvoru u Borču okupio najsposobnije između svojih podanika, učinivši ih dvorjanima, odnosno »kućanima«, kako je to nešto više od pola stoljeća kasnije izričito tvrdio herceg Stjepan Vukčić³⁵, a potom, savjetnicima i diplomatima. Kako su mu bili potrebni i pripadnici crkve kojoj je sam pripadao, na njegovu dvoru se našao i sljedbenik »Crkve bosanske«, krstjanin Vlatko Tumurlić, čijim su se uslugama ne samo duhovnog, nego, čini se, neusporedivo više svjetovnog karaktera, služili barem dvadesetak godina, u rasponu od 13. rujna 1403. do 8. listopada 1423. knez Pavao i jedan od njegovih nasljednika, vojvoda Radosav Pavlović.

Ako prihvatimo stvarnom pretpostavku da je knez Pavao Radinović trebao u svojoj blizini pripadnike »Crkve bosanske«, s pravom bi se moglo pomisliti da je na svojem dvoru u Borču okupio najsposobnije sljedbenike bosanskih krstjana, svakako od onih koji su se nakon dezintegracije državnog područja našli u granicama njegovih zemalja, jer su na isti način, po svemu sudeći, postupili i ostali oblasni gospodari³⁶, zbog čega je izbor bio vrlo sužen samo na njegove neposredne podanike. Orijentacija na pripadnike »Crkve bosanske« i okruživanje članovima njezine hijerarhije još uvijek ne znači da su oni u to vrijeme masovnije napuštali tišinu svojih hiža, olako je zamjenjujući primamljivošću novog položaja koji im je donosilo pojavljivanje u službi pojedinih svjetovnih velikaša. Imajući sve to u vidu, nije isključeno da je i prije stupanja Vlatka Tumurlića u službu kneza Pavla, ovaj pripadnik sljedbe bosanskih krstjana živio u hiži u Borču, dakle u neposrednoj blizini svojeg svjetovnog gospodara, što navodi na zaključak da su se već i prije angažiranja morali dobro poznavati. Pomisao o njihovu već ranijem poznanstvu i Tumurlićevu boravku u hiži u Borču ne umanjuje ni činjenica poznata, doduše, iz kasnijeg vremena da su pripadnici »Crkve bosanske« u obavljanju raznih poslova kao profesionalizirani diplomati i izaslanici mogli mijenjati i službu i gospodara³⁷. Prihvati

RADONIĆ: *O knezu Pavlu II.*; M. DINIĆ: *Zemlje Hercega Svetog Save*, Glas SKA CLXXXI., Drugi razred 92, Beograd 1940., 160 (dalje: DINIĆ, *Zemlje*); *Poviest I.*, 367–368; ĆIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 215; ISTI, *Rusaška gospoda*, 12–13.

³⁵ STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma II.*, 89; usp. *Acta Bosnae*, 269; ĆIRKOVIĆ: *Bosnische Kirche*, 573; ISTI, *Herceg Stefan*, 216.

³⁶ U vrijeme kad se krstjanin Vlatko pojavio u službi kneza Pavla Radinovića, i neki drugi bosanski velikaši već su imali pripadnike »Crkve bosanske« u svojem okružju, pa se tako pouzdano zna da je Hval krstjanin 1404. prepisivao obrednik za vojvodu Hrvoja, usp. *Zbornik Hvala krstjanina*, 777 (359); MIKLOSICH: *Monumenta serbica*, 253; STOJANOVIĆ: *Zapisi i natpisi I.*, 66–67. Vojvodu Pavla Klešića su potkraj lipnja 1403. dopratili u Dubrovnik članovi heretičke sljedbe bosanskih krstjana, a koncem studenog su doveli tamo i njegovu ženu, usp. *Ref. XXXII.*, fol. 154, fol. 182; *IDA III.*, 221, n. 1, 222–223, n. 4. Čini se da ih tada još nije bilo u službi vojvode Sandalja Hranića, iako je i, on po svemu sudeći, tada također pripadao »Crkvi bosanskoj«.

³⁷ Za Radina Butkovića se pouzdano zna da je od 1422. do 1432. nastupao u službi vojvode Radosava Pavlovića, usp. STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 324, 619, 628; *Cons. Rog. V.*, fol. 111'–112; *IDA III.*, 224, n. 9; JORGA: *Notes II.*, 308–309, bilj. 4, a od 1437., do smrti 1466. obavljao je najrazličitije poslove za vojvodu i hercega Stjepana, usp. *Cons. Rog. VI.*, fol. 119, *Cons. Rog. XIX.*, fol. 144; *IDA III.*, 224–225,

li se i ta mogućnost, Skarićev pokušaj da dovede u neposrednu vezu prezime krstjanina Vlatka s nazivom sela Tamarić u maglajskom kotaru³⁸ ne čini se uspješnim, niti pruža odgovor na postavljeno pitanje, ne samo stoga što taj kraj nije pripadao zemljama kneza Pavla nego i zato što, uz svu sličnost između Vlatkova prezimena i naziva sela, ostaje ipak više nego jasna razlika. Osim toga, sličnih prezimena bilo je i u drugim našim krajevima, kao što svjedoči spominjanje dubrovačkih trgovaca Branka i Ratka Tamarića kojima se dopušta da idu u Sklavoniju preko Bosne, ali da ne nose nikakvu robu³⁹. Deset godina kasnije, u svibnju 1413., u gradu svetog Vlaha boravio je kao izaslanik Balšića njihov prezimenjak Jurašin Tamarić⁴⁰. Poznati su, međutim, i slučajevi da je neka osoba uz ime, kao patronimik, nosila odrednicu mjesta, poput gosta Radina Seoničanina, nećaka poznatog gosta Radina.

Prvo poznato spominjanje krstjanina Vlatka odnosi se na nastojanja o započinjanju vođenja vrlo osjetljivih pregovora o miru između Bosne i Dubrovčana, kada je Tumurlić trebao iznijeti mirovne ponude kneza Pavla i vojvode Sandalja te, nešto kasnije, i kralja Ostoje, i otada se, uz duže ili kraće prekide, uglavnom može pratiti njegova poznata dvadesetogodišnja diplomatska karijera u službi Radinovića – Pavlovića. Svakako je zanimljivo spomenuti da je u jednoj dubrovačkoj bilješci u svezi s odlukom Vijeća umoljenih, s nadnevkom od 13. rujna 1403., već oslovljen kao »Vlatcho patarino Bosne«⁴¹, odnosno kao pripadnik duhovnog staleža heretičke »Crkve bosanske« što, uz druga svjedočanstva, pruža pozornosti vrijedne podatke na temelju kojih je moguće, barem okvirno, utvrditi vrijeme njegova rođenja. Unatoč tome što nijedna od navedene tri kronološke odrednice ne podrazumijeva sasvim jasno predviđenu životnu dob, ipak se, u svezi s njima, mogu iznijeti neke usporedbe, pa i pretpostavke koje mogu pomoći istraživaču da barem približno dođe do željenih zaključaka. U dostupnim se izvorima ništa ne kaže u kojoj je životnoj dobi neki sljedbenik »Crkve bosanske« najranije mogao stupiti u »red krstjana«, ali ipak se pouzdano zna da se oni pojavljuju kao prepisivači i korisnici obrednika i drugih vjerskih knjiga⁴² i uspješno sudjeluju u teološkim rasprava-

n. 12, 235, n. 55. Drugi poznati slučaj, doduše privremene, promjene službe i gospodara tiče se Radašina krstjanina koji je nastupao za vojvodu Radosava Pavlovića, osim u jednom slučaju kad je išao u Dubrovnik kao poslanik vojvode Stjepana, usp. *Cons. Min. VI.*, fol. 99'; *Cons. Min. VIII.*, fol. 103'; *Cons. Rog. VI.*, fol. 218'-219; *Cons. Rog. VII.*, 21-21'; *IDA III.*, 224, n. 11, 226, n. 17-19; STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 633, 635; MIKLOSIČ: *Monumenta serbica*, 397, 399.

³⁸ V. SKARIĆ: *Stara bosanska vlastela u današnjoj toponomastici*, Godišnjak geografskog društva 7-8, Beograd 1922., 133 (dalje: SKARIĆ, *Stara vlastela*), što prihvaća i Đ. MAZALIĆ: *Borač, Bosanski dvor srednjeg vieka*, GHZM LIII., Sarajevo 1941., 45, bilj. 66 (dalje: MAZALIĆ, *Borač*).

³⁹ *Ref. XXXII.*, fol. 181; usp. D. KOVAČEVIĆ: *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, ND BiH, Djela, knj. XVIII., Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 13, Sarajevo 1961., 44, bilj. 7 (dalje: KOVAČEVIĆ, *Trgovina*).

⁴⁰ JORGA: *Notes II.*, 141.

⁴¹ *Ref. XXXII.*, fol. 168.

⁴² Među najpoznatija imena predstavnika »Crkve bosanske« koji su se bavili prepisivanjem ili za koje su knjige prepisivane, ubrajaju se krstjani Hval, Radoslav, Gojsav, Tvrtko Pripković i starac Radin. Usp. MANDIĆ: *Bogomilska crkva*, 84-99; J. ŠIDAK: *Problem »bosanske crkve« u našoj historiografiji od Petranovića do Glušca*, Rad JAZU, knj. 259, Zagreb 1937., 116-122; (ŠIDAK: *Problem*); VRANA: *Književna nastojanja*, 806-820.

ma s katolicima⁴³, kao i to da Tumurlićev stariji suvremenik, lombardijski herezizarh Jakov Bech, 1388. pred inkvizicijskim sudom u Chieriju izjavljuje da je ne samo on sa svojom subraćom iz sjeverne Italije išao u Bosnu »pro doctrina predicta integraliter addiscenda« nego su to činili i njegovi prethodnici⁴⁴ te se s puno razloga može pretpostaviti da je i krstjanima za odgoj i obrazovanje bilo potrebno približno isto toliko vremena koliko su se školovali i redovnici Katoličke crkve, što znači da bi to per analogiam upućivalo na zaključak da se pripadnikom »reda crkve bosanskih krstjana«, po svemu sudeći, postajalo oko 25. godine života⁴⁵

Čini se da bismo za nijemog svjedoka takvoj pretpostavci i usporedbi mogli prizvati redovnički karakter bosanskih krstjana koji su, uz druga obilježja, baštinili od reda katoličke »ecclesiae bosnensis« iz koje su se u drugoj polovici XIII. st. institucionalno razvili u zasebnu potpuno izgrađenu sljedbu, što upućuje na pomisao da su i nadalje zadržali potrebu obrazovanja svojih članova, a u skladu s tim i vrijeme njihova stupanja u »red crkve«. Osim toga, u nedostatku odgovarajućih podataka, kao dobar putokaz može poslužiti primjer Radina Butkovića koji se kao običan krstjanin prvi put zasvjedočeno pojavljuje koncem ožujka 1422. i otada je moguće, uz zavidnu obaviještenost,

⁴³ S tim u svezi valja spomenuti *Raspravu između rimskog kršćanina i bosanskog patarena i Raspravu kardinala Torquemada protiv »bosanskih manihejaca«*, usp. RAČKI: *Prilozi*, 109–138; ISTI, *Dva nova priloga za povijest bosanskih Patarena. I. Kardinala Ivana Torquemada razprava proti bosanskim Patarenom*, Starine JAZU, XIV., Zagreb 1882., 5–21 (dalje: RAČKI, *Dva nova priloga*); D. KNIEWALD, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, Rad JAZU, 270, Zagreb 1949., 170–181 (dalje: KNIEWALD, *Vjerodostojnost*); D. KAMBER, *Kardinal Torquemada i tri bosanska Bogomila (1461)*, Croatia sacra III/3, Zagreb 1932., 38–93 (dalje: KAMBER, *Kardinal Torquemada*). Takvih rasprava bilo je i u drugim okružjima, pa s tim u svezi usp. jednu u izdanju I., da MILANO: *Fra. Gregorio, o. p. vescovo di Fiano, e la »Disputatio inter catholicum et paterinum hereticum«*, Aevum XIV., Milano 1940., 85–140. O učenosti pripadnika heretičkih crkava u XIV. st. govori i jedan podatak iz 1327. kod N. Gregore koji piše o dolasku manihejskih starješina za koje se kaže da nisu bili Grci, nego da je riječ o strancima koji su svojom učenošću ostavili snažan dojam na bizantskog povjesničara. U svezi s tim podatkom ČIRKOVIĆ: *Bosanska crkva*, 208, bilj. 45, upozorava da nema temelja na kojemu bi se ta vijest odnosila na Bosnu i njezine krstjane.

⁴⁴ Na pitanje zna li neke koji su išli u Bosnu da nauče navedeni nauk, Jakov je ustvrdio da je tamo prije 40 godina boravio pokojni Moret Rebellator de Balbis iz Chierija, a Ivan Narro i Granon Bencius su u Bosnu išli 1360. Petar Patricije je bio oko 1377., a njegov brat Jakobin 1382., ili približno u to vrijeme, te Berard Pascherije, za kojega Bech tvrdi da je bio u Bosni 1380. ili nekako oko te godine, a za sebe kaže da ga je prije deset godina u Slavoniju poslao Petar Patrijev koji je također potkraj sedamdesetih godina XIV. st. bio u ovim našim krajevima »pro dicta doctrina adiscenda«, G. AMATI: *Processus contra Valdenses in Lombardia Superiori anno 1387*, Archivio Storico Italiano, Serie III., vol. II/1, Firenze 1865., 53; I. DÖLLINGER, *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters II*, München 1890., 268; usp. RAČKI: *Bogomili*, 440–441, bilj. 1; ŠIDAK: *Problem*, 75–81; KNIEWALD: *Vjerodostojnost*, 240–242; MANDIĆ: *Bogomilska crkva*, 75, 441–442.

⁴⁵ Kako nema izvornih podataka o tome koja se starosna dob predviđala za kandidate koji su stupali u »red crkve« bosanskih krstjana, institucionalno izraslih iz katoličke »ecclesiae bosnensis«, zanimljivo je u tom pogledu spomenuti da je odredbom pape Klementa V. utvrđeno da se svećenici smiju rediti u 25. godini, usp. D. MANDIĆ: *Bosna i Hercegovina. Povjesno-kritička istraživanja*, Svezak I., *Državna i vjerska pripadnost sredovječne Bosne i Hercegovine*, Chicago, Ill., 1960., 433, bilj. 65 (dalje: MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina I.*). Da se ta starosna odrednica po potrebi mogla i mijenjati, svjedoči dokument pape Eugena IV., s nadnevkom od 26. kolovoza 1436., kojim se dopušta franjevcima u Bosni da svoje mladomisnike mogu rediti u dobi od 22 godine, usp. *Acta Bosnae*, 155–156; P. ŽIVKOVIĆ: *Jakov Markijski i bosanski franjevci (Pokušaj reformiranja bosanskih franjevaca)*, Istorijski zbornik VI/5, Banjaluka 1984., 171, bilj. 10 (dalje: ŽIVKOVIĆ, *Jakov Markijski*).

pratiti njegovu 44 godine dugu i bogatu crkvenu i diplomatsku karijeru. Uzme li se u obzir da je prosječni životni vijek srednjovjekovnih ljudi bio puno kraći nego danas, kao što svjedoči Guillaume de Saint Pathus koji, navodeći svjedoke u procesu kanonizacije svetoga Louisa, naziva čovjeka od 40 godina čovjekom »starijeg doba«, a čovjeka od 50 godina »čovjekom velike starosti«⁴⁶, što znači da su šezdesetogodišnjaci predstavljali sretnu rijetkost. Uzme li se sve to u obzir, čini se da bi predložene godine doista mogle odgovarati dobi potrebnoj pripadniku »Crkve bosanske« za stupanje među krstjane, pa bi, tragom takve pretpostavke, gost Radin primjerice na samrti mogao imati između 65 i 70 godina. Kada je u pitanju utvrđivanje određenih datuma i starosne dobi Vlatka Tumurlića, istraživači su u nešto nepovoljnijem položaju, ponajprije stoga što se krstjanin Vlatko u prvom poznatom slučaju spominje u vrlo ozbiljnoj i odgovornoj situaciji, jer je o njegovu nastupu mogao uvelike ovisiti posljedak čitave mirovne inicijative bosanske strane koja se očito našla u nepovoljnijem položaju kad je riječ o razvoju ratnih operacija, pa stoga nipošto nije moglo biti svejedno kakav će dojam ostaviti na drugu stranu. Teško je u ovom trenutku suditi o tome koliko su njegova dob i diplomatsko neiskustvo ostavili Dubrovčane nezainteresiranima za mirovnu ponudu koju im je donio, ali se čini razložnim neuspjeh njegove misije promatrati u širem kontekstu stvarnih odnosa snaga dviju zaraćenih strana na bojnopolju, budući da su u grad podno svetog Srda prije krstjanina Vlatka dolazila još dvojica poslanika, ali također nisu ništa postignuli⁴⁷.

Izvornom građom zasvjedočeno nam je poznato tek dvadesetogodišnje razdoblje djelovanja krstjanina Vlatka Tumurlića. Doda li se tome i prvih dvadesetak godina njegova života koje pripadaju djetinjstvu, dječastvu i ranoj mladosti, odnosno vremenu odgoja i obrazovanja, pred nama, barem u kronološkom smislu, iskrsava nešto potpuniji okvir u kojem je živio i radio taj, svojim suvremenicima dobro poznat, pripadnik »Crkve bosanske«. Čini se razložnim pretpostaviti da je od Vlatkova stupanja u »red krstjana«, do čega je došlo nakon ispunjenja svih predviđenih uvjeta, pa tako i svršetka potrebne škole, što se dogodilo otprilike u dobi od 20.–23. godine, i prvog poznatog nastupa 12. rujna 1403., proteklo vrijeme od nekoliko godina, čije trajanje nije moguće pobliže utvrditi. Kako je Vlatko Tumurlić kao krstjanin 1403. sasvim sigurno bio pripadnik duhovnog staleža »Crkve bosanske«, jasno je da je tada bio odrastao mladi čovjek koji

⁴⁶ J. Le GOFF: *Srednjovjekovna civilizacija Zapadne Evrope*, Beograd 1874., 286.

⁴⁷ »Re, vuy mandasti a nuy prima Stanichna, dapoy vene lo Oçchouich et dapoy Vlatcho Christian passando et disse tutti III per parte vostra in effetto che nuy dovessemo mandar nostri messi qui a vuy copreriti lo reo che e tra vuy et nuy cum bontade«, *IDA III.*, 182, n. 2; usp. PUCIĆ: *Spomenici srpski I.*, Primjedbe IV.: JORGA: *Notes II.*, 99–100; ŠIŠIĆ: *Vojvoda Hrvoje*, 181; *Poviest I.*, 405. Navedeni napatuk u skraćenom obliku donose J. Gelcich – L. Thalloczy: *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*, Budapest, 1887., 155–156 (dalje: GELCICH, *Diplomatarium ragusanum*), tako da su ispuštili upravo onaj njegov dio u kojem se govori o mirovnim ponudama kralja Ostoje, pa tragom njihova izdanja ni historiografska literatura taj podatak ne donosi, usp. KLAJIĆ: *Povijest Hrvata II.*, 372; ČOROVIĆ: *Historija Bosne*, 385; BABIĆ: *Diplomatska služba*, 34; G. ŠKRIVANIĆ: *Rat bosanskog Ostoje sa Dubrovnikom*, Vesnik Vojnog muzeja JNA 5, sveska II., Beograd 1958., 58 (dalje: ŠKRIVANIĆ, *Rat kralja Ostoje*); J. LUČIĆ: *Stjecanje, dioba i borba za očuvanje Dubrovačkog primorja 1399–1405.*, Arhivski vjesnik XI–XII/11–12, Zagreb 1968–1969., 137 (dalje: LUČIĆ, *Stjecanje*); FINE, *Bosnian Church*, 229.

je morao imati barem oko 25 godina, što znači da bi po toj procjeni njegovo najranije djetinjstvo sezalo u drugu polovicu sedamdesetih godina XIV. stoljeća, pa se s punim pravom može ustvrditi da je bio mlađi suvremenik djeda Radomira, starca Radina, krstjanina Hvala i drugih koji su tada pripadali »redu crkve«. S druge strane, on predstavlja jedinu poimence poznatu sponu između »Crkve bosanske« iz vremena gospodina Rastudija sa suvremenicima djeda Mirohne, Miloja i Ratka i osobito poznatog gosta Radina Butkovića, nakon čije smrti sljedbenici »legis et secte sue« žive svoje posljednje dane. Nadalje, činjenica da je Tumurlić tada bio angažiran u vrlo osjetljivim poslovima na pomirenju zaraćenih strana sugerira istraživaču razložnu pretpostavku da pred sobom ima iskusna čovjeka koji se u povjerenom poslu dobro snalazi. Autoritet koji mu je donosila njegova crkvena pripadnost trebao je čitavoj pomirbenoj inicijativi dati nužno potreban respektabilitet i snažan dokaz sigurnosti da bosanska strana misli ozbiljno o pomirenju s Dubrovčanima. Upućivanje pripadnika sljedbe bosanskih krstjana bilo je dobro smišljeno, jer je i suprotna strana u to vrijeme puno polagala na to da radi zaštite svojih interesa isposluje posredovanje i obećanje vrhovnog poglavara, odnosno djeda »Crkve bosanske« i članova njezine hijerarhije⁴⁸.

S gledišta određivanja datuma Vlatkova rođenja, povjerenje za tako osjetljiv i složen posao moglo se ukazati samo nekoj provjerenoj, sposobnoj i tom zadatku dorasloj osobi – jer je bosanska strana bila ta koja je nudila pomirenje – što upućuje na pomisao da je Tumurlić tada već bio zreo čovjek te da se, na temelju te kronološke odrednice, vrijeme njegova rođenja s određenim razlogom može staviti u drugu polovicu sedamdesetih godina XIV. st. Osim toga, ne bi trebalo smetnuti s uma ni na izgled beznačajnu pojedinost da je 1403., u vrijeme prvog nastupa u službi kneza Pavla, Tumurlić bio dobro poznat i kod susjednih Dubrovčana koji su ga držali uglednim pripadnikom »Crkve bosanske« zbog čega su ga u instrukciji svojem opunomoćeniku Pavlu Gunduliću naslovili »Vlatcho patarino Bosne«, pa se može pretpostaviti da je i u njih već uživao glas dostojan poštovanja. Na istu pomisao upućuje i podatak da je kao poslanik aktivno u službi Radinovića – Pavlovića ostao do potkraj 1423., i tek otada mu se gubi svaki trag, uz napomenu da u idućih sedam godina (1423–1430) uopće nema podataka da je neki pripadnik »Crkve bosanske« bio izaslanik u službi vojvode Radosava, što kad je riječ o krstjaninu Vlatku dopušta pretpostavku da se najvjerojatnije nije odmah povukao u tišinu svoje hiže, ustupivši mjesto mlađem i vrlo darovitom Radinu Butkoviću. Početkom 1430., ako je bio na životu, kao »čovjek velike starosti« više nije mogao lako podnositi tegobe višednevnog putovanja od Borča do Dubrovnika i natrag, tako da je njegovo mjesto zauzeo mlađi pripadnik njihova reda.

Dosljedna šutnja izvornih svjedočanstava o najranijoj životnoj dobi krstjanina Vlatka čini se da s određenim pravom ipak dopušta naslutiti nešto i o njegovu podrijetlu. Činjenica da današnjim istraživačima nije više poznato tko su mu bili roditelji, kao ni

⁴⁸ *Lett. di Lev. IV*, fol. 63'–64', 66, 75, 98; *IDA III.*, 181–184, br. 1–9; PUCIĆ: *Spomenici srpski I.*, Primjedbe IV, VII–VIII; JORGA: *Notes II.*, 108. S tim u svezi opširnije je pisao DINIĆ: *Jedan prilog*, 36–40; ISTI: *Državni sabor srednjovjekovne Bosne*, PI SAN, knj. CCXXI., Odeljenje društvenih nauka, Nova serija, knj. 13, Beograd 1955., 12–13 (dalje: DINIĆ, *Državni sabor*); ĆIRKOVIĆ: »*Verna služba*«, 107.

datum i mjesto njegova rođenja, upućuje na pomisao da Tumurlić nije pripadao gornjem sloju tadašnjeg bosanskog društva. Takav zaključak nameće i činjenica da nije poznat nijedan slučaj da je njegovo prezime nosio i neki pripadnik bosanskog plemstva, što bi se moglo očekivati, budući da je ono ostavilo o sebi puno više traga u raspoloživoj izvornoj građi, u usporedbi s drugim pripadnicima bosanskog društva. Izneseni navodi predstavljaju i jedinu sigurnost kad je riječ o pokušaju određivanja Vlatkova podrijetla te se druge pojedinosti s tim u svezi mogu samo nagađati, jer pouzdan oslonac u tom smislu istraživaču ne pruža ni činjenica da je Tumurlić kao svoj poziv odabrao duhovno zvanje, stupivši u »red krstjana«, jer je »Crkva bosanska« dobivala svoje svećenstvo iz svih društvenih slojeva bosanskog pučanstva koje je prihvatilo njezino učenje, pa tako, primjerice, gost Radin Butković u svojoj oporuci među onima »koji su prave vjere apostolske« jasno razlikuje »prave krstjane kmete« i »prave kmetice krstjanice« od krstjana i krstjanica koji su po podrijetlu bili »dobri mužje«, odnosno plemići⁴⁹.

Kad bi, konačno, trebalo odlučiti kojem su sloju srednjovjekovnog bosanskog društva pripadali Vlatkovi pobježe nepoznati roditelji, čini se da bi se manje pogriješilo kad bi se pretpostavilo, na temelju dubrovačke odluke od 19. rujna 1403., da nisu pripadali ni krugu zavisnog seljaštva, ni pauperiziranom plemstvu koje gost Radin u svojoj spominjanoj oporuci naziva »ubogim dobrim mužjem«, nego, najvjerojatnije, srednjem feudalnom sloju, budući da mu je tom prilikom Vijeće umoljenih odobrilo da za svoje potrebe može u njihovu gradu nabaviti veće količine različite robe⁵⁰. Kad bi ta pretpostavka o Tumurlićevu podrijetlu bila čak i pogrešna, na temelju navedenog podatka se s punim pravom može zaključiti da krstjanin Vlatko, nakon stupanja u službu oblasnog gospodara, nije svoje redovničke dane provodio u oskudici i siromaštvu, poput mnoge subraće na koju je mislio gost Radin, ostavljajući oporučno da im se u ime milostinje razdijeli svota od 300 dukata⁵¹. Danas, na žalost, nema više sačuvanih podataka na osnovu kojih bi se moglo odgovoriti je li Tumurlić već tada bio stekao kakav imetak kao nagradu za »vjernu službu« svjetovnom gospodaru na čijem je dvoru kao »kućane« i redovnik boravio i je li ga umnožio prigodnim darovima Dubrovčana i druge bosanske vlastele u znak zahvalnosti što je zastupao i štitio njihove interese u Bosni, kao što su to, primjerice, uspješno činili gost Radin Butković i gost Milutin Crničanin⁵², ili se možda za njegovo uzdržavanje i nadalje brinuo bosanski vladar⁵³, što također ne bi trebalo

⁴⁹ TRUHELKA: *Testamenat*, 371–375, u ostalim pojedinostima usp. bilj 1.

⁵⁰ *Ref. XXXII*, fol. 169; usp. *IDA III*, 222, br. 3.

⁵¹ Usp. bilj 1.

⁵² Prvi je ostavio veliku svotu novaca koju je oporučno razdijelio, a drugi je ponosno isticao da je živio »u časti bosanske gospode i da je primao darove od gospode i vlastele grčke«.

⁵³ Odbijajući kraljeve optužbe, Dubrovčani mu u naputku od 30. ožujka 1404. spočitavaju što je tražio od njih izručenje odbjeglog Radišića, kad je u isto to vrijeme drugi Radišić našao utočište u krstjanskoj hiži u kojoj je jeo kraljev kruh i bio slobodan po patarenskim sloboštinama, usp. *Lett. di Lev. IV*, fol. 69; usp. PUCIĆ: *Spomenici srpski I*, Primjerdže V.; *Povijest I*, 406; ĆIRKOVIĆ: *Bosanska crkva*, 225, bilj. 118; ISTI: *»Verna služba«*, 107, bilj. 53; MANDIĆ: *Bogomilska crkva*, 70, bilj. 223; LOOS: *Dualist Heresy*, 310; FINE: *Bosnian Church*, 225. Podatak iz uputa dubrovačkim poslanicima kod bosanskog kralja, na koji se ovdje poziva, promaknuo je pozornosti ranijih izdavača koji su objavljivali njegove dijelove, kao što su primjerice učinili. JORGA: *Notes II*, 99; Gelcich, *Diplomatarium ragusanum*, 155–156; *IDA III*, 181–182.

olako odbaciti, budući da je u gradu svetog Vlaha iznosio i njegove mirovne ponude⁵⁴. Bez obzira na to koja bi od navedenih pretpostavki više odgovarala povijesnoj istini, sasvim je sigurno da Tumurlić u toku poznatih dvadeset godina javnog djelovanja nije živio ni povučeno ni oskudno, jer to je vrijeme kada je »Crkva bosanska« iskoristila pruženu priliku da se moralnim autoritetom nametne državi i društvu posredovanjem i zaštitom, ne ustručavajući se zauzvrat od njih primati darove u novcu i vrijednim stvarima, što je njezine članove počelo sve više izdvajati u očima suvremenika kao ljude moćne, ugledne i utjecajne.

III. DVORJANIN KNEZA PAVLA

Pojava krstjanina Vlatka Tumurlića u javnom i političkom životu srednjovjekovne bosanske države, prema izvornom materijalu, smješta se u vrijeme bosansko-dubrovačkog sukoba⁵⁵, kad je kao izaslanik bosanske strane donio mirovnu ponudu u grad svetog Vlaha. Vojnim uspjesima na bojnopolju i diplomatskim akcijama Dubrovčani su uzdrmali neprijateljski tabor u kojem je, kao što pokazuje i ova mirovna ponuda, ubrzo započelo raslojavanje izraženo u slabljenju agresivnosti s bosanske strane i napuštanju kralja Ostoje. Nesumnjivo najmoćniji pojedinac u zemlji, vojvoda Hrvoje Vukčić, nije podržavao aktualnu politiku bosanskog vladara prema Republici svetog Vlaha s kojom cijelo to vrijeme nije prekidao poslovne veze, a uskoro se osjetila promjena i u držanju nekih drugih bosanskih velikaša koji su u početku stajali na strani svojega kralja, pri čemu je osobito važno spomenuti kneza Pavla Radinovića i vojvodu Sandalja Hranića, za koje se pouzdano zna da su bili u otvorenom neprijateljstvu s Dubrovčanima nakon što su sa svojim ljudima 15. srpnja 1403. prešli staru dubrovačku granicu s trebinjske strane⁵⁶, na što je Republika već sutradan reagirala odlukom Vijeća umoljenih o protjerivanju nekih bosanskih podanika iz njihova grada »propter nouitates nobis facta per Bosnenses«⁵⁷ te su ovlastili Nikolu Gundulića, Šimuna Bunića i Marina Kabužića da pregovaraju s Kotoranima, Turcima i Arbanasima o savezu protiv Bosanaca⁵⁸. Te i neke druge mjere koje su tijekom idućih dana Dubrovčani poduzeli uskoro su završile popuštanjem pritiska na bosanskoj strani i pomirljivijim stavom prema Republici. S tim u svezi, zanimljivo je spomenuti da je do takve promjene u držanju kneza Pavla Radinovića i vojvode Sandalja Hranića došlo već tijekom kolovoza, jer su se oni prema Republici počeli ponašati kao da s njom nisu u ratnom sukobu, iako su Dubrovčani u

⁵⁴ *Lett. di Lev. IV.*, 63'–64; usp. *IDA III.*, 181–182; PUCIĆ: *Spomenici sprski I.*, Primjedbe IV.: *Poviest I.*, 405–406.

⁵⁵ Opširnije je o ovom događaju pisao ŠKRIVANIĆ: *Rat kralja Ostoje*, 34–60, s odgovarajućom starijom historiografskom literaturom, usp. također LUČIĆ: *Stjecanje*, 131–142.

⁵⁶ JORGA: *Notes II.*, 97; RASTIĆ: *Chronica ragusina*, 201; usp. ČORVIĆ: *Historija Bosne*, 375; *Poviest I.*, 395; ŠKRIVANIĆ: *Rat kralja Ostoje*, 48; LUČIĆ: *Stjecanje*, 136.

⁵⁷ *Ref. XXXII.*, fol. 158; usp. JORGA: *Notes II.*, 98, bilj. 1; ŠKRIVANIĆ: *Rat kralja Ostoje*, 48, bilj. 47a.

⁵⁸ *Ref. XXXII.*, fol. 159–159'; usp. JORGA: *Notes II.*, 96; ŠIŠIĆ: *Vojvoda Hrvoje*, 172; *Poviest I.*, 395.

jednom svojem pismu od 21. kolovoza humskog vojvodu izričito označili kao svojeg neprijatelja⁵⁹.

Unatoč tome, spomenuta dvojica bosanskih velikaša već su u prvoj polovici rujna bili spremni, preko svojih ovlaštenih izaslanika, s drugom stranom započeti pregovore o miru⁶⁰. I doista, bosanska strana je oko 12. rujna 1403. uputila u grad sv. Vlaha tročlano poslanstvo koje je, uz dvojicu poimenice nepoznatih svjetovnjaka, činio i jedan pripadnik »Crkve bosanske«, krstjanin Vlatko Tumurlić. U svezi s izborom i otpremanjem tog poslanstva, zanimljive podatke pruža dubrovački kroničar Rastić koji tvrdi da su knez Pavao i vojvoda Sandalj, stigavši s bosanskom vojskom u Brgat, odredili dvojicu izaslanika koji su imali poći u grad podno Svetog Srđa da tamo sklope ugovor o miru, a s njima je pošao i krstjanin Vlatko koji je također želio sudjelovati u tim pregovorima⁶¹. Čini se da su Dubrovčani pokazali zanimanje za bosanski mirovni prijedlog, jer je Vijeće umoljenih, na sjednici održanoj 13. rujna, donijelo odluku prema kojoj se određuje Pavao Gundulić da »de eius voluntate« stupi u vezu s krstjaninom Vlatkom Tumurlićem⁶², što je bilo prihvaćeno s 27 glasova, tako da se o neizglasavanju tog prijedloga nije ni raspravljalo. Upravo činjenica da Republika upućuje svojeg opunomoćenika da se sastane s bosanskim izaslanikom Vlatkom za kojega se, u znak posebnog povjerenja prema njemu, kaže da je »patarino Bosne«, sugerira pomisao da je »Crkva bosanska« u tim prilikama u zemlji početkom XV. st. sasvim sigurno uživala velik moralni autoritet i ugled što su joj očito priznavali i njezini katolički suvremenici u susjedstvu pri komunikaciji s bosanskim podanicima.

Iako danas mnoge pojedinosti u svezi s Tumurlićevim boravkom u gradu podno Svetog Srđa, gdje se sredinom rujna 1403. nalazio s još dvojicom poimence nepoznatih izaslanika kneza Pavla Radinovića i vojvode Sandalja Hranića, više nisu poznate, ipak se s određenom sigurnošću može tvrditi da je četiri dana kasnije, točnije 17. rujna, Vijeće umoljenih na svojoj sjednici ponovno na dnevnom redu imalo pitanje mirovne ponude dvojice bosanskih velikaša, razmatrajući prijedlog odgovora koji je njihov opunomoćenik Pavao Gundulić trebao dati predstavnicima bosanskog izaslanstva. Osobito je zanimljivo istaknuti da su Dubrovčani za tu priliku pripremili čak tri prijedloga, od kojih su dva bila namijenjena Vlatku Tumurliću, a jedan preostaloj dvojici svjetovnih članova mirovne misije. Prema prvom, doduše neusvojenom prijedlogu, dubrovački opunomoćenik Pavao Gundulić je trebao prilično oštro, ne spominjući čak ni deklarativno želju

⁵⁹ STOJANOVIĆ: *Povelje i pismal.*, 485–486; usp. DINIĆ: *Državni sabor*, 51.

⁶⁰ ŠIŠIĆ: *Vojvoda Hrvoje*, 171; usp. također ČIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 200; LUČIĆ: *Stjecanje*, 136.

⁶¹ »E subito per la strada di Trebigne marciarono verso la citta di Ragusa, ed arrivati a Bergato, il conte Paolo Jablanovich e Sandagl Hranich, generali in quell' esercito, affettando amicizia e buona corrispondenza con la repubblica, mandarono due inviati a Ragusa per introdur un trattato di pace. Con gl' inviati venne ancora Vlatko patareno in persona, desideroso entrare nei trattati che si dovevano fare«, RASTIĆ: *Chronica ragusina*, 201; usp. VEGO: *Iz historije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1980., 18 (dalje: VEGO, *Iz historije*).

⁶² »Prima pars est de mittendo ser Paulum de Gondola de eius voluntate ad stipendium ponendum pro parte sua cum Vlatcho patareno Bosne expensas comunis nostri. Captum per XVII., *Ref. XXXII.*, fol. 168; usp. ŠKRIVANIĆ: *Rat kralja Ostoje*, 53.

Republike za izmirenjem s bosanskim susjedima, krstjaninu Vlatku predbaciti za velike štete koje su ovim ratom nanesene njezinim podanicima. Osim toga, trebao je sasvim jasno povesti pitanje naknade ratne štete i upućivanja prikladnih prijatelja koji bi je trebali procijeniti⁶³. Iako su središnju temu njihova susreta predstavljali – kako se u instrukciji izričito navodi – pregovori o miru i utvrđivanju uvjeta pod kojima bi se obustavila daljnja otvorena neprijateljstva zaraćenih strana, zanimljivo je istaknuti da se u predlošku odgovora ni jednom riječju ne spominje želja za izmirenjem.

Ma koliko doista bili povrijeđeni njihovi interesi i odnos snaga na bojištu obećavao uspjeh u ratu protiv bosanskih susjeda, diplomaciji vični Dubrovčani su ipak procijenili da tako »tvrd« stav prema mirovnoj ponudi druge strane ne bi predstavljao osobito mudar potez te su svoje neskriveno nezadovoljstvo prema kralju Ostoji i likovanje zbog izgledne pobjede u alternativnom prijedlogu odgovora namijenjenog krstjaninu Vlatku Tumurliću suzdržanije izložili, upućujući općenito bosanskom vladaru zamjerku zbog velikih šteta koje su njegovi podanici zbog ratnih neprijateljstava pretrpjeli, predbacivši mu za teška vjerošomstva, tako da se u ponuđenom naputku našlo dovoljno mjesta da se, doduše, deklarativno izrazi želja da s njima žive u miru, uz pozitivnu primjedbu da i sami traže način kako da to postignu⁶⁴.

Već smo spomenuli da su kao poslanici kneza Pavla Radinovića i vojvode Sandalja Hranića u gradu svetog Vlaha, osim Vlatka Tumurlića, boravila još dvojica poimence nepoznatih izaslanika radi izlaganja njihove mirovne ponude. Tko su bila ta dvojica svjetovnjaka danas je, na žalost, teško pouzdanije utvrditi, uz napomenu da za jednoga od njih P. Živković, čini se ipak neosnovano, pretpostavlja da bi mogao biti Brailo Tezalović, inače dobro poznati diplomat i komornik kneza Pavla koji se u to vrijeme nalazio u gradu gdje je srediavao neke poslove trgovačke naravi⁶⁵, jer se on u dostupnoj izvornoj građi spominje ipak desetak dana kasnije⁶⁶. Imajući to u vidu, kao i Rastićeovu tvrdnju o dvojici poimence nepoznatih izaslanika kneza Pavla i vojvode Sandalja, neće biti točna tvrdnja nekih starijih istraživača prema kojoj su, kao pregovarači, u Dubrovniku osobno boravila i spomenuta dvojica bosanskih velikaša⁶⁷. Istina je da su oni, doduše, nudili drugoj strani izmirenje, ali mirovnu ponudu nisu došli sami osobno izlagati, nego su za to ovlastili svoje opunomoćene izaslanike. U svakom slučaju, u skladu s već navođenom Rastićeovom izjavom, sredinom rujna 1403. u gradu podno Svetog Srđa boravila je tročlana mirovna misija kneza Pavla i vojvode Sandalja s kojom

⁶³ Ref. XXXII., fol. 169; usp. IDA III., 222, br. 3; JORGA: *Notes II.*, 98, bilj. 1; ĆOROVIĆ: *Historija Bosne*, 379; BABIĆ: *Diplomatska služba*, 66; ĆIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 200.

⁶⁴ »Secunda pars est de dando dicto ser Paulo libertatem respondendi pulerioribus verbis ei videbitur in conclusionem dicendo quod pax nobis placet et quia dampna sunt maiora et de sacramentis nobis ruptis multum gravamur, quod ipsi inveniant modum pacis fiende. Captum per XXV«, Ref. XXXII., fol. 169; IDA III., 222, br. 3; usp. ĆOROVIĆ: *Historija Bosne*, 379; ĆIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 200.

⁶⁵ ŽIVKOVIĆ: *Diplomatska aktivnost*, 32; ISTI: *Kreditno-trgovačke veze Braila Tezalovića sa Dubrovčanima*, *Zgodovinski časopis XXXIV/3*, Ljubljana 1980., 301 (dalje: ŽIVKOVIĆ, *Kreditno-trgovačke veze*). ISTI: *Ufjecaj*, 46, ne spominje Braila Tezalovića kao posrednika u pomirenju kralja Ostoje i Dubrovčana.

⁶⁶ O vremenu Brailova dolaska u Dubrovnik usp. KOVAČEVIĆ: *Trgovina*, 45, bilj. 6.

⁶⁷ Usp. ĆOROVIĆ: *Historija Bosne*, 379–380; ŠKRIVANIĆ: *Rat kralja Ostoje*, 53.

je s dubrovačke strane bio ovlašten pregovarati Pavao Gundulić. On je dobio upute svoje vlade o tome kako i o kojim pitanjima treba razgovarati sa svojim bosanskim sugovornicima. Već smo naveli dva predloška mogućeg odgovora namijenjenog krstjaninu Vlatku Tumurliću o kojem je na sjednici, održanoj 17. rujna, raspravljalo Vijeće umoljenih. Nešto drukčiji tijek razgovora o mirovnoj inicijativi iz Bosne predviđen je vladinom instrukcijom za dubrovačkog opunomoćenika. Prema napatku o kojem je Vijeće umoljenih razgovaralo istog dana i koji je odobrilo, dubrovački pregovarač se trebao potužiti dvojici svojih bosanskih sugovornika na kralja Ostoju – zbog njegova lošeg ponašanja prema njihovim trgovcima i u ovim nemirima i u nekim drugim prilikama kada se također loše ponašao prema njima. Predviđeno je, isto tako, da im Gundulić kaže kako ono što traže knez Pavao i vojvoda Sandalj nije moguće sa spomenutim kraljem, uz diplomatsku izjavu, bez iskrenosti i stvarnog sadržaja, kako je Republici također stalo do mira kada bi ga samo mogla postići⁶⁸.

Kad je riječ o ovom poslanstvu i njegovoj mirovnoj ponudi, valja reći da ono nije imalo mandat da pregovara u ime optuživanog kralja Ostoje, kako se to nerijetko u postojećoj historiografskoj literaturi nekritički tvrdi⁶⁹. Takav zaključak, unatoč žalbi dubrovačke strane, upućenoj izričito na račun bosanskog kralja, ne bi se mogao izvesti na temelju odobrenog napatka za dubrovačkog opunomoćenika. Nije na odmet spomenuti da u obje varijante mogućeg odgovora za krstjanina Vlatka, za kojega se uopćeno tvrdi da je došao pregovarati o miru između Dubrovčana i Bosne, ime kralja Ostoje nijednom riječju ne spominje niti se on optužuje za nesreće koje su zbog ratnih neprijateljstava snašle njihove podanike. O tome u čije je ime to poslanstvo doista pregovaralo puno izričitije svjedoče navodi iz odobrenog napatka za razgovor koji je dubrovački opunomoćenik Gundulić trebao voditi s drugom dvojicom bosanskih izaslanika, za koje se navodi da su došli u ime kneza Pavla Radinovića i vojvode Sandalja Hranića⁷⁰, što svojim pisanjem nedvosmisleno potvrđuje i dubrovački kroničar Rastić⁷¹.

Neuspjeh mirovne misije sredinom rujna 1403. osjetio se već na temelju hladnog i nezainteresiranog stava Dubrovčana prema ponudi bosanske strane, što je došlo sasvim jasno do izražaja u zamjetnom i ne odveć skrivenom neraspoloženju, kao odrazu njihova službenog odnosa izloženog u sročnim uputama što ih je Vijeće umoljenih trebalo odobriti na sjednici, održanoj 17. rujna, i na temelju njih ovlastiti Pavla Gundulića o kojim pitanjima i na koji način da pregovara sa svojih sugovornicima. Takvo, ne osobito miroljubivo držanje Republike treba svakako promatrati u širem kontekstu opsežno

⁶⁸ Ref. XXXII., fol. 169; IDA III., 222, br. 3; usp. JORGA: *Notes II.*, 95, bilj. 3; ĆOROVIĆ: *Historija Bosne*, 379–380; ŠKRIVANIĆ: *Rat kralja Ostoje*, 53.

⁶⁹ Usp. BABIĆ: *Diplomatska služba*, 34, 66; ISTI: *Bosanski heretici*, Sarajevo 1963., 145 (dalje: BABIĆ, *Bosanski heretici*); FINE, *Uloga*, 28; ISTI: *Bosnian Church*, 226, 236; DRAGOJLOVIĆ: *Krstjani*, 230.

⁷⁰ »Prima pars est quod ser Paulus predictus in presentia amborum ambassiatorum, videlicet comitis Pauli et voyvode Sandalii, multum debeat conqueri de rege Hostoya de eius malo portamento contra mercatores nostros et in presentibus novitatibus et de multis aliis in quibus male se gessit erga nos, et quod id quod ipsi comes Paulus et Sandalius petunt non potest esse habendo verram cum dicto rege sed nichilominus quando bona pax fieri posset nobis placeret. Captum per omnes«, Ref. XXXII., fol. 169; usp. IDA III., 222, br. 3.

⁷¹ Usp. bilj. 60.

poduzetih zaštitnih mjera te povoljnog odnosa snaga i stanja na ratištu, što je bosansku stranu očito dovelo u vrlo težak položaj, a Dubrovčanima pružilo priliku da ne prihvate ponuđeno primirje, iako im je – kako se u napucima za opunomoćenika Gundulića kurtoazno tvrdi – bilo osobito stalo da s bosanskim susjedima žive u miru te da traže način kako da to ostvare. Koliko je dubrovačko izražavanje želje za izmirenjem bilo tek deklarativno i predstavljalo samo puko diplomatsko izbjegavanje da se mirovna ponuda odbije, dovoljno snažno svjedoče ne samo nedvosmisleno optužujući navodi na račun bosanske strane, osobito kralja Ostoje, nego i potezi koje je Republika u tom smislu povukla. Samo dva dana kasnije, točnije 19. rujna, dok je barem dio bosanskog poslanstva još boravio u gradu svetog Vlaha, Vijeće umoljenih je donijelo odluku kojom se njihovim trgovcima zabranjuje da Bosancima na čitavom prostoru od Splita do Bistrine prodaju sol, pod prijetnjom da će se prekršiteljima te odredbe uhvaćena roba zaplijeniti, a oni kazniti s po 100 zlatnih dukata za svaki tovar izvezene ili otpremljene soli. Ta je odluka također predviđala zabranu izvoza i druge trgovačke robe na spomenuto područje te odlazak dubrovačkih trgovaca u Bosnu, s kaznom od 500 perpera kad bi to učinili bez odobrenja svoje vlade⁷².

Unatoč tome što su Dubrovčani odbili mirovnu ponudu dvojice bosanskih velikaša – iako su donedavno i sami ulagali velike napore da osujete zbijanje bosanskih snaga oko kralja Ostoje⁷³ – i što je zabrana trgovine s Bosnom trebala zemlju dovesti u nezavidan položaj, zanimljivo je ipak spomenuti da su prema pojedinim kraljevim podanicima i nadalje u određenim situacijama pokazivali blagonaklonost, izuzimajući ih od strogosti svojih propisa i naredbi. Takav je, primjerice, bio slučaj i s krstjaninom Vlatkom Tumurlićem, jednim od trojice neuspješnih podnositelja mirovne ponude koji se za vrijeme svojeg tadašnjeg boravka u njihovu gradu očito obraćao Dubrovčanima s molbom da mu se dopusti nabava nekih potrepština. Kako je zbog ratnog stanja takvu odluku trebalo odobriti, Vijeće umoljenih je istog dana kad je donijelo i već spominjanu odredbu o zabrani trgovanja s Bosnom, razmatralo u nazočnosti 27 vijećnika i prijedlog da se uvaženom pripadniku »Crkve bosanske« omogući da za svoj novac kupi u gradu tovar ulja i osam lakata vunene tkanine, što je bilo prihvaćeno⁷⁴. Samo tri dana kasnije, ponovno je gotovo isti prijedlog bio predmet na Vijeću, kad je krstjaninu Vlatku odobreno da može u Dubrovniku kupiti i slobodno izvesti za svoje potrebe ulja, tkanine i neke druge stvari⁷⁵, nakon čega su Tumurlićeva mirovna misija i zadržavanje u gradu podno Svetog Srda bili završeni.

⁷² Ref. XXXII., fol. 169; LUČIĆ: *Stjecanje*, 189–190; usp. JORGA: *Notes II.*, 98, bilj. 1; P. MATKOVIĆ: *Prilozi k trgovačko-političkoj historiji Republike dubrovačke*, Rad JAZU VII., Zagreb 1869., 218 (dalje: MATKOVIĆ, *Prilozi*); ŠIŠIĆ: *Vojvoda Hrvoje*, 171–172; *Poviest I.*, 396; ŠKRIVANIĆ: *Rat kralja Ostoje*, 53. Kod ČOROVICA: *Historija Bosne*, 380, odluka je zabunom navedena pod nadnevkom od 10. rujna. U svezi s tom zabranom, opširnije vidi KOVAČEVIĆ: *Trgovina*, 44–45.

⁷³ Usp. ŠKRIVANIĆ: *Rat kralja Ostoje*, 51–52.

⁷⁴ »Prima pars est de faciendo graciam Vlatcho patareno possendi epmere (sic) unam salmam oley et brachia octo panni lane cum suis denariis. Captum per ball. XXVI«, Ref. XXXII., fol. 169; IDA III., 222, br. 3; usp. JORGA: *Notes II.*, 98, bilj. 1; FINE: *Bosnian Church*, 226.

⁷⁵ JORGA: *Notes II.*, 98, bilj. 1; usp. KOVAČEVIĆ: *Trgovina*, 44. Usput budi rečeno, to nipošto nije bio usamljen slučaj odstupanja Dubrovčana od potpune trgovačke blokade bosanskih podanika, pa je tako,

Iako su Dubrovčani u napatku od 17. rujna 1403. za svojeg opunomoćenika Pavla Gundulića deklarativno isticali želju za izmirenjem s bosanskim susjedima, ipak mirovnu ponudu koju je tročlano poslanstvo u ime kneza Pavla Radinovića i vojvode Sandalja Hranića donijelo u grad podno Svetog Srđa nisu namjeravali prihvatiti, što je lako razumjeti ako se promatra u kontekstu njihova pisma kojim su 9. listopada iste godine javljali Mlečanima da im poslovi protiv Bosanaca dobro napreduju te stoga traže od Serenissime da ne pomaže njihovim neprijateljima i da ih njezini podanici ne opskrbljuju ratnim potrepštinama⁷⁶. Zbog nastavka ratnih neprijateljstava, primirje je moralo pričekati neku novu ponudu, kad razvoj prilika na terenu na taj korak ponovno prisili neke od sudionika u tom oružanom sukobu. Pouzdano se, primjerice, zna da je samo kralj Ostoja čak u tri navrata bez rezultata slao svoje izaslanike Dubrovčanima, nudeći im pregovore. Te kraljeve mirovne ponude spominjali su kasnije izričito sami Dubrovčani u napatku s nadnevkom od 30. ožujka 1404. koji su dali svojim poklisarima kod bosanskog kralja, Marinu Kabužiću i Nikoli Puciću. U skladu s tim napatkom, izaslanici su pred kraljem Ostojom trebali, uz ostalo, izjaviti kako im je on najprije poslao nekog Stanihnu, zatim je u njihov grad stigao neki Oçcouich, a zatim i krstjanin Vlatko na prolasku te da su sva trojica prenijela kraljevu poruku da Republika pošalje u Bosnu svoje opunomoćene poslanike s kojima bi kralj dobrohotno ispravio nesuglasje nastalo između dviju strana⁷⁷.

S gledišta ovog rada ponajprije nas zanima tadašnji usputni boravak krstjanina Vlatka Tumurlića u gradu podno Svetoga Srđa, kada je, uz neke druge poslove, predao Republici i mirovnu ponudu kralja Ostoje. S obzirom na to da Dubrovčani u već spominjanoj instrukciji, s nadnevkom od 30. ožujka 1404., izričito tvrde da je krstjanin Vlatko bio posljednji od trojice kraljevih izaslanika koji im je u njegovo ime nudio sređivanje odnosa između dviju zaraćenih strana, možemo biti sigurni da to nije bilo – kako je već objašnjeno – sredinom rujna 1403., kada je predstavnik »Crkve bosanske« doista boravio u gradu svetog Vlaha i ovlašteno iznio mirovnu ponudu, ali ne u ime kralja Ostoje, nego u ime njegovih podanika, kneza Pavla Radinovića i vojvode Sandalja Hranića, zajedno s još dvojicom njihovih neimenovanih izaslanika. Budući da su danas, zahvaljujući toj instrukciji, poznata imena trojice izaslanika koji su u kraljevo ime donosili mirovnu ponudu u Dubrovnik, otpada pretpostavka P. Živkovića da je u svezi s izmirenjem bio angažiran čovjek kneza Pavla, Brailo Tezalović, što potkrjepljuje i činjenica da se podaci o njegovu boravku u Dubrovniku ne podudaraju s poznatom i utvrđenom kronologijom mirovnih ponuda bosanskog vladara.

primjerice, tih dana bilo dopušteno Brailu Tezaloviću da dođe u grad sv. Vlaha da proda svoju robu i tamo nabavi potrebnu sol, a zatim su takva i slična dopuštenja dobivali i neki drugi bosanski velikaši, o čemu je opširnije pisala KOVAČEVIĆ: *Trgovina*, 44–45. Kad je pak o Brailu Tezaloviću riječ usp. ŽIVKOVIĆ: *Diplomatska aktivnost*, 32; ISTI: *Kreditno-trgovačke veze*, 300, bilj. 7; ISTI, *Utjecaj*, 46.

⁷⁶ S. LJUBIĆ: *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, knj. V., MSHSM JAZU, Zagreb 1875., 26–28 (dalje: LJUBIĆ, *Listine V*); usp. ŠIŠIĆ: *Vojvoda Hrvoje*, 171; KLAJČ: *Povijest Hrvata II.*, 369; ČOROVIC: *Historija Bosne*, 378; *Poviest I.*, 397; ČIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 200; ŠKRIVANIĆ: *Rat kralja Ostoje*, 52.

⁷⁷ Usp. bilj. 47.

Kako su ratna neprijateljstva nastavljena i tijekom idućih mjeseci, jasno je da u to razdoblje valja kronološki smjestiti mirovne ponude kralja Ostoje koje izričito spominju Dubrovčani. Tako se, primjerice, pouzdano zna da je tijekom druge polovice listopada ponovno s bosanske strane nuđeno izmirenje, kad je Republika primila pisane ponude kralja Ostoje i kneza Pavla Radinovića, na koje je 21. tog mjeseca zatražen odgovor od njezinih generalnih kapetana⁷⁸, što znači da je odgovor ponovno ovisio o stanju na ratištu, o čemu su Dubrovčani desetak dana ranije s neskrivenim zadovoljstvom izvješćivali Signoriju, pa se moglo ponovno očekivati odbijanje mirovne inicijative, što se doista i dogodilo. Tko je tom prilikom bio tekljč s bosanske strane, danas je teško s punim pouzdanjem ustvrditi, ali se čini razložnim pretpostaviti da ga treba potražiti ponajprije u osobi Stanihne⁷⁹ za kojega se sigurno zna da je u Dubrovnik prvi donio mirovnu ponudu u ime bosanskog kralja, zatraživši, po Ostojinu napatku, od druge strane da mu pošalje svoje izaslanike radi ispravljanja krivice. Da ovu mirovnu ponudu ne treba vezivati uz ime krstjanina Vlatka Tumurlića, govori i činjenica kako u to vrijeme nema traga u izvornoj građi o boravku pripadnika »Crkve bosanske« u gradu podno Svetog Srđa, a kako ni od mira tijekom idućih mjeseci nije bilo ništa, jasno je da je prije obustave otvorenih neprijateljstava ponovno morala uslijediti nova mirovna ponuda. Iz sročnog napatka s nadnevkom od 30. ožujka 1404. proizlazi da je Vlatkova mirovna misija u ime kralja Ostoje uslijedila posljednja, odnosno Dubrovčani su na nju tek odgovorili slanjem Marina Kabužića i Nikole Pucića.

Držanje bosanskih velikaša prema kralju Ostoji i ratu koji je vodio protiv Dubrovčana tijekom listopada i studenog 1403. uvelike je otežavalo njegov položaj, osobito otkad se na jednom poblize nepoznatom sastanku, najvjerojatnije potkraj listopada 1403., razišao s vojvodom Hrvojem kojemu je izravno predbacivao da je tobože zbog njega ušao u rat s Republikom. Na tu njihovu razmiricu trebali su bosanskog vojvodu podsjetiti dubrovački poslanici Miho Rastić i Franko Bavželić, kako je navedeno u napatku koji su oni dobili 16. studenog⁸⁰. O snazi razdora između kralja Ostoje i vojvode Hrvoja može se slutiti na temelju drugog dijela instrukcije koju je isto dubrovačko poslanstvo dobilo za nastup pred kraljem Sigismundom, kod kojega su se trebali založiti za bosanskog

⁷⁸ JORGA: *Notes II*, 95, bilj. 3, 98, bilj. 1; usp. ČOROVIĆ: *Historija Bosne*, 380; ŠKRIVANIĆ: *Rat kralja Ostoje*, 53; ČIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 200.

⁷⁹ Stanihna Sergović (Staniša Srdović) poznat je kao diplomat kralja Ostoje koji ga je početkom lipnja 1403. slao s logotetom Stjepanom u Dubrovnik. S obzirom na karakter pitanja o kojima se tada raspravljalo i sastav poslanstva, jasno je da Dubrovčani u svojoj instrukciji za Marina Kabužića i Nikolu Pucića od 30. travnja 1404. nisu mislili na tu misiju. O tom poslanstvu vidi GELCICH: *Diplomatarium ragusanum*, 117; RASTIĆ: *Chronica ragusina*, 195; J. RADONIĆ: *O knezu Pavlu Radenoviću. Priložak istoriji Bosne krajem XIV. i poč. XV. veka*, Letopis MS 211, sv. 1. Novi Sad 1902, 57–58 (dalje: RADONIĆ: O knezu Pavlu I); BABIĆ: *Diplomatska služba*, 47, bilj. 184; Lučić: *Stjecanje*, 134. Stanihninu mirovnu ponudu treba dakle datirati u vrijeme nakon izbijanja otvorenih neprijateljstava između Dubrovčana i Bosanaca.

⁸⁰ »Et tra le altre impropere operatione ha ditto et dixè a tutti, che vui fosti caxon a indurlo a farne guerra, et li doni grandi a nui fatti, la qual cosa nui agnoschemo, ch el parla tacita la vita«, GELCICH: *Diplomatarium ragusanum*, 133; usp. ŠIŠIĆ: *Vojvoda Hrvoje*, 174; *Poviest I*, 398; ŠKRIVANIĆ: *Rat kralja Ostoje*, 53; ČIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 201; DRAGOJLOVIĆ: *Krstjani*, 91.

velikaša za kojega su tvrdili da je u neslozi sa svojim vladarom⁸¹. Ovako nepovoljan razvoj događaja primorao je bosanskog kralja da izlaz potraži u novim mirovnim ponudama te na taj način pokuša popraviti svoj nezavidan položaj. I dok se u tom pogledu puno više zna o Ostojinom približavanju i izmirenju s hrvatsko-ugarskim kraljem Sigismundom, o njegovoj novoj mirovnoj ponudi upućenoj Republici ništa se ne govori, a dosljedno je prešućuju i Dubrovčani, jer trenutak za nju očito još nije bio prikladan. Imajući to u vidu, čini se da prešućivanje te ponude treba promatrati u kontekstu žestoke kampanje koju su vodili Dubrovčani ne bi li osujetili normalizaciju odnosa između kraljeva Ostoje i Sigismunda. Unatoč tome, jedan nedovoljno zamijećen podatak iz dubrovačkog naputka za njihove poslanike kod hrvatsko-ugarskog vladara svjedoči da je nešto prije njegova izdavanja, 16. studenoga, svakako u prvoj polovici tog mjeseca, bosanski vladar slao Dubrovčanima neko pismo. Kako su dvije strane tada bile u otvorenom neprijateljstvu, logično bi bilo pretpostaviti da se u takvim prilikama nisu mogle poduzimati neke ozbiljnije poslovne transakcije, pa nije bez osnove mišljenje da je kralj, uz ostalo, tom prilikom iznosio nove prijedloge za uklanjanje razmirica među njima, pri čemu je u svrhu vlastitog opravdanja krivicu pokušao prebaciti na druge. Ako je dopušteno pretpostavljati da je pismo, uz ostalo, doista sadržavalo i Ostojinu mirovnu ponudu drugoj strani, s punim se pravom može pomisliti kako je kraljev teključ tom prilikom bio osoba koju su Dubrovčani u svojem kasnijem naputku od 30. ožujka 1404. naveli u vrlo iskrivljenom obliku, nazvavši ga Očchouich⁸², ali kraljeva mirovna ponuda ponovno nije bila prihvaćena, nego su neprijateljstva nastavljena novom žestinom⁸³.

Budući da ni ovaj put nije postignuo obustavu otvorenih oružanih sukoba, bosanski kralj je i nadalje nastavio tražiti izlaz iz teške situacije u kojoj se našao u približavanju kralju Sigismundu i izmirenju s njim najvjerojatnije početkom prosinca⁸⁴, a Dubrovčanima je nastavio slati mirovne ponude. Na temelju oskudnog izvornog materijala čini se razložnim pretpostaviti da je takvu ponudu ponovno poslao koncem studenoga 1403. a za nju se u Dubrovniku znalo 29. studenoga, kada je Vijeće umoljenih raspravljalo o odgovoru izaslanicima bosanskog kralja⁸⁵. Tko je činio to kraljevo poslanstvo poimenice se ne spominje, ali barem za djelomično utvrđivanje njihova identiteta svakako je dragocjen podatak prema kojem je dva dana kasnije, točnije 1. prosinca 1403., Malo Vijeće na

⁸¹ »Apresso dandove a saver come lo e in discordia de lo re Ostoia«, GELCICH: *Diplomatarium ragusanum*, 141; usp. ŠIŠIĆ: *Vojvoda Hrvoje*, 178; *Poviest I.*, 400.

⁸² ŠIŠIĆ: *Vojvoda Hrvoje*, 181, i PEROJEVIĆ u *Poviest I.*, 405, za ovog kraljeva opunomoćenog izaslanika drže da se zvao Ostojčić, a Stanihnu nazivaju Stanićem. U svezi s tim navodom ostale pojedinosti usp. u bilj. 47.

⁸³ Opširnije vidi ŠKRIVANIĆ: *Rat kralja Ostoje*, 54–55.

⁸⁴ »Et per questa ve avixemo come missier lo ban de Moronich ne scrisse per una soa lettera digando, come el acordo re Ostoia a servir cum Bossina al nostro signor cum li modi uxadi avanti«, GELCICH, *Diplomatarium ragusanum*, 151; FEJÉR: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. X/4, Budae, 1841., 387–388 (dalje: FEJÉR, *Codex diplomaticus X/4*); usp. ČIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 201. Neki su povjesničari držali da se to pomirenje dogodilo tijekom studenoga, pa s tim u svezi usp. KLAIĆ: *Povijest Hrvata II.*, 370; ŠIŠIĆ: *Vojvoda Hrvoje*, 172; PEROJEVIĆ u *Poviest I.*, 402.

⁸⁵ »Le 29, on répond aux ambassadeurs royaux«, JORGA: *Notes II.*, 98, bilj. 1.

svojoj sjednici raspravljalo o obdarivanju »patarena«, poslanika kralja Ostoje⁸⁶. Kako se pouzdano zna da je jednu od Ostojinih mirovnih ponuda Dubrovčanima donio Vlatko Tumurlić, pripadnik »Crkve bosanske«, i da je to jedino poznato poslanstvo bosanskog kralja za koje se izričito navodi da su ga, osim svjetovnih osoba, činili i predstavnici krstjana, odnosno »patareni«, čini se sasvim razložnim ta dva podatka dovesti u izravnu vezu, odnosno drugi Vlatkov dolazak u grad podno Svetog Srđa datirati u razdoblje posljednjih dana studenoga i prvih dana prosinca. Valja također reći da je usporedo s Ostojinim izaslanstvom, u kojem je bilo i pripadnika »Crkve bosanske«, u gradu boravila i skupina krstjana koji su došli u pratnji žene vojvode Pavla Klešića koji je od konca lipnja 1403. uživao azil u Dubrovniku. Naime, 29. studenoga iste godine, kada je Vijeće umoljenih odlučivalo o odgovoru koji bi trebalo dati kralju Ostoji, raspravljalo je i o prijedlogu da se uputi ovlaštena osoba i pozove pripadnike heretičke sljedbe bosanskih krstjana koji su dopratili Klešićevu ženu – da dođu u grad⁸⁷. Iako nije zabilježeno je li taj prijedlog izglasan, pouzdano se zna da je to Vijeće 1. prosinca odlučilo da se odobri patarenima koji se nalaze u Dubrovniku da mogu za svoje potrebe kupiti tkanine i neke druge stvari u vrijednosti od 25 dukata⁸⁸.

Na žalost, o ovoj mirovnoj misiji bosanskog kralja Ostoje i ulozi krstjanina Vlatka Tumurlića u njoj ništa se više ne zna te stoga nisu poznate ni pojedinosti o tome kako su razgovori tekli s dubrovačke strane, budući da se ne raspolaze naputkom za njihove ovlaštene pregovarače. Činjenica da kraljeva ponuda nije ostavila više traga u izvornoj građi dovoljno rječito nagovještava što su o izmirenju mislili Dubrovčani. Čini se da kralj Ostoja nije imao puno izbora, jer je zemlji zaprijetio unutarnji razdor o kojem se u gradu svetog Vlaha znalo 11. prosinca 1403., kad su pisali Kotoranima da su nastale velike razmirice i nesloge među Bosancima te da jedan ide protiv drugoga⁸⁹, pa od mira ponovno nije bilo ništa. Kako u daljnim naporima na izmirenju nije bio angažiran krstjanin Vlatko Tumurlić, više ih nećemo podrobnije pratiti. Pa ipak, prije nego što ostavimo ovu epizodu iz Tumurlićeve diplomatske karijere, valja reći da je njegova pojava kao poklisara koji je u Dubrovnik donio jednu od mirovnih ponuda bosanskog kralja Ostoje izazvala u historiografiji određena tumačenja na koja bi se vrijedilo osvrnuti s nekoliko riječi. S tim u svezi zanimljivo je istaknuti primjedbu nekih povjesničara »Crkve bosanske« koji su, primjerice, držali da je krstjanin Vlatko najprije bio

⁸⁶ »Rogati: 1-er décembre, le Minus fait des cadeaux à des Patarins envoyés par Ostoia«, JORGA: *Notes II.*, 98, bilj. 1; usp. BABIĆ: *Diplomatska služba*, 33; ISTI: *Bosanski heretici*, 140.

⁸⁷ »Prima est de mittendo ad invitatum pro parte civitatis Ragusi patarenos Bossine qui veniunt cum uxore Paule Clessich quod veniant ad civitatem Ragusii«, *Ref. XXXII.*, fol. 182; usp. IDA III., 223, br. 4; FINE: *Bosnian Church*, 226–227; ĆIRKOVIĆ: *Bosanska crkva*, 226, bilj. 121. ĆOROVIĆ: *Historija Bosne*, 382, pogrešno navodi da je riječ o ženi Pavla Radišića.

⁸⁸ »Prima pars est de faciendo gratiam patarenis Bosne qui presencialiter sunt in Ragusio quod pro ipsis et eorum usu possint emere in panno et alijs rebus usque ad quantitatem ducatorum vizintiquinque. Captum per ball. XXVI«, *Ref. XXXII.*, fol. 182; usp. IDA III., 223, br. 4; ĆOROVIĆ: *Historija Bosne*, 382; FINE: *Bosnian Church*, 227.

⁸⁹ »... che li Bossignani sono in grande defferenzia, et l uno va sopra l altro«, GELCICH: *Diplomatarium ragusanum*, 149; usp. ŠIŠIĆ: *Vojvoda Hrvoje*, 179; KLAIĆ: *Povijest Hrvata II.*, 371; ĆOROVIĆ: *Historija Bosne*, 384; *Poviest I.*, 403; ĆIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 202.

u službi kralja Ostoje te da ga je tek poslije njegove detronizacije napustio, prešavši u službu kneza Pavla Radinovića⁹⁰.

Na temelju tog podatka Fine je držao da je kralj Ostoja bio sljedbenik bosanskih krstjana, objašnjavajući takvo zapažanje ne samo činjenicom da je vladar slušao i poštovao njihove pripadnike i članove crkvene hijerarhije nego i neosnovanom tvrdnjom da je u svojoj službi imao krstjanina Vlatka uz pomoć kojega je Dubrovčanima nudio pregovore⁹¹. Zabuna je očito nastala zbog nedovoljnog poznavanja kronologije događaja, pa se tako dogodilo da su dvije, po sastavu i vremenu nastupa različite, mirovne misije prikazivane kao jedna, s nadnevkom od 17. rujna, ali na temelju iznijetih podataka proizlazi da u rasponu od 13. do 22. rujna bosansko poslanstvo s Vlatkom Tumurlićem nije imalo mandat nuditi Republici mirovne pregovore u ime kralja Ostoje koji je držan glavnim krivcem za nesreće i stradanja njezinih podanika, što je bez uvijanja opunomoćenik Gundulić trebao reći dvojici svojih bosanskih sugovornika. Drugi podatak u svezi s prvim Tumurlićevim izaslanstvom, koji sadrži navod o odobrenoj nabavi tovara ulja u Dubrovniku, pružio je Fineu podlogu za tvrdnju kako pripadnici »Crkve bosanske«, koje je krstjanin Vlatko bio član, nisu jeli hranu pripremljenu na svinjskoj masti, uz napomenu da autor priznaje da se danas pouzdano ne zna jesu li »patareni« postili stalno, ili samo u određeno doba godine⁹², misleći pritom, očito, na praksu posta kod njihovih katoličkih suvremenika⁹³.

Nakon navedene mirovne misije krstjanina Vlatka, tijekom idućih nepunih dvanaest godina njegovo se ime više ne pojavljuje u raspoloživoj izvornoj građi u obavljanju bilo kakvih poslova u službi kneza Pavla Radinovića. S tim u svezi zanimljivo je spomenuti da čitavo to vrijeme ni drugi krstjani za koje se pouzdano zna da su već bili u službi oblasnih gospodara također nisu ostavili traga o svojoj aktivnosti, ali se i nadalje, doduše u rijetkim diplomatskim misijama, u službi i bosanskog kralja i njegovih podanika pojavljuju pripadnici Katoličke crkve⁹⁴, uz napomenu da su tijekom drugog desetljeća XV. st., osobito u razdoblju od 1412. do 1418., krstjanske hiže i njihovi gostinjcji predstavljali najsigurnija svratišta dubrovačkim trgovcima i njihovoj robi na čitavom nemirnom bosanskom prostoru, pa su im davali prednost čak i pred kućama bosanskog

⁹⁰ Usp. BABIĆ: *Diplomatska služba*, 66; ISTI: *Bosanski heretici*, 145; FINE: *Uloga*, 28; ISTI: *Bosnian Church*, 236; DRAGOILOVIĆ: *Krstjani*, 230.

⁹¹ FINE: *Bosnian Church*, 228.

⁹² FINE: *Bosnian Church*, 226.

⁹³ O tom pitanju opširnije vidi PETROVIĆ: »*Kršćania*«, 168–170. S tim u svezi zanimljiv je podatak da su zapadni kotari obdržavali tri velika posta i to prvi u vrijeme korizme, drugi od blagdana Duhova do blagdana sv. Petra i Pavla i treći od blagdana sv. Benedikta do Božića – zapažanje koje iznosi F. ŠANJEK: *Katarsko-dualistička inicijacija u srednjem vijeku*, *Historijski zbornik (Šidakov zbornik) XXIX–XXX, (1976–1977)*, Zagreb, 1977., 109, bilj. 41 (dalje: ŠANJEK, *Katarsko-dualistička inicijacija*). O postu kod katara vidi opširnije A. BORST, *Die Katharer*, *Schriften der Monumenta Germaniae Historica XII.*, Stuttgart, 1958., 183–185.

⁹⁴ JORGA: *Notes II.*, 162–163, 211; usp. *Poviest I.*, 453, 467; PETROVIĆ: »*Kršćania*«, 134, bilj. 239; MANDIĆ: *Bogomilska crkva*, 192–193; FINE: *Uloga*, 29; ISTI: *Bosnian Church*, 236–238, 269; ŠIDAK: *Studije*, 269, 272–273. Ostale pojedinosti u svezi s ovim pitanjem savrni prema navodima u bilj. 18.

kralja⁹⁵. Nespominjanje bosanskih krstjana u poznatim diplomatskim misijama upućuje na pomisao da njihov potpuni prelazak na dvorove oblasnih gospodara i preuzimanje vođenja važnih poslova još nije bilo završeno. Po našem mišljenju, taj se proces odvijao tijekom idućih godina usporedno s nastajanjem zemalja »rusaške gospode«, čije su se konture počele nazirati još početkom XV. st., ali je tekao potpuno izvan našeg vidokruga. Na takav zaključak upućuje i činjenica da se na kraju tog dugogodišnjeg i složenog procesa krstjani pojavljuju u novoj ulozi, koja je u potpunosti odgovarala njihovu novom položaju na dvorovima oblasnih gospodara. Iako tijekom tog dvanaestogodišnjeg razdoblja nema nikakvih izravnih podataka o Tumurlićevim mogućim nastupima za potrebe kneza Pavla, sasvim je sigurno da je on čitavo to vrijeme ostao na njegovu dvoru i od povjerljivog diplomata i pregovarača postao »kućanin« i savjetnik svojeg novog gospodara u čijoj se blizini otada često nalazio, kao što je to, primjerice, bilo koncem kolovoza 1415., kad je u pratnji kneza Pavla Radinovića i njegova sina Petra boravio u Sutjesci prigodom održavanja nekog nepoznatog sastanka poslije kojega je za vrijeme šetnje njegov gospodar bio ubijen⁹⁶.

Srednjovjekovna bosanska država se 1415. našla na velikoj prekretnici, ne samo u pogledu svojeg međunarodnog položaja nego i s obzirom na unutarnju konstelaciju političkih snaga. Na međunarodnom je planu ta godina označavala međaš prevage turskog utjecaja nad ugarskim na području Bosanskog kraljevstva, a s gledišta daljeg razvoja prilika u zemlji nesumnjivo je jedan od najznačajnijih događaja predstavljalo nasilno uklanjanje s povijesne scene uz vladara jednog od najmoćnijih njegovih podanika, kneza Pavla Radinovića, čije je ubojstvo označilo početak završne etape dugotrajnog i složenog procesa konačnog zaokruživanja područja »rusaške gospode«, pa se otada zameće dug i krvav sukob između Pavlovih nasljednika na jednoj i vojvode Sandalja Hranića i njegova nasljednika, sinovca vojvode i hercega Stjepana Vukčića Kosače, na drugoj strani⁹⁷. Zanimljivo je, svakako, primijetiti da se kralj Ostoja s nekolicinom svojih uglednih podanika odlučio na obračun s političkim protivnicima od kojih je na udar prvi došao knez Pavao, jer je postignuto unutarnje jedinstvo upereno protiv prijeteeće ugarske opasnosti, pa izmirenja vojvode Sandalja s Hrvojem Vukčićem,

⁹⁵ *IDA III*, 184–188, br. 10–18.

⁹⁶ *Lett. di Lev VII.*, fol. 133'–134'; PUCIĆ: *Spomenici srpski I*, Primjedbe XVI–XVII; JORGA: *Notes II*, 150–151; *IDA III*, 186, br. 14a; VEGO: *Postanak*, 176–177. U svezi s tim događajem također usp. RAČKI: *Bogomili*, 446, bilj. 1; KLAIĆ: *Poviest Bosne*, 254; ISTI: *Povijest Hrvata II*, 117–118; R. BARIŠIĆ: *Samostan sv. Ivana Krstitelja u Sutjeskoj*, Franjevački glasnik IX/1, 1895, 10–11 (dalje: BARIŠIĆ: *Samostan sv. Ivana*); A. HOFFER: *Dva odlomka iz povećeg rada o kršćanskoj crkvi u Bosni*, Spomen knjiga iz Bosne, Zagreb 1901., 86 (dalje: HOFFER: *Dva odlomka*); P. KOSOVIC: *Župa Konavli u istoriji grada Dubrovnika*, Godišnjica Nikole Čupića, knj. XXVIII., Izdanje njegove zadužbine, knj. 60, Beograd 1909., 184–185 (dalje: KOSOVIC, *Župa Konavli*); DINIĆ: *Zemlje*, 218; MAZALIĆ: *Borač*, 48, bilj. 93; ISTI: *Kračići članci i rasprave*, GZM NS. IV/IV, Sarajevo 1950., 219, bilj. 21 (dalje: MAZALIĆ, *Kračići članci*); *Poviest I.*, 446–447; PETROVIĆ: *»Kršćanica*, 210, bilj. 396; BABIĆ: *Diplomatska služba*, 66; MANDIĆ: *Bogomilska crkva*, 193, 321; ŽIVKOVIĆ: *Diplomatska aktivnost*, 33–34; ISTI: *Tvrto II*, 73; FINE: *Bosnian Church*, 236–237; DRAGOJLOVIĆ: *Krstjani*, 92–93, 229. O događaju je opširnije pisao S. ČIRKOVIĆ: *Dve godine bosanske istorije (1414. i 1415.)*, Istorijski glasnik 3–4, Beograd 1953., 38–39 (dalje: ČIRKOVIĆ, *Dve godine*); ISTI: *Istorija Bosne*, 285.

⁹⁷ O tome je opširnije pisao ČIRKOVIĆ: *Herceg Stefan*, 147–250.

odnosno nakon što ga je za kralja u Bosni potvrdio sam sultan, kako je 6. kolovoza 1415. pisao Sigismundu jedan nepoznat Splitsanin, neki Dujam di Chuchiula⁹⁸.

I dok su još na sve strane stizale alarmantne vijesti o teškom porazu ugarske vojske u Bosni u sukobu s Turcima potpomognutim združenim bosanskim odredima, u državi Kotromanića stvari su se počele ubrzano vraćati svojim ranijim tijekovima, tako da su na trenutak pred prijetećom ugarskom opasnošću zaboravljene stare razmirice i nesređeni računi ponovno dolazili u središte pozornosti. Prva poznata žrtva nastavka unutar-njih obračuna bio je knez Pavao Radinović kojega se kralj Ostoja s još nekim velikašima želio osloboditi. Iako motivi za Pavlovo uklanjanje s političke pozornice danas više nisu potpuno jasni, optužnica izrečena na njegov račun teretila ga je za veleizdaju, u čemu se prilično otvoreno može nazrijeti motiviranost bosanskog kralja da makne tog svojeg podanika koji je u nedavnim bosanskim razmiricama oko prijestolja otvoreno podržavao svrgnutog kralja Tvrtka II. Tvrtkovića⁹⁹. Kad je pak riječ o upletenosti ostalih sudionika, čini se razložnim pretpostaviti da su oni svoj interes za sudjelovanje u tom nečasnom i prljavom poslu vidjeli ponajprije u mogućnosti da teritorijalno prošire granice svojih zemalja na račun Pavlovih nasljednika, o čemu rječito svjedoči izvještaj dubrovačkog izaslanika Gundulića kojemu je u razgovoru vojvoda Sandalj izjavio da će – prema riječima vojvode Vukmira – oblast kneza Pavla biti razdijeljena, ne iznoseći, doduše, svojem sugovorniku na koji će se to način provesti, ni tko bi sve trebao sudjelovati u dobiti, osim što je Zlatonosoviću bilo obećano Olovo.¹⁰⁰

Da bi urotnici lakše ostvarili svoj potajni naum, odredili su za to sastanak kralja i njegovih viđenijih velikaša, održan potkraj kolovoza 1415. u Sutjesci.¹⁰¹ Kako smo iz pisma dubrovačkog poslanika kod bosanskog kralja obaviješteni, tom su sastanku prisustvovali, osim vojvode Hrvoja, najugledniji predstavnici bosanskog društva, ali, poput vojvode Pavla Klešića, svi nisu bili upleteni u smišljenu urotu protiv kneza Pavla Radinovića. Sređivanje neraščišćenih računa s njim prepušteno je kralju Ostoji i nekolicini za to zainteresiranih velikaša, među kojima se spominju vojvoda Sandalj Hranić, Vukmir Zlatonosović i knez Vuk Hranić, a u svemu je tome teško odrediti mjesto i ulogu župana Dragiše Dinjičića. Na taj sastanak u Sutjesku kneza Pavla su pratili njegov stariji sin Petar i dvojica poznatih dvorjana, Brailo Tezalović i krstjanin Vlatko Tumurlić¹⁰². Pogibija kneza Pavla, kojoj je kao jedan od očevidaca prisustvovao i naš

⁹⁸ »Poi disia come Bosna si e tucta quanta in una volonta contra li Hungari et che Sandal se a pacificato con Hervoie, et che imperador a lor conferma per lor re Hostoia; echo che Bosna anno perso del tucto li Hungari«, GELCICH: *Diplomatarium ragusanum*, 251; usp. DINIĆ: *Državni sabor*, 58.

⁹⁹ ČIRKOVIĆ: *Dve godine*, 40; ISTI: *Istorija Bosne*, 243; usp. ŽIVKOVIĆ: *Tvrtko II.*, 73.

¹⁰⁰ *Lett. di Lev VII.*, fol. 134; usp. PUCIĆ: *Spomenici srpski I.*, Primjedbe XVII.; JORGA: *Notes II.* 151; *Poviest I.*, 447; VEGO: *Postanak*, 176. DINIĆ: *Zemlje*, 166, drži da je pri podjeli zemalja kneza Pavla vojvodi Sandalju trebao pripasti lavovski dio.

¹⁰¹ Povjesničari se međusobno razlikuju u pogledu datiranja tog sastanka, usp. ŽIVKOVIĆ: *Tvrtko II.*, 72, bilj. 56. Također P. ANĐELIĆ: *Bobovac i Kraljeva Sutjeska, stolna mjesta bosanskih vladara u XIV. i XV. stoljeću*, Sarajevo 1973., 141, 203 (dalje: ANĐELIĆ, *Bobovac*); te VEGO, *Postanak*, 177, a ostali ga istraživači stavljaju nekoliko dana ranije, usp. ostale navode u bilj. 94.

¹⁰² *Lett. di Lev VII.*, fol. 133–134; usp. PUCIĆ: *Spomenici srpski I.*, Primjedbe XVI.; JORGA: *Notes II.*, 151; KLAJIĆ: *Poviest Bosne*, 254; ISTI: *Povijest Hrvata III.*, 117; KOSOVIĆ: *Župa Konavli*, 184; *Poviest I.*,

izvjestitelj, dubrovački izaslanik Ivan Gundulić kojega je u tu šetnju pozvao neki od slugu kneza Pavla, dogodila se izvan stolnog mjesta bosanskih vladara, na prostoru zvanom Parena Poljana¹⁰³, gdje su ljudi iz Sandaljeve družine najprije svezali Pavlova sina, kneza Petra, i odveli ga u Bobovac, nakon čega je potegnuto oružje – što je životom platio najprije netko od ljudi vojvode Sandalja, a zatim je u nastalom metežu odrubljena glava knezu Pavlu¹⁰⁴. Tim događajima bio je nazočan, uz druge očevice, i krstjanin Vlatko Tumurlić za kojega Gundulić izričito tvrdi da je, u strahu za vlastiti život, pobjegao u svratište obližnjeg franjevačkog samostana u Sutjesci (Curia bani) u kojem je inače bio odsjeo i spomenuti dubrovački izaslanik¹⁰⁵. Skrivanje jednog pripadnika »Crkve bosanske« pred prijetećom životnom opasnošću u obližnji franjevački samostan u Sutjesci pokazuje da su i katoličke crkve i njihovi prateći objekti, poput krstjanskih hiža i njihovih gostinjaca, također uživali pravo azila (ius asyli) koje svojom samovoljom nije mogao povrijediti ni prekršiti čak ni vladar, što znači da su u tim prostorima bosanski podanici, bez obzira na vjersku ili crkvenu pripadnost, mogli neometano uživati poptunu i sigurnu zaštitu ako su pravodobno potražili utočište u nekoj od katoličkih crkava ili pak krstjanskih hiža¹⁰⁶. Tumurlićev strah za vlastiti život i skrivanje radi zaštite pred opasnošću u obližnji franjevački samostan naveli su Ćirkovića da u tome vidi slučaj »u najvećoj meri karakterističan za velika pomeranja u crkvenoj situaciji u Bosni«¹⁰⁷, a za Loosa bio je to znak da »Crkva bosanska« nije duže mogla zadržati svoj autoritet u čitavoj zemlji¹⁰⁸, što ne bi trebalo bezrezervno prihvatiti, jer navedeni podatak ne nameće kao zaključak moguće poremećaje u odnosima između bosanskih velmoža i heretičke sljedbe bosan-

446–447; ĆIRKOVIĆ: *Dve godine*, 39; FINE: *Bosnian Church*, 236–237; ŽIVKOVIĆ: *Diplomatska aktivnost*, 34; ISTI: *Tvrtko II.*, 72–73; VEGO: *Postanak*, 176.

¹⁰³ *Let. di Lev. VII.*, fol. 133^v; usp. PUCIĆ: *Spomenici srpski I.*, Primjedbe XVI; JORGA: *Notes II.*, 151; KLAJČ: *Poviest Bosne*, 254; ISTI: *Povijest Hrvata III.*, 117; KOSOVIĆ: *Župa Konavli*, 184; DINIĆ: *Zemlje*, 218; ČOROVIĆ: *Historija Bosne*, 417; *Poviest I.*, 446; PETROVIĆ: »*Kršćani*«, 210; ĆIRKOVIĆ: *Dve godine*, 39; BABIĆ: *Diplomatska služba*, 66; ŽIVKOVIĆ: *Tvrtko II.*, 73; ISTI: *Kreditno-trgovačke veze*, 305; VEGO: *Postanak*, 87; 176. FINE: *Bosnian Church*, 236, ne spominje izričito Parenu Poljanu kao mjesto pogibije kneza Pavla, ali navodi da je to bilo nedaleko od Sutjeske, dok JIREČEK: *Istorija Srba I.*, 347, navodi da je mjesto ubojstva bila jedna livada.

¹⁰⁴ *Let. di Lev. VII.*, fol. 134; usp. PUCIĆ: *Spomenici srpski I.*, Primjedbe XVI; JORGA: *Notes II.*, 151; IDA III., 186, n. 14a; VEGO: *Postanak*, 176–177; KLAJČ: *Poviest Bosne*, 254; ISTI: *Povijest Hrvata III.*, 117; KOSOVIĆ: *Župa Konavli*, 184; *Poviest I.*, 446; ĆIRKOVIĆ: *Dve godine*, 39; ANĐELIĆ: *Bobovac*, 141, 203; FINE: *Bosnian Church*, 236; ŽIVKOVIĆ: *Tvrtko II.*, 73. O pogibiji kneza Pavla Radinovića pisao je St. STANOJEVIĆ: *Iz srpske prošlosti*, Beograd 1932., 76–78, ali mi je taj njegov rad ostao nedostupan.

¹⁰⁵ *Let. di Lev. VII.*, fol. 134; usp. PUCIĆ: *Spomenici srpski I.*, Primjedbe XVI; JORGA: *Notes II.*, 151; RAČKI: *Bogomili*, 446, bilj. 1; BARIŠIĆ: *Samostan sv. Ivana*, 10–11; KOSOVIĆ: *Župa Konavli*, 184; *Poviest I.*, 446; PETROVIĆ: »*Kršćani*«, 210; MANDIĆ: *Bogomilska crkva*, 321; ĆIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 285; ISTI: *Bosanska crkva*, 227, bilj. 130; FINE: *Bosnian Church*, 236; DRAGOJLOVIĆ: *Krstjani*, 92–93.

¹⁰⁶ Na pitanje azila krstjanskih hiža i katoličkih crkava osvrnuo se MANDIĆ: *Bogomilska crkva*, 320–321. S tim u svezi također usp. RAČKI: *Bogomili*, 446, bilj. 5; JIREČEK: *Istorija Srba I.*, 303; PETROVIĆ: »*Kršćani*«, 210, bilj. 396; ĆIRKOVIĆ: »*Verna služba*«, 107; ISTI: *Bosanska crkva*, 225, bilj. 118; LOOS: *Dualist Heresy*, 310; FINE: *Bosnian Church*, 236.

¹⁰⁷ ĆIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 285.

¹⁰⁸ LOOS: *Dualist Heresy*, 312.

skih krstjana, čiji je Vlatko Tumurlić bio član. Odnosi između bosanskog plemstva i »Crkve bosanske« trebali su biti u otvorenom neprijateljstvu, što u praksi jamačno nisu bili, pa stoga ni životnu opasnost pred kojom se nenadano našao krstjanin Vlatko ne treba tako promatrati, jer on nije bio ugrožen zato što je bio pripadnik određene crkve koja je mogla izgubiti svoj autoritet i blagonaklonost plemstva, baš kao što time ništa više nije mogao porasti ni ugled njezine suparnice, Katoličke crkve, kod čijih je redovnika Tumurlić našao sigurno utočište. Čitav taj događaj trebalo bi promatrati u kontekstu političkih previranja u zemlji, u kojoj uklanjanje kneza Pavla Radinovića s političke pozornice predstavlja tek najobičniji oblik sređivanja neraščišćenih računa. S obzirom na to da se u tom trenutku u pratnji kneza Pavla, uz druge njegove dvorjane, nalazio i Vlatko Tumurlić, član heretičke sljedbe bosanskih krstjana, razumljivo je bilo očekivati da se i on, bez obzira na duhovnost svoje ličnosti i moralni autoritet koji je iz toga proistjecao, našao u istoj opasnosti, dijeleći sudbinu ostalih ljudi iz pratnje svojega gospodara. Dakle, on tu nije predstavljao svoju crkvu niti njezine interese, nego se tu zatekao kao »kućanin« svojeg oblasnog gospodara s kojim je prolazio kroz sve prijetnje i neugodne životne situacije, poput ove. To je Tumurliću očito bilo potpuno jasno, budući da je pravodobno potražio utočište u najbližem zaštićenom pribežištu s pravom azila, a ono se očito nalazilo u franjevačkom samostanu u Sutjesci, što upućuje na pomisao da u tom kraju u blizini nije bilo krstjanske hiže koja bi ga mogla jednako sigurno zaštititi, kao što se dogodilo dvanaest godina ranije.

Izričit spomen nepovredivosti crkvenih objekata, koji su uživali pravo pružanja utočišta krivcima na području srednjovjekovne bosanske države vrlo je jasno izrečen u napatku koji su Dubrovčani 30. ožujka 1404. dali svojim poklisarima kod bosanskog kralja Ostoje, Marinu Kabužicu i Nikoli Puciću. Prema tim navodima, oni su na kraljevu zamjerku da mu Republika nije htjela izručiti odbjeglog buntovnika Radišića, trebali odgovoriti kako je Dubrovnik slobodan grad te da Ostoja u svojoj tamnici ima drugog člana iste obitelji, a treći je od braće usred njegova kraljevstva u jednoj krstjanskoj hiži jeo kraljev kruh, zaštićen patarenskim slobodinama koje ni kralj nije mogao prekršiti¹⁰⁹. Unatoč tome što Fine nije bio siguran u zaštitu i nepovredivost mjesta azila koje predstavljaju crkveni objekti u srednjovjekovnoj bosanskoj državi, navedeni primjer potvrđuje da njegova sumnja nema temelja kad je riječ o efikasnosti zaštite ni kada su u pitanju franjevački samostani kao mjesta utočišta, jer krstjanina Vlatka Tumurlića u gostinju kod Male braće u Sutjesci nitko nije uznemiravao. Vlatkov strah za osobnu

¹⁰⁹ »Et specialmente se ne da colpa del Radissich che sta in Ragusa et vuy defendate cum le libertade de la terra, et pluy chei ha l altro Radissich in prexon sua et lo terço era in meço del so reame in l caxa di patareni et manzava lo pan vostro et era francho per la franchicia dei patareni ... ben fatto a non romper le franchicie loro quanto maiormente die esser libera la franchicia de Ragusa la qual e citta murada«, ĆIRKOVIĆ: *Bosanska crkva*, 225, bilj. 118; ISTI: »*Verna služba*«, 107, bilj. 118. S određenim razlikama tekst s istim napatkom objavio je svojedobno još PUCIĆ: *Spomenici srpski I.*, Primjedbe V., tako da su ga kasniji istraživači navodili po njegovu izdanju. Usp. *Poviest I.*, 406; A. SOLOVJEV: *Postanak i propast »Bosanske crkve«*, Prosvjetni radnik II., br. 6, Sarajevo 1947., 15 (dalje: SOLOVJEV, *Postanak*); PETROVIĆ: »*Kršćani*«, 210, bilj. 396; DINIĆ: *Državni sabor*, 11, 27; MANDIĆ: *Bogomilska crkva*, 70, bilj. 223; LOOS: *Dualist Heresy*, 310; FINE: *Bosnian Church*, 225; ŠIDAK: »*L'Eglise de Bosnie*«, 17; ISTI: *Heretička »Crkva bosanska«*, 164.

sigurnost nije bio bezrazložan, sjetimo li se kakvu su sudbinu doživjeli ljudi iz pratnje kneza Pavla Radinovića čijeg su sina Petra po kraljevoj naredbi vezali i zatim otpremili u Bobovac, a Brailo Tezalović i Pribisav Muržić su pali u sužanjstvo¹¹⁰.

Kako su, dakle, ljudi iz pratnje kneza Pavla pali u zarobljeništvo, jedino je, bijegom u obližnji franjevački samostan, na slobodi ostao krstjanin Vlatko Tumurlić kojega je štitiло pravo azila od mogućeg nasilja, pa se, sasvim razumljivo, on morao pobrinuti za mrtvo tijelo svojega gospodara koje je, nakon što su se strasti smirile i opasnost za vlastiti život minula, dao prenijeti u Vrhbosnu¹¹¹, što je poslužilo povjesničarima kao oslonac za tvrdnju da je Vrhbosna početkom XV. st. bila u posjedu tragično nastradalog bosanskog velikaša i članova njegove porodice¹¹². Isti podatak o prijenosu mrtvog tijela kneza Pavla Radinovića iz Sutjeske u Vrhbosnu naveo je povjesničare da se pozabave utvrđivanjem mjesta pokopa tog bosanskog velikaša. Ističući da je, po običaju onog vremena, plemstvo u Bosni pokapano na vlastitoj baštinskoj zemlji, Skarić je držao vjerojatnim da je i knez Pavao Radinović našao svoj vječni mir u župi Vrhbosni, na brdu Pavlovcu iznad Kobiljeg dola, gdje se nalazi srednjovjekovna nekropola s više nadgrobnih spomenika¹¹³.

Nakon što smo poblizhe prikazali okolnosti pod kojima je nadomak Sutjeske došlo do ubojstva kneza Pavla, čemu je, uz druge nazočne, očevidac bio i krstjanin Vlatko, bilo bi svakako zanimljivo, na kraju osvrta na ovaj nemili događaj, pokušati odgovoriti u kakvom se svojstvu Tumurlić nalazio u pratnji svojeg svjetovnog gospodara. Čini se da odgovor na željeno pitanje nije odveć teško naći, iako je Fine bio u nedoumici bi li u krstjaninu Vlatku gledao Pavlova duhovnika, odnosno kapelana po uzoru na katoličke vladare i velikaše, ili pak savjetnika¹¹⁴, a za Ćirkovića¹¹⁵, Šanjeka¹¹⁶ i Dragojlovića¹¹⁷ nije bilo dvojbe, pa su oni u tom pripadniku »Crkve bosanske« vidjeli savjetnika i

¹¹⁰ *Lett. di Lev. VII.*, fol. 134; usp. PUCIĆ: *Spomenici srpski I.*, Primjedbe XVI., VEGO: *Postanak*, 176; KOSOVIĆ: *Župa Konavli*, 185; KLAJIĆ: *Poviest Bosne*, 254; ISTI: *Povijest Hrvata III.*, 117; *Poviest I.*, 446; ŽIVKOVIĆ: *Kreditno-trgovacke veze*, 305–306.

¹¹¹ *Lett. di Lev. VII.*, fol. 134; usp. *IDA III.*, 186, n. 14a; JORGA: *Notes II.*, 151; HOFFER: *Dvu odlomka*, 86; RADONIĆ: *O knezu Pavlu II.*, 60; DINIĆ: *Zemlje*, 218; *Poviest I.*, 446; MAZALIĆ: *Kraći članci*, 219, bilj. 21; BABIĆ: *Diplomatska služba*, 66; MANDIĆ: *Bogomilska crkva*, 193; FINE: *Bosnian Church*, 237, 269; ŽIVKOVIĆ: *Tvrtko II.*, 73; VEGO: *Postanak*, 176–177; ĆIRKOVIĆ: *Bosansku crkvu*, 227, bilj. 130.

¹¹² DINIĆ: *Zemlje*, 218; usp. V. SKARIĆ: *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*, Sarajevo 1937., 33 (dalje: SKARIĆ, *Sarajevo*).

¹¹³ SKARIĆ: *Sarajevo*, 34, bilj. 1; usp. ĆOROVIĆ: *Historija Bosne*, 418; ŠABANOVIĆ: *Postanak i razvoj Sarajeva*, Radovi ND BiH, knj. XIII., Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 5, Sarajevo 1960., 73–74 (dalje: ŠABANOVIĆ: *Postanak Sarajeva*); M. VEGO: *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Svjetlost, 1957., 135 (dalje: VEGO, *Naselja*). Kasnije je VEGO: *Postanak*, 68–69, promijenio svoje mišljenje tvrdeći da grob kneza Pavla Radinovića treba tražiti na Varošitu uz grad Borač. MAZALIĆ: *Kraći članci*, 219, pak drži da je knez Pavao pokopan pod stećkom u selu Toplik na području današnjeg Novog Sarajeva.

¹¹⁴ FINE: *Bosnian Church*, 236.

¹¹⁵ ĆIRKOVIĆ: *Istoriya Bosne*, 221. ISTI: *Dvor i kultura u srednjovjekovnoj bosanskoj državi*, u Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine. Zbornik referata međunarodnog simpozijuma »Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi«, Sarajevo, 6–7. oktobar 1988, 66.

¹¹⁶ ŠANJEK: *Bosansko-humski krstjani*, 115; ISTI: *Les chretiens bosniaques*, 121.

¹¹⁷ DRAGOJLOVIĆ: *Krstjani*, 229.

suradnika kneza Pavla. Za razliku od njih, Mandić je bio oprezniji, ali i neodređeniji, ustvrdivši za Tumurlića da je bio »pratilac i pouzdanik Pavla Radinovića« koji je mrtvo tijelo svojega gospodara, nakon njegove pogibije 1415., prenio u Vrhbosnu¹¹⁸. Neosporno je, međutim, da je Tumurlić bio pripadnik duhovnog staleža »Crkve bosanske«, odnosno njezin redovnik (krtstjanin), što je uglavnom određivalo vjersku i crkvenu pripadnost velikaša na čijem su se dvoru nalazili, odnosno u čijoj su se službi pojavljivali pripadnici crkve u obavljanju važnih poslova svjetovne naravi. S gledišta Vlatkova nastupa sasvim je sigurno da u njemu valja promatrati ponajprije čovjeka u službi oblasnog gospodara, s odgovarajućom ulogom svjetovnog karaktera koja bi ponajviše odgovarala zadatku što se pred njega, kao jednog od pratilaca kneza Pavla pozvanog na sastanak s kraljem i najuglednijim bosanskim velikašima, u takvim prilikama obično postavljao. Kao dvorjanin, Tumurlić je u Pavlovoj službi obnašao funkciju koja je najviše odgovarala njegovim sposobnostima i duhovnom autoritetu koji ga je na određen način činio uzvišenijim i poštovanja dostojnijim u očima njegovih suvremenika, što mu je osiguravalo istaknuto mjesto i na dvoru njegova oblasnog gospodara i u društvu općenito. Na tu njegovu iznimnost upućuju i atribucije kojima su ga u općenju oslovljavali, nazivajući ga »poštenim mužem«, »svepoštenim mužem«, a jednom su čak uz njegovo osobno ime dodali i riječ »gospodin«, koja je nekoć bila rezervirana samo za vladare¹¹⁹.

Kad je pak riječ o značaju Tumurlićeve dvorske službe, treba reći da o njemu najrječitije govori situacija u kojoj se taj suvremenicima dobro poznati pripadnik »Crkve bosanske« našao u drugoj polovici kolovoza 1415., kad je pratio svojeg svjetovnog gospodara na planirani sastanak u Sutjesku s kraljem i najuglednijim bosanskim velikašima, na koji je bio pozvan i knez Pavao. Iako nam mnoge pojedinosti u svezi s tim sastankom danas, na žalost, više nisu poznate, knez Pavao je, ništa ne sluteći, pošao u Sutjesku okružen pratnjom svojih najbližih dvorskih suradnika, pa su se tako u njoj pouzdano našli Pavlov stariji sin Petar, komornik Brailo Tezalović, poznati trgovac iz Prače Pribisav Muržić i krtstjanin Vlatko Tumurlić. Kako je nedvojbeno riječ o najistaknutijim dvorjanima kneza Pavla, ta činjenica upućuje na pomisao da su mu oni bili potrebni u neposrednoj blizini ne da bi ga štitili snagom svojih mišica ili oštricom svojega mača, nego da bi mu pomogli svojom sposobnošću, savjetom, znanjem, pa i opće priznatim autoritetom, ako u pitanjima o kojima je trebalo raspravljati njihov gospodar ne bi mogao sam donijeti mudru odluku. Čini se potpuno opravdanim ustvrditi da je krtstjanin Vlatko prelaskom na dvor kneza Pavla Radinovića postao njegovim pravim dvorjaninom, odnosno »kućaninom« koji je za svojega gospodara obavljao različite povjerljive i važne poslove svjetovnog značaja te da je u okviru svoje vjerske službe obnašao funkciju njegova savjetnika, čime mu je bilo rezervirano mjesto u gospodarevoj blizini.

¹¹⁸ MANDIĆ: *Bogomilska crkva*, 193.

¹¹⁹ STOJANOVIC: *Povelje i pisma I.*, 567, 570, 583, 586; MIKLOSICH: *Monumenta serbica*, 306, 308, 319, 323; PUCIĆ: *Spomenici srpski I.*, 150–151. O davanju izraza »gospodin« pripadnicima »Crkve bosanske«, usp. SOLOVJEV: *Postanak*, 15; ŠIDAK: *Studije*, 21; LOOS: *Dualist Heresy*, 303, za uporabu istog termina u ophođenju sa svjetovnim osobama, usp. ČIRKOVIĆ: *Rusaška gospoda*, 7.

Poslije nastupa krstjanina Vlatka u kolovozu 1415. ponovno se oko njegove zanimljive ličnosti i djelovanja u dostupnom izvornom materijalu osjeća urotnička šutnja koja nepomućeno traje tijekom idućih pet godina te u tom vremenu nije moguće pouzdanije pratiti njegove nastupe u službi novih oblasnih gospodara. Iako je u drugoj polovici kolovoza 1415. velikaš u čijoj se službi krstjanin Vlatko nalazio već punih dvanaest godina nasilno uklonjen s političke pozornice, pred njegova »kućanina« i »redovnika« Tumurlića očito se nije postavljalo pitanje izbora novih gospodara i promjene dvora na kojem je dotad boravio. Ostavši vjeran mrtvom gospodaru, prenoseći njegovo tijelo iz Sutjeske u Vrhbosnu radi pokopa, taj »svepoćteni muž« i uvažavanja dostojni pripadnik »Crkve bosanske« je nastavio odano služiti i svojim novim (starim) gospodarima, odnosno sinovima kneza Pavla Radinovića, osobito vojvodi Radosavu u čijoj je službi časno završio svoju dvadesetogodišnju diplomatsku karijeru, ustupivši svoje mjesto mlađem i osobito sposobnom subratu Radinu Butkoviću.

IV. U SLUŽBI VOJVODE RADOSAVA

Nakon nasilne smrti kneza Pavla njegovi nasljednici neoćekivano su se našli u situaciji da brane zemlje koje im je ostavio njihov roditelj, a Bosna je ponovno utonula u mrak građanskog rata u kojem je teško stradala. Pouzdano se zna da su osobito velika nesigurnost i strah, praćeni panićnim bježanjem, zahvatili ponajprije stanovništvo Sandaljevih oblasti koje je potražilo utoćište na dubrovaćkom području¹²⁰, uz napomenu da ništa bolja situacija nije bila ni u drugim dijelovima zemlje, naroćito u Podrinju i u gornjoj Bosni. Teške posljedice takvog bespoćtednog pustošenja i razaranja već tijekom druge polovice 1416. bile su dobro poznate i susjednim Dubrovćanima koji su u pismu od 12. listopada 1416. javljali hrvatsko-ugarskoj kraljici Barbari kako je Bosna potpuno opustošena i da njezini velikaši rade na mećusobnom istrebljenju¹²¹. O težini krize u zemlji svjedoći i pismo koje su Dubrovćani istog dana pisali kralju Sigismundu u kojem su, uz ostalo, tvrdili da je meću bosanskim velikašima zavladao veliko i smrtno neprijateljstvo zbog ubojstva kneza Pavla, što je ponukalo sultana Mehmeda I. da pošalje dvojicu svojih izaslanika u Bosnu, s namjerom da tamo posrećuju za mir meću zavaćenim stranama¹²², ali od uspostave željenog mira, na žalost, nije bilo ništa. Kako je, zbog

¹²⁰ JORGA: *Notes II.*, 153–154, bilj. 1; usp. KLAIĆ: *Poviest Bosne* 254–255; ISTI: *Povijest Hrvata III.*, 118; ĆOROVIĆ: *Historija Bosne*, 418; *Poviest I.*, 447–448; ŽIVKOVIĆ: *Tvrtko II.*, 74.

¹²¹ »Bosnam destructam esse penitus, et barones ipsos intra se exterminium maximum preparare«, MATKOVIĆ: *Prilozi*, 229, bilj. 1; usp. KLAIĆ: *Poviest Bosne*, 256–257, bilj. 129; ISTI: *Povijest Hrvata III.*, 118; ĆOROVIĆ: *Historija Bosne*, 419; *Poviest I.*, 449.

¹²² »Inter barones de Bosna est maxima et mortalis inimicicia propter mortem olim comitis Pauli. Et hac de causa Crixia Teucer miserat duos suos nuncios pro tractanda pace inter barones predictos, pro qua facienda ordinata fuit collatio omnium dictorum baronum; que collatio sive adunacio non potuit ad effectum perducı, quia ipsi barones non confidunt se ipsis invicem«, GELCICH: *Diplomatarium ragusanum*, 261; usp. PUĆIĆ: *Spomenici srpski I.*, Primjedbe XVII., KLAIĆ: *Poviest Bosne*, 257; ISTI: *Povijest Hrvata III.*, 118; ĆOROVIĆ: *Historija Bosne*, 419; *Poviest I.*, 449–450; ĆIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 244–245.

velikog razdora i međusobnog nepovjerenja, mir na tim prostorima još bio vrlo daleko, ne iznenađuje što i iduće vijesti iz 1417. govore o teškim posljedicama otvorenih ratnih neprijateljstava, pa se tako iz pisma koje je Republika svetog Vlaha 26. kolovoza 1417. pisala kralju Sigismundu doznaje da je Bosansko kraljevstvo u uobičajenoj neslozi koju potiču gospoda i velikaši između sebe¹²³. Imajući u vidu tako nepovoljan tijek događaja na planu smirivanja unutarnjih strasti i sređivanja prilika u Bosni, značajan je događaj predstavljalo pomirenje između vojvode Petra Pavlovića i kralja Ostoje, iako je opće stanje u zemlji i nadalje bilo vrlo teško.

Tek promjena na prijestolju Kotromanića, najvjerojatnije u rujnu 1418. godine¹²⁴, izazvala je određene poremećaje u konstelaciji snaga u Bosni, što se prije svega ogledalo u činjenici da su već u drugoj polovici rujna u ime vojvode Sandalja zemlju ponovno pustošili turski odredi, omogućivši tom velikašu da vrati izgubljeni dio Konavala. Na tu promjenu u neposrednom susjedstvu Dubrovčani su uskoro reagirali tako što su, nakon nekoliko odlaganja, 31. listopada 1418. odlučili da se bosanskom vojvodi i njihovu prvom susjedu uputi plemić s darovima u vrijednosti od 150 dukata¹²⁵. Unatoč tom nagovještaju dubljih promjena na političkoj sceni u Bosni, opća situacija u zemlji se ni u idućem razdoblju ipak nije bitno izmijenila, što znači da su unutarnje podijeljenosti, neprijateljstva i nepovjerenja i nadalje ostali kao jedno od glavnih obilježja tadašnje ukupne bosanske stvarnosti. I pod novim kraljem konstelacija unutarnjih snaga ostala je ista te su dvojica međusobno najzavađenijih velikaša, vojvoda Petar Pavlović i vojvoda Sandalj Hranić, i nadalje ostali na suprotnim stranama – tako što je prvi pristajao uz Ostojina sina i nasljednika Stjepana Ostojića, a drugi sve više slovio za čovjeka ovisna o turskom sultanu. Zanimljivo je svakako spomenuti da se već u ovo vrijeme javljaju prva nastojanja Republike svetog Vlaha da se domogne susjedne konavoske župe koja je pripadala spomenutoj dvojici zavađenih velikaša. Usamljenost i neprijateljstvo prema novom kralju i knezu Petru ponukali su vojvodu Sandalja da stupi s Dubrovčanima u pregovore i ponudi im prodaju svoje polovice Konavala, što je, na obostrano zadovoljstvo, obavljeno sredinom 1419., kad su obje zainteresirane strane međusobno izmijenile odgovarajuće dokumente kojima je velikaš s braćom dao Dubrovčanima svoj dio navedenog područja, za što su mu oni u gotovini isplatili 12.000 dukata, zatim su mu dali palaču u svojem gradu, dio zemlje u župi, te dubrovačko nasljedno plemstvo i stalnu godišnju pristojbu u visini od 500 perpera¹²⁶.

¹²³ JORGA: *Notes II.*, 160–161; usp. ČOROVIĆ: *Historija Bosne*, 419; *Poviest I.*, 451; ĆIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 245.

¹²⁴ Ovaj događaj povjesničari su različito datirali, pa se, primjerice, prema Perojeviću u *Poviest I.*, 451, trebao dogoditi koncem ožujka ili početkom travnja. Njemu je u kronološkom pogledu blizak i J. STIPANČIĆ: *Soko na Plivi i porodica Stipančić – Hrvatinić, Franjevački vjesnik XXXVIII/11*, Beograd 1931., 7–8 (dalje: STIPANČIĆ, *Soko na Plivi*), koji Ostojin silazak s historijske pozornice dovodi u vezu s kraljevim boravkom u Bišću u drugoj polovici ožujka 1418., dok ČOROVIĆ: *Historija Bosne*, 420, spomenuti događaj pomjera čak u studeni, usp. također ĆIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 246, te ŽIVKOVIĆ: *Tvrtko II.*, 76.

¹²⁵ JORGA: *Notes II.*, 165; usp. ČOROVIĆ: *Historija Bosne*, 420.

¹²⁶ STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 293–297; MIKLOSICH: *Monumenta serbica*, 284–291; usp. KLAJČ: *Poviest Bosne*, 259; KOSOVIĆ: *Župa Konavli*, 189–191; ČOROVIĆ: *Historija Bosne*, 422; *Poviest I.*, 455; DINIĆ: *Državni sabor*, 47; ĆIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 247; ŽIVKOVIĆ: *Tvrtko II.*, 77; J. SPARAVALO:

S tim u svezi svakako je važno istaknuti da su u tim pregovorima u ime vojvode Sandalja, osim svjetovnih osoba, sudjelovala i dva pripadnika »Crkve bosanske«, poznati krstjani Divac i Dmitar¹²⁷, pa ti njihovi nastupi u diplomatskim misijama predstavljaju početak intenzivnijeg pojavljivanja članova heretičke sljedbe bosanskih krstjana i njihove crkvene hijerarhije u službi pojedinih oblasnih gospodara u kojoj će se tijekom idućih godina potvrditi kao diplomati, pregovarači, posrednici, zagovornici, savjetnici, arbitri i garanti osobne i imovinske sigurnosti. Kako je u međuvremenu nastupilo primirje u odnosima između kralja Stjepana Ostojića, te vojvode Petra i Sandalja Hranića, Dubrovčani su iskoristili tu okolnost da pvedu pregovore o kupovini i druge polovice Konavala u vlasti Pavlovića, o čemu su do konca 1419. uspjeli dobiti pristanak bosanskog kralja koji im je, posebnom poveljom s nadnevkom od 4. prosinca te godine, potvrdio cijelu konavosku župu s gradom Sokolom¹²⁸. Ubrzo zatim, u Bosni su obnovljena stara neprijateljstva, a u sukobe su se umiješali i Turci čiji su odredi napali zemlje vojvode Petra Pavlovića koji je i sam koncem ožujka izgubio život u drugom turskom upadu, pa su Dubrovčani tim povodom 1. travnja 1420. uputili izraze sućuti kralju Stjepanu Ostojiću i kraljici Kujavi, moleći ih istodobno da se pomire s vojvodom Sandaljem¹²⁹.

Poslije pogibije vojvode Petra koncem ožujka 1420., u Bosni su se dogodile važne stvari. Njegov najljući neprijatelj – vojvoda Sandalj Hranić izvukao je najveću korist, zaposjevši Pavlovićev dio Konavala te »to(o) što je nih' bilo a s milostiju i darom' b(o)ži(m)' i velikoga c(a)ra sultana Mehomet' bega pride u naše r(o)uke«¹³⁰, da bi zatim, istim dokumentom od 30. svibnja 1420., i taj dio konavoske župe darovao Dubrovčanima. U isto vrijeme u Bosni se s Turcima pojavio kao pretendent na prijestolje bivši bosanski kralj Tvrtko II. kojem su se Dubrovčani također obratili s namjerom da im potvrdi posjedovanje Konavala s gradom Sokolom¹³¹, što je on i učinio dokumentom od 16. kolovoza 1420., dajući im cjelokupno područje te župe¹³². Također je važno istaknuti da je ostale zemlje Pavlovića poslije smrti vojvode Petra naslijedio njegov mlađi brat Radosav koji je tako postao ne samo baštinik porodičnog sukoba i neprijateljstva s vojvodom Sandaljem nego je protiv sebe imao i Dubrovčane koji su Sandaljevom

Bijela kneza Alekse Paštrovića, Istorijski glasnik 1–2, Beograd 1981., 73 (dalje: SPARAVALO, *Bijela*).

¹²⁷ STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 304, 363–364, 371, 373.

¹²⁸ STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 557–562; MIKLOSICH: *Monumenta serbica*, 291–294; usp. KLAIĆ: *Poviest Bosne*, 259; KOSOVIĆ: *Župa Konavli*, 192–193; ČOROVIĆ: *Historija Bosne*, 422; *Poviest I.*, 455; DINIĆ: *Državni sabor*, 47; ĆIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 248; ŽIVKOVIĆ: *Tvrtko II.*, 78; SPARAVALO: *Bijela*, 73.

¹²⁹ »... scribendo literas domino regis et regine Bosne condolendo se de morte voivode Petar et de ortando eos ad pacem cum voivoda Sandalio«, *Cons. Rog. II.*, fol. 105; usp. JORGA: *Notes II.*, 190, bilj. 9; ČOROVIĆ: *Historija Bosne*, 423; *Poviest I.*, 456; ŽIVKOVIĆ: *Tvrtko II.*, 79, bilj. 90.

¹³⁰ STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 310; MIKLOSICH: *Monumenta serbica*, 300–304; usp. KOSOVIĆ: *Župa Konavli*, 194–195; ČOROVIĆ: *Historija Bosne*, 424; *Poviest I.*, 456; ĆIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 249.

¹³¹ JORGA: *Notes II.*, 191, bilj. 9, nastavak.

¹³² STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 503–504; MIKLOSICH: *Monumenta serbica*, 304–305; usp. KOSOVIĆ: *Župa Konavli*, 195–196; ČOROVIĆ: *Historija Bosne*, 424; *Poviest I.*, 458–459; ĆIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 249; ŽIVKOVIĆ: *Tvrtko II.*, 80.

darovnicom postali gospodari i Pavlovićeva dijela konavoske župe s gradom Sokolom. Duge borbe koje su među sobom vodili predstavnici tih dviju velikaških porodica tijekom petogodišnjeg razdoblja iscrpile su obje strane, koje su zbog toga postale puno sklonije pomirenju do kojega je konačno i došlo tijekom listopada 1420., a potkraj istog mjeseca uspostavljen je mir i između vojvode Radosava i Republike, o čemu su Dubrovčani 28. listopada obavijestili vojvodu Sandalja¹³³.

Upravo tim mirovnim nastojanjima ponovno se na povijesnu scenu vraća krstjanin Vlatko Tumurlić koji je nešto više od pet godina, ispunjenih teškim građanskim ratom u zemlji, kao član duhovnog staleža heretičke sljedbe bosanskih krstjana ostao po strani krvavih obračuna, provodeći te svoje dane u tišini krstjanske hiže u blizini dvora svojih svjetovnih gospodara¹³⁴. Tek kad su glavni sudionici krvavih bosanskih obračuna počeli pokazivati znake zamora i želju za pomirenjem, stvoreni su povoljni uvjeti za ponovni nastup pripadnika »Crkve bosanske«, u ulozi posrednika i pregovarača. Vidjeli smo da su, naime, u prvoj polovici 1419. u tom svojstvu pripadnici heretičke sljedbe bosanskih krstjana nastupali u službi vojvode Sandalja Hranića, kad je on nudio Dubrovčanima svoju polovicu konavoske župe, a pojavit će se u osobi Vlatka Tumurlića i koncem listopada i početkom studenoga 1420., kad i vojvoda Radosav Pavlović bude nudio Republici svetog Vlaha normalizaciju njihovih ozbiljno narušenih odnosa. Iako danas mnoge pojedinosti u svezi s tom mirovnom misijom na žalost više nisu poznate niti je moguće podrobnije pratiti tijek tih pregovora, baš kao što se ništa određenije ne zna ni o ponudama i zahtjevima jedne, odnosno druge zainteresirane strane, ipak se s određenom sigurnošću može ustvrditi da je koncem listopada i početkom studenoga vojvoda Radosav slao u Dubrovnik dvojicu svojih opunomoćenih izaslanika, krstjanina Vlatka Tumurlića i kneza Ostoju Paštrovića, koji su s ovlaštenim predstavnicima druge strane trebali pregovarati o pomirenju među njima i privoljeti Republiku da posreduje za mir između njihova gospodara i vojvode Sandalja Hranića¹³⁵.

Pregovori o miru su dobro napredovali, iako su u njima doticana i vrlo osjetljiva pitanja, poput onoga u svezi s Konavlima, za što su bile živo zainteresirane obje strane, budući da je posjedovanje tog područja predstavljalo glavni predmet njihova spora, pa je o tome, čini se, lako postignut obostrano prihvatljiv sporazum prema kojem je vojvoda Radosav dobio natrag svoju polovicu konavoske župe koju je vojvoda Sandalj, pola godine ranije, pod istim uvjetima kao i svoj dio ustupio Dubrovčanima »više rečene pol'

¹³³ *Cons. Rog. III.*, fol. 4; usp. KOSOVIĆ: *Župa Konavli*, 197; ĆIRKOVIĆ: *Istorija Bosne*, 249; ŽIVKOVIĆ: *Twrtko II.*, 80.

¹³⁴ O hiži u Borču, kao zajednici bosanskih krstjana kojoj su u to vrijeme osim krstjanina Vlatka Tumurlića pripadali i neki drugi poimence poznati članovi hijerarhije »Crkve bosanske« poput gosta Míaše te gosta Radoslava Bradijevića i istoimenog starca, opširnije je pisao MANDIĆ: *Bogomilska crkva*, 311–312. S tim u svezi također usp. PETROVIĆ: »*Kršćania*«, 202–203; HADŽIJAHIĆ: *Zemljišni posjedi*, 471; FINE: *Bosnian Church*, 205, bilj. 27e, 239, 258; COŠKOVIĆ: *O gostima*, 24, bilj. 58.

¹³⁵ JORGA: *Notes II.*, 192, bilj. 9, nastavak; usp. KOSOVIĆ: *Župa Konavli*, 197; P. GRUJIĆ: *Konavli pod raznim gospodarima od XII. do XV. veka*, Spomenik SKA, knj. 66, Zemun, 1926., 27 (dalje: GRUJIĆ, *Konavli*); BABIĆ: *Diplomatska služba*, 66; SPARAVALO: *Bijela*, 81.

župe Konavli ... i tolikogere potvr' ... gra(d) Sokol'«¹³⁶, što im je – kako se navodi u istom dokumentu – svojedobno potvrdio i kralj Tvrtko II. Nakon što je, na obostrano zadovoljstvo, postignuto pomirenje između dviju strana i riješeno pitanje posjedovnih prava u Konavlima obje strane su 3. studenoga 1420. izdale posebne dokumente kojima se sankcionira novouspostavljeno stanje. Tako, primjerice, vojvoda Radosav ističe neskriveno zadovoljstvo što je s Dubrovčanima uspostavio mir, prijateljstvo i vjernost dovijeka, radi čega je »u slavni gra(d) Dubrovni(k) knezu i vlas(t)eloo(m) (dubrov)čce(m) – slao svoje – sr'čane vlas(t)ele i poklisare svepoč(t)enoga muža kr's(t)janina Vla(t)ka Tumr'lika i kneza Ostoju Paštr'ka«¹³⁷, brata kneza Alekse Paštrovića, gospodara trebinjske Bijele¹³⁸.

Istog dana Republika je posebnim dokumentom potvrdila savez i prijateljstvo s tim bosanskim velikašem koji im je poslao svoje ovlaštene pregovarače »svepoč(t)enoga muža kr's(t)janina Vlatka Tum'rlika i kneza Os(to)ju Paštrovikja – preko kojih je s Dubrovčanima učvrstio i ustanovio – vsaku dobru ljubav' i pr(i)ja(t)els(t)vo do dni i do v'ka – potvrdivši im – pol' župe Kona(v)li koju nam' dade voje(vod)ja Sandal' i o(d)više nam' po(t)vr'di gra(d) Sokol' koi bieše u našoi dr'žave i oblas(t)i u Konavlah'«¹³⁹. Koliko je u to vrijeme doista bila živa diplomatska aktivnost između Republike svetog Vlaha i njezinih bosanskih susjeda govori i podatak da je već sutradan, 4. studenoga, Veliko vijeće na svojoj sjednici zaključilo da se pošalju poslanici vojvodi Radosavu, kralju Tvrtku II. i vojvodi Sandalju Hraniću¹⁴⁰, ali, na žalost, nema nikakvih drugih podataka o krstjaninu Vlatku Tumurliću – niti u svezi s poslom zbog kojega ga je njegov gospodar slao u grad podno Svetog Srđa, niti se u raspoloživoj izvornoj građi spominje u nekoj drugoj situaciji, poput one kad mu je u rujnu 1403. bilo dopušteno da u gradu nabavi tovar ulja za svoje potrebe. Na temelju šutnje izvornih vijesti može se pretpostaviti da je izostalo prigodno darivanje bosanskih izaslanika, čime je dubrovačka strana u idućem razdoblju nerijetko izražavala svoje neskriveno zadovoljstvo dobro obavljenim poslom, iskazujući na taj način zahvalnost osobito pripadnicima »Crkve bosanske« za njihovo zalaganje, pa i otvorenu blagonaklonost. Čudno je da su Dubrovčani na to zaboravili, jer normalizacija odnosa s vojvodom Radosavom i za njih je nesumnjivo velik uspjeh, što pokazuju dokumenti koje su tim povodom izdale obje strane.

Skori razvoj događaja pokazao je, međutim, da normalizacija odnosa s vojvodom Radosavom i priznanje posjedovnih prava glede Sandaljeve polovice Konavala i grada Sokola Dubrovčanima nisu obećavali bezbrižnost jer, iako im je čudljivi nasljednik kneza Pavla bio potvrdio pravo na to zemljište, početkom prosinca se predomislio i nije

¹³⁶ STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 568; MIKLOSICH: *Monumenta serbica*, 306–308.

¹³⁷ STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 567; MIKLOSICH: *Monumenta serbica*, 306–308; *Acta Bosnae*, 122. O toj mirovnoj misiji Radosavovih poklisara usp. KOSOVIĆ: *Župa Konavli*, 197; ČOROVIĆ: *Historija Bosne*, 425; BABIĆ: *Diplomatska služba*, 66; FINE: *Bosnian Church*, 291, bilj. 195; SPARAVALO: *Bijela*, 81

¹³⁸ M. DINIĆ: *Humsko-trebinjska vlastela*, FI SANU, knj. CCCXCVII, Odeljenje društvenih nauka, knj. 54, Beograd, 1967., 63, bilj. 8 (dalje: DINIĆ, *Humsko-trebinjska vlastela*); usp. SPARAVALO: *Bijela*, 77.

¹³⁹ STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 569; MIKLOSICH: *Monumenta serbica*, 308–309.

¹⁴⁰ JORGA: *Notes II.*, 192, bilj. 9, nastavak; usp. ŽIVKOVIĆ: *Tvrtko II.*, 81.

im više bio voljan prepustiti taj grad, pa je Republika ponovno morala uložiti puno napora i novca da obrani osporavana prava. Kad je postalo sigurno da se dalji zapleti neće moći izbjeći i da su poduzeti koraci nedovoljni, Vijeće umoljenih je na svojoj sjednici od 7. prosinca 1420. odlučilo izabrati trojicu ljudi da sastave predložak pisma i podnesu ga Malom Vijeću radi usvajanja onoga što bi trebalo otpisati svojim poslanicima i kod vojvode Sandalja i vojvode Radosava i kod bosanskog kralja, a predviđalo se upućivanje poslanika s pismom krstjaninu Vlatku Tumurliću i Ostoji Paštroviću, što je bilo i prihvaćeno većinom glasova¹⁴¹. Obračanje Dubrovčana, uz najvažnije političke čimbenike u bosanskom susjedstvu, krstjaninu Vlatku i knezu Ostoji, valja ponajprije promatrati u kontekstu njihova nedavnog pojavljivanja u gradu podno Svetog Srđa u svojstvu Radosavljevih izaslanika i pregovarača o normalizaciji njihovih odnosa, jer su oni nedvojbeno najbolje upoznati pojedinci o uvjetima postignutog pomirenja. Temeljeći svoj optimizam na tim okolnostima, Dubrovčani su razložno držali da bi ta dvojica Radosavovih ljudi doista mogla posvjedočiti osnovanost njihovih zahtjeva, pa su im se stoga i obratili, svakako ne odveć ljubaznim pismom, nastojeći u njih probuditi osjećaj odgovornosti za nepridržavanje njihova gospodara nedavno s njima postignutog saveza i prijateljstva do vijeka.

Iako pojedinsti iz sadržaja tih pisama danas više nisu poznate, s određenim razlogom može se pretpostaviti da su u njima Dubrovčani predbacivali vojvodi Radosavu zbog nepridržavanja nedavno postignutog pomirenja i branili svoja posjedovna prava na polovicu Konavala i grad Sokol, što im je i on sam potvrdio posebnim dokumentom. Bez potrebe da i dalje nagađamo o mogućem njihovu sadržaju, za nas je ipak najvažnije spomenuti da je dva dana kasnije Vijeće umoljenih na svojoj sjednici potvrdilo pisma koja je trebalo uputiti vojvodi Radosavu Pavloviću i krstjaninu Vlatku Tumurliću¹⁴². Danas je, na žalost, nemoguće odgovoriti kako je krstjanin Vlatko reagirao na upućeno pismo i što je poduzeo kod svojeg gospodara, ali je sasvim sigurno da njegova eventualna intervencija nije uspjela izmijeniti stav vojvode Radosava glede zahtjeva da mu se vrati utvrda Sokol za koju su, osim njega, podjednako bili zainteresirani Sandalj Hranić, Dubrovčani i Turci, budući da je to pitanje bilo nazočno u diplomatskim nastojanjima Republike i tijekom idućih mjeseci, pa su, s tim u svezi, povlačena i imena krstjanina Vlatka Tumurlića i kneza Ostoje Paštrovića, vojvodinih izaslanika koji su koncem listopada i početkom studenoga 1420. u njegovo ime ovlašteno pregovarali i na obostrano zadovoljstvo postigli »savez i prijateljstvo do vijeka« među dvjema stranama. Umjesto željenog smirivanja napetosti i nesuglasica u odnosima između dviju strana, u grad podno Svetog Srđa početkom slijedeće godine stigle su uznemiravajuće glasine o Radosavovim postupcima prema Republici koje su ozbiljno zabrinule Dubrovčane te su

¹⁴¹ »Prima est de eligendo tres qui forment et formatum portent ad presens consilium die crastino usque ad dimidium diei id quod scribere debet ambassiatoribus nostris existentibus tam apud voyuodam Sandaliam et voyuodam Radossauum quam apud Regem Bossine et ad ipsum Regem Bossine necnon ad Vlatchum Tamurlich, necnon ad Hostoyam Pastruich. Captum per XXVI, contra VI«, *Cons. Rog. III.*, fol. 11; usp. JORGA: *Notes II.*, 192, bilj. 9, nastavak.

¹⁴² »Prima pars est de firmando litteras dirigendas vojvode Radoslauo Paulouich et Vlatcho Tumurlich patarino. Captum per omnes«, *Cons. Rog. III.*, fol. 11; *IDA III.*, 223, n. 5; usp. JORGA: *Notes II.*, 192, bilj. 9, nastavak.

mu se oni 12. siječnja 1421. obratili posebnim pismom u kojem ga pitaju je li istina da on ne priznaje ništa od onoga što su se njegovi opunomoćeni izaslanici krstjanin Vlatko Tumurlić i knez Ostoja Paštrović, koje im je ne tako davno poslao, dogovorili i utvrdili. Svoju bojazan da je ipak točno sve ono što su o njemu čuli, pokušali su prikriti izrazima nevjericе i čuđenja, »jer' o(d)' koli je svit' postal' ni se toliko slučilo ni čulo ni vidilo da je ijedan' g(ospod)in' zeml'ii svoju r(i)č' i svoju posal'binu i svoje pečati potvoril«¹⁴³. Budući da je spominjanje Tumurlićeva imena trebalo poslužiti kao ozbiljno upozorenje njegovu svjetovnom gospodaru koji se svojim najnovijim postupcima poigravao njegovim ugledom, Dubrovčani su željeli zapravo iskušati djelotvornu snagu njegova duhovnog autoriteta, ali krstjanin Vlatko nije bio u stanju utjecati na promjenu ponašanja vojvode Radosava, ma koliko ono bilo samovoljno i zavređivalo osudu. Nekoliko dubrovačkih apela ovom poznatom pripadniku »Crkve bosanske« u svezi s posljednjim pogoršavanjem njihovih odnosa s vojvodom Radosavom upućuje na pomisao da bosanski krstjani i članovi njihove crkvene hijerarhije, pa čak ni njezin vrhovni poglavar, iako utjecajni i nezavisni od svjetovne vlastele okupljene oko kralja, ipak nisu bili toliko autoritativni da bi mogli prisiliti ne samo bosanskog vladara nego ni njegove često međusobno zavađene velikaše da promijene svoje loše ponašanje¹⁴⁴, ako oni sami nisu bili voljni nešto poduzeti. Kako inače objasniti da otvorena neprijateljstva tako dugo traju? Svade i nasilja kao da su ostala rezervirana isključivo za svjetovne osobe i od toga ih nitko, pa čak ni predstavnici njihove crkve nisu mogli odgovoriti prije nego što sami ne shvate stanje u kojem su se našli. Neučinkovitost bosanskih krstjana i članova njihove crkvene hijerarhije u takvim situacijama valja dovesti u neposrednu vezu s nepostojanjem odgovarajućih ovovremenih sankcija (poena temporalis) koje bi se primjenjivale kad se jedna od strana ne bi pridržavala postignutih sporazuma i dogovora, jer očito duhovne kazne (poena spiritualis) na ovim prostorima više nisu bile djelotvorne niti su pružale sigurnu zaštitu. S punim pravom se može ustvrditi da je Tumurlić doista uživao velik duhovni autoritet, zbog čega su ga njegovi bosanski pa i dubrovački suvremenici cijenili, ali ga očito nisu morali bezuvjetno i poslušati, jer ne treba zaboraviti da je on na dvoru oblasnog gospodara ponajprije bio njegov »kućanin«, iako je imao funkciju savjetnika, a to već isuviše jasno govori u kakvom su međusobnom odnosu bili. Da je velikaš mogao ustrajati u svojem ponašanju, makar na njega dobio opravdane prigovore, svjedoči činjenica da je ni tjedan dana kasnije, 17. siječnja 1421., došlo do prekida trgovačkih odnosa između Republike svetog Vlaha i vojvode Radosava¹⁴⁵.

¹⁴³ STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 571; PUCIĆ: *Spomenici srpski I.*, 150–151; usp. KOSOVIĆ: *Župa Konavli*, 199; ČOROVIĆ: *Historija Bosne*, 425; BABIĆ: *Diplomatska služba*, 66.

¹⁴⁴ Obično se kao primjer osobito velikog djedova autoriteta navodi poznata intervencija djeda Radomira u svezi s povratkom u Bosnu vojvode Pavla Klešića, ali ne treba ispustiti iz vida da je djedovo pismo i poslanstvo upućeno u Dubrovnik po odbjelog bosanskog velikaša uslijedilo tek nakon što je kralj svojim pismom od 6. siječnja 1404. obećao svojem podaniku vratiti »vse onoi što je godire njego(vo) bilo ... jere mu je – kako u svom pismu dva dana kasnije tvrdi djed Radomir – bito bez' krivine uzeto«, STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 434; PUCIĆ: *Spomenici srpski I.*, 50–51; *Acta Bosne*, 71. U svezi s ovom intervencijom opširnije je pisao ČIRKOVIĆ: »*Verna služba*«, 105–112; ISTI: *Bosnische Kirche*, 565–568; ISTI: *Bosanska crkva*, 224–225.

¹⁴⁵ JORGA: *Notes II.*, 198, bilj. 1; usp. ŽIVKOVIĆ: *Tvrtko II.*, 82–83.

U traženju izlaza iz konfliktnih situacija Dubrovčani su se često pozivali na krstjanina Vlatka Tumurlića kao Radosavova pregovarača kojega su neprijeporno držali jednim od najvažnijih ljudi na čiju su pomoć u normalizaciji svojih odnosa s njegovim svjetovnim gospodarom mogli računati, bez obzira na to što ona u postojećim okolnostima nije mogla biti učinkovitija. Tako su, primjerice, sredinom veljače 1421., dok je još u gradu boravilo Radosavovo poslanstvo, a glede slanja povelja na potvrđivanje navedenom bosanskom velikašu nešto neočekivano zapelo, pomišljali da kopije tih dokumenata predaju Vlatku Tumurliću, što, međutim, nije prošlo, jer je u Vijeću umoljenih 19. veljače usvojen prijedlog da se one do daljnjega zadrže¹⁴⁶. Kad je riječ o tadašnjem Tumurlićevu boravku u Dubrovniku, o tome se ništa pouzdanije ne zna, niti se sastav Radosavova poslanstva poimence navodi, pa naše spoznaje o tome crpimo posredno iz drugih izvornih podataka. Tako se, primjerice, sigurno zna da se u gradu podno Svetog Srđa 10. veljače nalazilo Radosavovo poslanstvo, kad je u Vijeću umoljenih odlučeno da mu se odgovori¹⁴⁷. Radi čega je to poslanstvo boravilo u Dubrovniku – ništa se ne kaže, ali se na temelju odredbe tog Vijeća od 13. veljače – da se njegovu gospodaru pošalje prigodni dar, dolazi na pomisao da su donijeli Dubrovčanima mirovnu ponudu bosanskog vojvode, što puno izričitiije potvrđuje odluka od 15. veljače, prema kojoj su tom velikašu neke svoje povelje predavali na potvrđivanje¹⁴⁸. Iako je iz nepoznatih razloga nenadano došlo do odlaganja u slanju odgovarajućih povelja vojvodi Radosavu, Dubrovčani su 18. veljače izdali dokument kojim s njim utvrđuju prijateljstvo¹⁴⁹. Na Vlatkovu nazočnost u Dubrovniku tih dana upućuje podatak prema kojem je u Vijeću umoljenih, u okviru jednog od prijedloga, razmatrana mogućnost da se pripremljene povelje za vojvodu Radosava dostave tom pripadniku heretičke sljedbe bosanskih krstjana koji bi ih, da je prijedlog usvojen, očito trebao zadržati kod sebe sve dok ne dođe prikladno vrijeme da ih odnese svojem gospodaru na potvrđivanje. S tim u svezi treba reći da ostavljanje isprava kod predstavnika »Crkve bosanske« nije predstavljalo nikakvu novost u ponašanju Dubrovčana, nego, naprotiv, potvrđenu praksu kojom su se u sličnim situacijama služili, kao što rječito govori slučaj od 30. svibnja 1405., kad su tražili od svojeg izaslanika u Bosni, Nikole Gučetića, da povelje o miru ostavi na čuvanje kod poglavara bosanskih krstjana sve dok obje strane ne budu položile prisegu¹⁵⁰.

¹⁴⁶ »Prima pars est de retinendo copias poueliarum que parate erant mittende ad ambaxiatores predictos. Captum per XXII., contra V. Secunda pars est de mittendo eas ad manus Vlatchi Tumurlich (precrano)«, *Cons. Rog. III.*, fol. 21'.

¹⁴⁷ JORGA: *Notes II.*, 198, bilj. 1.

¹⁴⁸ JORGA: *Notes II.*, 198, bilj. 1.

¹⁴⁹ STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 571–572; MIKLOSICH: *Monumenta serbica*, 309–311.

¹⁵⁰ »Item a quello ne scrivete ch' el voyvoda vole che la poveya siandone fata per lo re de Bossina sia deponuta in man del diedo finche facciamo li sacramenti al dito voyvoda plasene. Et dapo la habiamo de man del dito diedo cum lo modo che vuy scrivesti. Et in questo mezo vuy aspetate li al diedo o altrove dove a vuy parera per lo mieio«, *IDA III.*, 184, n. 8; usp. LUČIĆ: *Stjecanje*, 200; JORGA: *Notes II.*, 108; J. ŠIDAK: »*Crkva bosanska i problem bogumilstva u Bosni*, (Mala knjižnica Matice hrvatske, n. s. Kolo V., sv. 28), Zagreb, 1940., 122 (dalje: ŠIDAK, »*Crkva bosanska*«); PETROVIĆ: »*Kršćania*, 210, bilj. 397; MANDIĆ: *Bogomilska crkva*, 322; FINE: *Bosnian Church*, 231; ŠANJEK: *Bosansko-humski krstjani*, 95; ISTI: *Les chretiens bosniaques*, 97; CIRKOVIĆ: *Bosanska crkva*, 226. Navedeni podatak ŽIVKOVIĆ: *Tvrtko II.*, 38, interpre-

Diplomatska aktivnost između Republike i vojvode Radosava nastavljena je i tijekom prve polovice ožujka, pa se tako doznaje da je tih dana dubrovačka strana namjeravala poslati svoje izaslanstvo bosanskom vojvodi, ali je njegovo upućivanje u dva navrata odgađano¹⁵¹, najvjerojatnije stoga što se u međuvremenu u gradu saznalo da im dolaze bosanski poklisari. Početkom ožujka 1421. doista su u gradu podno Svetog Srđa boravili poslanici vojvode Radosava, krstjanin Vlatko Tumurlić i poznati trgovac iz Prače, Bogdan Muržić. Što su tom prilikom imali obaviti – nije poblizje poznato, pa se može tek nagađati, iako nije potpuno neosnovano pretpostaviti da je osim diplomatskog, njihova misija imala i poslovni značaj što sugerira i dubrovački dokument od 18. veljače, uz napomenu da je tada sasvim sigurno ponovno aktualizirano i pitanje sporazuma s bosanskim vojvodom, budući da je u Vijeću umoljenih 9. ožujka prihvaćen novi prijedlog ugovora s njim, koji je dva dana kasnije to Vijeće usvojilo i predalo Bogdanu Muržiću da ga, s kopijama drugih povelja, »in idiomate sclavico« odnese svojem gospodaru na potvrđivanje¹⁵². Iz dostupnih podataka nije, međutim, jasno kako to da je trgovac Muržić dobio prednost pred poznatim pripadnikom »Crkve bosanske« i provjerenim diplomatom koji je već nepunih dvadesetak godina vjerno služio na dvoru kneza Pavla Radinovića i njegovih nasljednika, i teško je povjerovati da bi njegovo zapostavljanje već tada trebalo držati izrazom dubrovačkog nepovjerenja prema njemu nakon što nije mogao učinkovito zaštititi njihove interese u zapletima koje su imali s njegovim gospodarom. Čini se točnijim pretpostaviti da je Tumurlić u međuvremenu već napustio grad svetog Vlaha i da se vratio na dvor svojeg svjetovnog gospodara.

Nešto više od mjesec dana nakon te diplomatske misije krstjanina Vlatka, vojvoda Radosav je, 24. travnja 1421., ponovno potvrdio Dubrovčanima Sandaljevo ustupanje njegove polovice Konavala i uspostavio s njima mir i prijateljstvo kakvo su imali i njegovi prethodnici¹⁵³, na što je druga strana reagirala izdavanjem svojeg dokumenta s nadnevkom od 6. svibnja 1421., kojim su s njime normalizirali odnose kakvi su bili i ranije¹⁵⁴. Nakon što su konačno sredili sporna pitanja u svojim odnosima s vojvodom Radosavom, Dubrovčani su ponovno mogli više pozornosti pokloniti diplomatskim nastojanjima u nastavljanju prekinutih pregovora o kupovini drugog dijela konavoske župe u posjedu tog bosanskog velikaša, pa je to pitanje vrlo često nazočno u njihovoj korespondenciji s bosanskim susjedima tijekom idućih mjeseci¹⁵⁵. Nas ti pregovori, međutim, zanimaju tek toliko koliko je u njima sudjelovao Vlatko Tumurlić, kao jedan od ovlaštenih pregovarača. Ne žaleći skupe darove i visoke nagrade posrednicima,

tira tako da je za polaganje navedene prisege bila prijeko potrebna nazočnost predstavnika »Crkve bosanske«, odnosno njezina vrhovnog poglavara, što se kao zaključak ne može izvesti, jer je tu riječ o ostavljanju dokumenta na čuvanje kod djeda »Crkve bosanske«, odnosno o njegovoj hiži u određenom smislu kao o mjestu povjerenja (*locus credibilis*).

¹⁵¹ JORGA: *Notes II.*, 198, bilj. 1.

¹⁵² ŽIVKOVIĆ: *Ujfecaj*, 58–59, bilj. 46; usp. JORGA: *Notes II.*, 198, bilj. 1.

¹⁵³ STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 573–577; MIKLOSICH: *Monumenta serbica*, 313–314.

¹⁵⁴ STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 577–579; MIKLOSICH: *Monumenta serbica*, 315–316.

¹⁵⁵ JORGA: *Notes II.*, 198, bilj. 1; usp. ŽIVKOVIĆ: *Ujfecaj*, 58–59.

Dubrovčani su odlučili da se konačno domognu i drugog dijela Konavala, pa su razvili živu javnu i tajnu diplomatsku aktivnost ne bi li u tome uspjeli, što potvrđuje i podatak da su za taj posao opunomoćili vojvodu Sandalja kojega su prethodno uputili u svoje namjere i mogućnosti. Iako su i ti pregovori uskoro pretrpjeli neuspjeh, doživjevši tako sudbinu prethodnih, ipak je zanimljivo istaknuti da ni druga strana nije bila za taj posao potpuno nezainteresirana. O namjerama vojvode Radosava da povede pregovore o prodaji svojeg dijela konavoske župe, Dubrovčani su doznali od njegova izaslanika Bogdana Muržića koji je 26. srpnja boravio u njihovu gradu, kad je – kako smo vidjeli iz odluke Vijeća umoljenih – prihvaćen prijedlog da se na njegovu misiju odgovori¹⁵⁶. Saznavši tako za vrlo važne novosti u svezi s Radosavovom nakanom da povede pregovore o prodaji svoje polovice Konavala, Dubrovčani su bez oklijevanja 31. srpnja 1421. opunomoćili vojvodu Sandalja Hranica s kojim je o tim stvarima već razgovarao Bogdan Muržić¹⁵⁷, obavještavajući ujedno bosanskog velikaša da je vojvoda Radosav »važoi m(i)l(os)ti obitoval' poslati Vlatka kr'st'janina i kneza Braila o(d)' tude da proidu k naam' i za ovoi dl'govan' je imajukje oblast' na pl'no s vašom' m(i)l(os)tiju i s nama pln' red' učiniti«¹⁵⁸. Vrijeme upućivanja izaslanika nije moglo biti preciznije utvrđeno, jer »je s'de Vlatko u g(ospo)d(i)na kralja poslan' k'di se o(d)' tude vratiti«¹⁵⁹. U pitanju su bile konzultacije s kraljem koji je trebao odobriti takav postupak svojeg podanika¹⁶⁰, budući da sam velikaš nije mogao, bez pristanka sabora ili barem vladara, samovoljno otuđiti dio državnog područja¹⁶¹. Čini se osnovanim pretpostaviti da kralj nije odobravao namjeru vojvode Radosava da Republici svetog Vlaha proda svoj dio Konavala, što je imalo za posljedicu odustajanje tog velikaša od upućivanja najavljenog opunomoćenog poslanstva u Dubrovnik radi vođenja pregovora, budući da u raspoloživoj izvornoj građi nema nikakvih tragova o njegovu eventualnom boravku u gradu podno Svetog Srđa tijekom kolovoza, a ni kasnije, uz napomenu da je pitanje konavoske župe i dalje ostalo nazočno u poznatim diplomatskim nastojanjima dubrovačke strane da ga tijekom idućeg razdoblja riješi¹⁶². Na odlaganje najnovijih pregovora i obustavljanje slanja obećanog poslanstva pod utjecajem prethodnog razgovora s kraljem Tvrtkom II., upućuje i dubrovačko pismo od 26. kolovoza 1421. kojim su zahvaljivali vojvodi Sandalju na njegovu zauzimanju kod bosanskog vladara za njihovu stvar¹⁶³, što nameće pomisao da je glavna smetnja u tom poslu, uza svu Radosavovu kolebljivost, ipak stizala s te strane. Od

¹⁵⁶ JORGA: *Notes II.*, 198, bilj. 1.

¹⁵⁷ ŽIVKOVIĆ: *Utjecaj*, 59, bilj. 43.

¹⁵⁸ STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 319; PUCIĆ: *Spomenici srpski I.*, 156–158.

¹⁵⁹ STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 319; PUCIĆ: *Spomenici srpski I.*, 156–157; usp. GRUJIĆ: *Konavli*, 28. KOSOVIĆ: *Župa Konavli*, 202, pogrešno drži da je tom prilikom kod kralja boravio knez Brailo Tezalović, iako je iz navedenog jasno da je tamo bio upućen krstjanin Vlatko. ŽIVKOVIĆ: *Diplomatska aktivnost*, 41, bilj. 48; međutim, ovaj podatak stavlja pogrešno u 1423., kad su doista ponovno vođeni pregovori o tome, što je kasnije ispravio; ISTI: *Tvrtko II.*, 106.

¹⁶⁰ Usp. ŽIVKOVIĆ: *Tvrtko II.*, 106.

¹⁶¹ O tom pitanju opširnije je pisao DINIĆ: *Državni sabor*, 42–48.

¹⁶² JORGA: *Notes II.*, 200, bilj. 8.

¹⁶³ STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 321.

pregovora tada pouzdano nije bilo ništa, pa su Dubrovčani na tome i dalje brižno radili, dok novi poremećaji u njihovim odnosima s bosanskim vojvodom nisu potisnuli to pitanje u drugi plan¹⁶⁴, tako da se i Tumurliću nakon toga na neko vrijeme ponovno gubi svaki trag u dostupnoj izvornoj građi.

Ponovno pojavljivanje krstjanina Vlatka u službi vojvode Radosava Pavlovića moguće je pouzdanije pratiti tek sredinom veljače 1423., kad je taj suvremenicima dobro poznati pripadnik »Crkve bosanske« ponovno nekoliko dana proboravio u gradu svetog Vlaha kao jedan od vojvodinih izaslanika. No, prije nego što se upustimo u izlaganje tih pojedinosti, u kojima je osobito poznata Tumurlićeva uloga izaslanika vojvode Radosava, zanimljivo je spomenuti da su se u to vrijeme u službi njegova svjetovnog gospodara pojavila još dvojica poznatih pripadnika heretičke sljedbe bosanskih krstjana, od kojih jedan bijaše krstjanin Radin Butković za kojega se pouzdano zna da ga je spomenuti velikaš koncem ožujka 1422. slao vojvodi Sandalju Hraniću u svezi s posredovanjem što ga je poduzeo da bi se izgladio postupak kneza Branka u Konavlima, ali – kako se saznaje – on nije želio vratiti neke otete stvari, tvrdeći da je to učinio po gospodarevoj zapovijedi¹⁶⁵. Drugi je bio gost Míaša, član crkvene hijerarhije koji je tijekom druge polovice siječnja 1423. s Radosavovim puncem, knezom Vukcem Hranićem i nekim drugim nepoznatim svjetovnim osobama posredovao u pomirenju dvojice zavađenih vojvoda¹⁶⁶. To je nesumnjivo bio vrlo važan događaj na bosanskoj političkoj sceni, budući da su obojica vojvoda sredinom veljače 1423. poslali svoje poklisare u Dubrovnik. Tako se doznaje da su Radosavovo izaslanstvo činila dvojica pripadnika »Crkve bosanske«, krstjani Vlatko Tumurlić i Radin Butković, i od svjetovnih osoba knezovi Budisav i Vukašin, a u ime vojvode Sandalja Hranića došli su jedan član crkvene hijerarhije bosanskih krstjana – starac Dmitar te knez Radovan Vardić, kao svjetovnjak. Ti izaslanici donijeli su u ime svojih gospodara u grad svetog Vlaha vijest da su dvojica bosanskih vojvoda uspostavili međusobni mir i prijateljstvo.

Upadljivo je, međutim, da je osobito brojno bilo poslanstvo vojvode Radosava, koje kao da je željelo staviti do znanja kako u Dubrovnik nije došlo samo da bi prenijelo radosnu vijest, za što je sasvim sigurno bila dovoljna i puno skromnija misija, primjerice ona koju je otpremio vojvoda Sandalj, nego je ono, i svojom brojnošću i sastavom, trebalo nagovijestiti da su tu ponajprije stoga da bi obavili neki poseban zadatak. O pravom smislu njihove tadašnje misije nešto više se doznaje iz dubrovačkog dokumenta s

¹⁶⁴ Riječ je o napadu na kuću konavoskog kneza i komplikacijama koje su u svezi s tim nastale, usp. STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 321–327, 579–582; KOSOVIĆ: *Župa Konavli*, 203–204; ČOROVIĆ: *Historija Bosne*, 429.

¹⁶⁵ STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 323–325; PUCIĆ: *Spomenici srpski I.*, 165–167; usp. KOSOVIĆ: *Župa Konavli*, 204; TRUHELKA: *Testament*, 357; PETROVIĆ: *Oporuka*, 48; SOLOVJEV: *Testament*, 313; ISTI: *Le testament*, 144; FINE: *Bosnian Church*, 283, bilj. 98; DRAGOJLOVIĆ: *Krstjani*, 230.

¹⁶⁶ *Let. di Lev. VIII.*, fol. 142–143; *IDA III.*, 188–189, n. 19–20; JORGA: *Notes II.*, 211; usp. DINIĆ: *Jedan prilog*, 37; MANDIĆ: *Bogomilska crkva*, 193; FINE: *Bosnian Church*, 238–239. ČOŠKOVIĆ: *O gostima*, 24, bilj. 58, DRAGOJLOVIĆ: *Krstjani*, 231, pogrešno tvrdi da je Míaša bio na čelu Sandaljeve delegacije koja je pregovarala o prodaji njegova dijela Konavala, a na str. 94 istog djela ispravno je naveo da je taj dostojanstvenik bosanskih krstjana tada bio u službi vojvode Radosava.

nadnevkom od 15. veljače 1423., u kojem se izričito navodi da su Radosavovi poklisari trebali ponajprije isposlovati da Republika primi njihova gospodara za svojega vlastelina i vijećnika, što je bilo prihvaćeno i potvrđeno tim dokumentom, uz preuzimanje obveze da dubrovačka strana neće na svoje područje primati odbjegle Radosavove podanike iz Trebinja i njegova dijela Konavala, kako je nudio i vojvoda¹⁶⁷. U svezi s tom misijom Radosavovih izaslanika, među kojima se nalazio i krstjanin Vlatko Tumurlić, valja spomenuti da ona u postojećoj historiografskoj literaturi nije uvijek pravilno interpretirana, pa su tako primjerice Babić i Fine neosnovano držali da je pripadnik »Crkve bosanske« s ostalim članovima diplomatske misije radio na normalizaciji odnosa između svojeg gospodara i vojvode Sandalja Hranića¹⁶⁸, što je postignuto petnaestak dana ranije, i to zahvaljujući nastojanju drugih posrednika.

Da bi mogao računati na uspjeh svojega poslanstva u obavljanju povjerenog zadatka, vojvoda Radosav je i sam morao Dubrovčanima ponuditi dostojnu zadovoljštinu kao dokaz ljubavi i prijateljstva prema njima. Kako nam tijekom vođenja razgovora nije poznat, niti se raspoláže naputkom prema kojem su se trebali ravnati dubrovački opunomoćenići, danas je teško nešto određenije reći, tim prije što se više puta u spominjanom dokumentu od 15. veljače 1423. ne govori o Radosavovim mogućim ponudama i ustupcima na koje je bio spreman kao na protuuslugu Republici kad bi ga primila za svojeg vlastelina i vijećnika. Pa ipak, nešto se može naslutiti na temelju podataka drugih izvornih svjedočanstava, koji se nalaze u pismima koja je četiri dana kasnije, točnije 19. veljače 1423., dubrovačka strana uputila svojim ljudima u Konavlima, Nikoli Marina Đorđića, konavoskom knezu, te dvojici svojih službenika, Vidu Klementu Gučetiću i Marinu Prodanellu, odnosno poslanicima Nikoli Marina Gučetića i Blažu Marina Đorđića koji su trebali poći u Bosnu vojvodama Sandalju Hraniću i Radosavu Pavloviću. Prvim pismom su obavještavali navedene svoje službenike da Sandaljevi izaslanici, starac Dmiatar i Radovan Vardić dolaze u Konavle radi predaje grada Sokola Dubrovčanima te ih ovlašćuju da nakon preuzimanja te utvrde daruju vojvodine poklisare u ime »izdavštine« s 400 perpera¹⁶⁹, što upućuje na zaključak da je, uz druga pitanja, bilo riječi i o ustupanju Sokola koji je Republika svetog Vlaha, pod pritiskom Turaka 21. prosinca 1420., morala vratiti vojvodi Sandalju¹⁷⁰.

Drugo pismo s istim nadnevkom zapravo predstavlja dubrovačke naputke tim poslanicima koji su o obavljenom poslu trebali izvijestiti svoje gospodare. Oni su trebali vojvodu Sandalja obavijestiti da je Republika, s tolikim žarom srca poštujući prijateljstvo s njim, primila vojvodu Radosava za svojega vlastelina i vijećnika te da su s Vlatkom Tumurlićem razgovarali o potvrđivanju svojih povelja koje im je izdao njegov gospodar¹⁷¹. Osim toga, trebali su s neprikrivenim veseljem zahvaliti vojvodi Sandalju

¹⁶⁷ STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 582–585; MIKLOSICH: *Monumenta serbica*, 319–321; usp. JORGA: *Notes II.*, 212; *Acta Bosnae*, 119; *Poviest I.*, 469; KOSOVIĆ: *Župa Konavli*, 205.

¹⁶⁸ BABIĆ: *Diplomatska služba*, 66; FINE: *Bosnian Church*, 239.

¹⁶⁹ *IDA III.*, 189, n. 21; usp. JORGA: *Notes II.*, 213, bilj. 3.

¹⁷⁰ JORGA: *Notes II.*, 192, bilj. 9 nastavak; usp. ČOROVIĆ: *Historija Bosne*, 426; ŽIVKOVIĆ: *Tvrto II.*, 82.

¹⁷¹ »... avemo col nome di dio ricevuto el dicto Radossauo per nostro zentilomo et consigleri con tanto fervor

što su dvojica njegovih opunomoćenika, starac Dmitar i knez Radovan Vardić, po njegovoj naredbi trebali predati Republici grad Sokol, a vojvodi Radosavu je Republika uručila svoju pečatom ovjerovljenu povelju kojom ga prima za vlastelina i vijećnika, i podsjeća ga na potvrđivanje starih dokumenata, o čemu se razgovaralo s krstjaninom Vlatkom, njegovim poslanikom za kojega se kaže da je »velemožni gospodin«¹⁷². Zadovoljstvo Dubrovčana takvim razvojem događaja došlo je jasno do izražaja već 14. veljače, tijekom rasprave u Vijeću umoljenih u svezi s darivanjem Radosavovih izaslanika, kad se govorilo o dvojici krstjana i dvojici svjetovnjaka¹⁷³, odnosno obavljenim poslom nekoliko dana kasnije, kad je Republika preko svojih izaslanika doista uputila Tumurliću i članovima njegova poslanstva 200 perpera u ime troškova, a njihova je gospodara obdарила s četiri peče sukna¹⁷⁴. Prema tim podacima doznaje se da je doista bilo riječi o ustupanju grada Sokola, a razgovaralo se i o potvrđivanju starih povelja koje je Dubrovčanima svojedobno izdala bosanska strana. Našu pozornost najviše zaokuplja podatak prema kojem je sasvim jasno da je u svemu tome osobito važnu ulogu odigrao dobro poznati član heretičke sljedbe bosanskih krstjana i dvorjanin u službi vojvode Radosava, Vlatko Tumurlić, kojega su i Dubrovčani i njegov gospodar počastili titulom »mnogopočteni gospodin«, odnosno »magnifico signor«, koja inače običnom članu »Crkve bosanske« nije pridavana. Tadašnju ulogu krstjanina Vlatka i ostalih poslanika jasno je istaknuo sam vojvoda Radosav u dokumentu kojim je 7. travnja 1423. potvrdio Republici ranije povelje i Sandaljevo ustupanje polovice Konavala i grad Sokol¹⁷⁵.

Nakon što su vojvoda Radosav Pavlović i Dubrovčani međusobno uredili svoje odnose, kao da je ponovno prestala potreba za Tumurlićevim uslugama i pojavljivanjem u službi njegova svjetovnog gospodara, iako diplomatska nastojanja o raznim pitanjima i tijekom idućih mjeseci nisu jenjavala, uz napomenu da je sada pozornost dubrovačke strane bila

di cuore respectando al amista vostra che domandandone le povegle altrevolte fermade cum luy Vlatcho Tumurlich per suo nome a recordandoci che voy che noy (sic) ne confortarvi che per pizole cautele noi non restasemo di concluder amista com luy perche cosi aveva fato anche como voi«, *Lett. di Lev. VIII*, fol. 147; *IDA III.*, 189, n. 22.

¹⁷² »Echo che col nomo di Dio la povegla che la comunita e zentilomini di Ragusa ve manda et bollata et jurata per sacramento secundo usanza. Et dategheia in soa man la quale com tanta buona voglia et di allegro cuore ve a consentido che per vostro contentamento a voluto a vostra conpiacenzia retractare adiffare le povegle antiche facta com voi per Vlatcho Tumurlich le quale certamente, magnifico signor, non ne pareria raxonevole«, *Lett. di Lev. VIII*, fol. 148; usp. *IDA III.*, 189, n. 22.

¹⁷³ »Prima pars est de donando istis oratoribus voivode Sandalii et voivode Radosavi Paulovich cuilibet ex iis ad XV brachia panni florentini fini, si omnes ibunt simul et, si non irent simul, illis omnibus ibunt, scilicet duobus patarenis et duobus laicis«, TRUHELKA: *Testamenat*, 358–359; usp. DINIĆ: *Jedan prilog*, 37; V. GLUŠAČ: *Istina o bogomilima*, Beograd, 1941., 176 (dalje: GLUŠAČ, *Istina*): MILETIĆ: »Krstjanica« *di Bosnia*, 52; LOOS: *L'Eglise*, 157.

¹⁷⁴ »Per Vlatcho Tumurlich cola sua compagnia vi mandemo per spese yperperi ducento in un sacheto et le quatro peze de panni che dovete donare a Radossauo«, *Lett. di Lev. VIII*, fol. 148; usp. *IDA III.*, 190, n. 22; JORGA: *Notes II.*, 212.

¹⁷⁵ STOJANOVIĆ: *Povelje i pisma I.*, 585–591; MIKLOSICH: *Monumenta serbica*, 322–325; *Acta Bosnae*, 120; usp. KOSOVIC: *Župa Konavli*, 205–207; V. ČOROVIĆ: *Kako je vojvoda Radosav Pavlović prodavao Dubrovčanima Konavle (1423–1427)*, Godišnjica Nikole Čupića, knj. XXXVI., Izdanje Čupićeve zadužbine 68, Beograd, 1927., 76 (dalje: ČOROVIĆ: *Kako je vojvoda Radosav*); ISTI: *Historija Bosne*, 430; DINIĆ: *Jedan prilog*, 38–39; *Poviest I.*, 469; ŽIVKOVIĆ: *Tvrtko II.*, 106.

usmjerena na obnovu pregovora o kupovini Radosavova dijela Konavala, ali svi pokušaji su do konca 1427. ostali bez željenog rezultata¹⁷⁶. Osobito je zanimljivo da je za ishod tih pregovora u jednom trenutku tijekom 1423. bilo sudbonosno držanje krstjanina Vlatka Tumurlića, za kojega su Dubrovčani u poruci upućenoj 8. listopada te godine, na temelju izjave vojvodi Radosavu bliskih ljudi Bogdana Muržića, Vuka Rogatića i dijaka Pavla, javljali svojim poklisarima da je on, uz Braila Tezalovića, bio glavni čovjek koji se protivio njihovim nastojanjima da se domognu i druge polovice Konavala¹⁷⁷. Danas je, zbog oskudice izvorne građe, na žalost, teško pouzdanije govoriti o razlozima očite Vlatkove nenaklonjenosti Dubrovčanima, to prije što prijašnji nastup ne samo da ne nagovještava mogući razdor među njima nego sasvim uvjerljivo svjedoči da su obje strane bile u najboljim odnosima, tako da razloge eventualnog njihova udaljavanja nismo u stanju odgonetnuti. Umjesto nagađanja, čini se osnovanim pretpostaviti da je Tumurlić, kao savjetnik, s Brailom Tezalovićem bio puno bliža i utjecajna osoba na dvoru vojvode Radosava i da je kao njegov »kućanin« držao da dubrovačka ponuda nije najprihvatljivija, u čemu se očito razlikovao u mišljenju od spomenute trojice Republici sklonijih Radosavovih ljudi, što osobito vrijedi za trgovca Bogdana Muržića.

Bez obzira na te pojedinosti, koje danas ionako više nije moguće utvrditi, spominjanje krstjanina Vlatka Tumurlića je ujedno posljednji poznati podatak iz njegove dvadesetogodišnje diplomatske karijere u službi oblasnih gospodara, kneza Pavla Radinovića i njegovih nasljednika, vojvoda Petra i Radosava. Iako je upadljiva kronološka podudarnost između Tumurlićeva silaska s javne pozornice i podatka u kojem mu se predbacuje da je jedan od glavnih krivaca za neuspjeh Dubrovčana u pregovorima s vojvodom Radosavom, držimo da u tome ipak ne bi trebali tražiti uzroke njegova potiskivanja, iako su ga u idućem razdoblju Dubrovčani zaobilazili, održavajući kontakte s njegovim gospodarom preko Bogdana Muržića¹⁷⁸. Čini se da glavni razlog Tumurlićeva nepojavljivanja u službi vojvode Radosava Pavlovića treba ipak potražiti u činjenici da je on tada već bio stariji čovjek koji je teško mogao podnositi česta putovanja od dvora svojega gospodara do Dubrovnika ili pak nekog drugog odredišta do kojega ga je gospodar slao. Imajući to u vidu, Tumurlićevo nepojavljivanje u diplomatskim misijama u kojima se tražila nazočnost pripadnika crkve treba shvatiti ponajprije kao časno i zaslužno povlačenje u tišinu krstjanske hiže kojoj je kao redovnik »Crkve bosanske« pripadao, što je s razumijevanjem prihvatio i njegov svjetovni gospodar. Vlatkovo povlačenje ni vojvodi Radosavu nije trebalo predstavljati nenadoknativ gubitak, budući da Tumurlić u to vrijeme, pouzdano se zna, nije više bio jedini član svoje sljedbe u službi na dvoru Pavlovića koji je bio dorastao tom poslu, nego je stekao dostojna zamjenika i nasljednika, ne toliko u članu crkvene hijerarhije gostu Miaši, koliko u mladom subratu, krstja-

¹⁷⁶ O tome je opširnije pisao ČOROVIĆ: *Kako je vojvoda Radosav*, 73–109.

¹⁷⁷ ČOROVIĆ: *Kako je vojvoda Radosav*, 89–90; usp. ŽIVKOVIĆ: *Diplomatska aktivnost*, 41. JORGA: *Notes II.*, 217–218, u skraćenom obliku donosi navedeni napatuk, ali pritom ispušta dio koji se odnosi na Vlatka Tumurlića.

¹⁷⁸ Usp. ŽIVKOVIĆ: *Utjecaj*, 59.

ninu Radinu Butkoviću s kojim se sredinom veljače 1423. nalazio u »primopredajnoj« diplomatskoj misiji u gradu svetog Vlaha.

O Tumurliću kao uspješnom diplomatu i savjetniku u službi njegovih svjetovnih gospodara malo se zna, ali ipak se zna da je stekao velik ugled i poštovanje svojih suvremenika, pa su ga i njegov gospodar i Dubrovčani za posljednje poznate misije, sredinom veljače 1423., počastili titulom »mnogopočteni gospodin«, odnosno »magnifico signor«, na koju su prvotno pravo imali samo vladari, a kasnije i najviša svjetovna vlastela, a početkom XV. st. se pridijevala i članovima crkvene hijerarhije bosanskih krstjana¹⁷⁹. Zadovoljstvo obiju strana obavljenim poslom ne umanjuje nego, naprotiv, potvrđuje pretpostavku da su njegove zasluge za uspjeh i poštovanje i zahvalnost koje je radi toga zaslužio bili veliki. Nakon stupanja pripadnika »Crkve bosanske« na dvorove oblasnih gospodara, osobito je diplomatska služba otvarala velike mogućnosti članovima crkve i njezine hijerarhije da se nametnu svojim suvremenicima kao nezaobilazan čimbenik stabilnosti i sigurnosti i da u njihovim očima steknu još veći ugled i značenje, što je očito osjetio i krstjanin Vlatko, prvi poznati diplomat u službi bosanskog plemstva.

Kolika je draž te službe za pojedinca doista bila velika i ispunjavala ga unutarnjim zadovoljstvom i ponosom, najrječitije govori poruka natpisa s nadgrobnog spomenika gosta Milutina Crničanina iz Humskog kod Foče u kojem se pokojniku stavljaju u usta riječi priznanja i neskrivenog ponosa kojima se izričito tvrdi »žitie ja žih' u časte bosan(s)ke g(o)spode, primih' darove o(d)' velike g(o)spode i vlasteo i o(d)' gr'čke g(o)spode a vse vidomo«¹⁸⁰. Stečeno bogatstvo i čast očito nisu ostavili ravnodušnima ni pripadnike »Crkve bosanske«, što se vidi i kod Benka Kotruljevića, pisca traktata o

¹⁷⁹ U natpisu na nadgrobnom spomeniku jednog člana crkvene hijerarhije bosanskih krstjana za pokojnike se kaže »Ase leži dobri gospodin' gost' Mišlena«. Taj natpis je puno objavljivan, pa s tim u svezi usp. Č. TRUHELKA: *Starobosanski pismeni spomenici*, GZM VI, Sarajevo, 1894., 778–779; ISTI: *Slavische Inschriften in Bosnien*, Miss. Mitt. IV, Wien, 1896., 349–350; PETROVIĆ: »*Kršćanica*«, 201, bilj. 359; A. SOLOVJEV: *Jesu li bogumili poštovali krst?*, GZM NS. III, Sarajevo, 1948., 91 (dalje: SOLOVJEV, *Jesu li bogumili?*); ISTI: *Le symbolisme des monuments funéraires bogomiles*, Chaires d' etudes cathares V, No. 18, Arques, 1954., 98–99 (dalje: SOLOVJEV: *Le symbolisme*); MILETIĆ: »*Krstjanica di Bosnia*, 111–116; MANDIĆ: *Bogomilska crkva*, 103; D. KNIEWALD: *Hierarchie und Kultus bosnischer Kristen*, Academia nazionale dei Lincei anno CCCLXI. – 1964., Quaderno 62, Problemi attuali di scienza e di cultura, Atti del convegno internazionale sul tema: L' Oriente nella storia della civiltà, Roma, 1964., 587 (dalje: KNIEWALD: *Hierarchie und Kultus*); ĆIRKOVIĆ: *Bosnische Kirche*, 560; Š. BEŠLAGIĆ: *Stećci centralne Bosne*, Sarajevo, 1967., 99–100 (dalje: BEŠLAGIĆ: *Stećci*); VEGO: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine IV*, Sarajevo, 1970., 60–63 (dalje: VEGO: *Zbornik IV.*); KLAIC: *Izvori*, 316; ŠIDAK: *Studije*, 138; ŠANJEK: *Bosansko-humski krstjani*, 188; ISTI: *Les chretiens bosniaques*, 209; FINE: *Bosnian Church*, 262; ČOŠKOVIĆ: *O gostima*, 15

¹⁸⁰ V. SKARIĆ: *Grob i grobni spomenik gosta Milutina na Humskom u fočanskom srezu*, GZM XLVI., Sarajevo, 1934., 79. Stećak gosta Milutina i natpis na njemu opisivalo je više povjesničara, pa s tim u svezi usp. TRUHELKA: *Bosanska crkva*, 783–784; SOLOVJEV: *Jesu li bogumili*, 91; ISTI: *Le symbolisme*, 99; SCHMAUS: *Neumanichäismus*, 284; A. BEJTIĆ: *Povijest i umjetnost Foče na Drini*, Naše starine III, Sarajevo, 1956., 28–29; ĆIRKOVIĆ: *Bosnische Kirche*, 566; ISTI: *Bosanska crkva*, 227; ŠIDAK: *Studije*, 58; ŠANJEK: *Bosansko-humski krstjani*, 189; ISTI: *Les chretiens bosniaques*, 210; FINE: *Bosnian Church*, 263–264; M. D. LAMBERT: *Medieval heresy. Popular movements from Bogomil to Hus*, London, 1977., 144–146; VEGO: *Zbornik III.*, 53; ISTI: *Iz historije*, 273–274; DRAGOJLOVIĆ: *Krstjani*, 217; ČOŠKOVIĆ: *O gostima*, 16–18. O nadgrobnom spomeniku gosta Milutina opširnije usp. MILETIĆ: »*Krstjanica di Bosnia*, 122–178.

trgovini i savršenom trgovcu, koji je lošu praksu svojih sugrađana bio sklon pripisati utjecajima susjednih Bosanaca koji slijede običaje maniheja te časte bogataše i rado ih primaju u svoja skloništa iz kojih izgone siromahe, tvrdeći da u tome slijede red Božji i sreću¹⁸¹. Nema, na žalost, izričitih podataka na temelju kojih bi se moglo tvrditi da je to zadovoljstvo svojim osobnim uspjehom u životu osjetio i krstjanin Vlatko Tumurlić, ali zbog pristajanja da služi kao »kućanin« na dvoru Radinovića – Pavlovića čini se razložnim pretpostaviti da mu taj osjećaj nije bio stran. Stupanjem u službu oblasnih gospodara »Crkva bosanska« je započela svoj »aggiornamento«, odnosno približavanje i prilagođavanje praktičnim potrebama onih o kojima je ovisila, pa je zbog toga morala napustiti nešto od onoga u svojem odnosu prema širokom sloju svojih vjernika što ju je ranije karakteriziralo, tako da se u novim prilikama logično moglo dogoditi da dobro poznati član njezine hijerarhije, gost Radin Butković stekne kao diplomat veliko bogatstvo od 5.640 dukata, koje je oporučno ostavio osobama »legis et secte sue«, umjesto da i dalje živi od milostinje svojeg gospodara i jede njegov kruh. Sigurno je, međutim, da Tumurlić nije stekao toliko bogatstvo kao njegov mlađi i poznatiji subrat, ali se pouzdano može ustvrditi da je prvi poznati krstjanin koji je napustio tišinu svoje hiže zamijenivši je dinamičnijim i uzbudljivijim životom na dvoru te je tim svojim postupkom dao primjer drugoj subraći da ga slijede, što je uvelike odredilo dalju sudbinu heretičke sljedbe bosanskih krstjana o kojoj u prvoj polovici XV. st. sve više znamo kao o instituciji u službi svjetovnih potreba bosanskog društva, a u raspoloživoj se izvornoj građi sve manje govori o duhovnoj strani njezina djelovanja. Krstjanin Vlatko je kao diplomat puno sličniji Radosavovu komorniku Brailu Tezaloviću i Stojislavu Miloševiću koji za sebe tvrdi da ga »mnogo ljudi znaše«¹⁸², nego gostu Mišljenju koji je, unatoč nesumnjivom ugledu koji je uživao kod svojih suvremenika, ipak još uvijek čovjek duboke osobne pobožnosti.

* * *

Nakon Tvrtkove smrti 1391., srednjovjekovnu bosansku državu je zahvatio proces decentralizacije kraljevske vlasti i dezintegracije državnog područja, što je imalo za posljedicu izdvajanje prostornih oblasti »rusaške gospode« i njihovo osamostaljivanje. Te promjene su jako utjecale i na držanje »Crkve bosanske«, tako da se, usporedo s njima, može pratiti postupno stupanje njezinih pripadnika na dvorove oblasnih gospodara na kojima počinju obnašati određene službe i obavljati različite poslove, uglavnom svjetovnog značaja. Teritorijalnom razgradnjom zemlje i osamostaljivanjem bosanskih velikaša bitno se mijenjaju i okolnosti u kojima se nalaze i pripadnici bosanskih krstjana, pa se sve češće traži njihova nazočnost, uglavnom u ulozi garanata, arbitara, pregovara-

¹⁸¹ B. KOTRULJEVIĆ: *O trgovini i savršenom trgovcu*, Zagreb, 1985., 196; usp. M. VUJIĆ: *Prvo naučno delo o trgovini Dubrovčanina Benka Kotruljića*, Glas SKA LXXX, Beograd, 1909., 109; ĆIRKOVIĆ: *Bosnische Kirche*, 567, bilj. 60; ISTI: *Istorija Bosne*, 285; FINE: *Bosnian Church*, 329–330; DRAGOJLOVIĆ: *Krstjani*, 216, 230.

¹⁸² VEGO: *Zbornik IV*, 123; V. BOGIĆEVIĆ: *Pismenost u Bosni i Hercegovini od pojave slovenske pismenosti u IX. v. do kraja austro-ugarske vladavine u Bosni i Hercegovini 1918.*, Sarajevo, 1975., 49.

ća i posrednika, pri čemu duhovna strana njihova poziva ostaje neprimjetna. U skladu s tim promjenama i praktičnim potrebama, najistaknutiji velikaši, poput vojvode Hrvoja Vukčića, tepčije Batala, kneza Pavla Radinovića, vojvode Pavla Klešića, a nešto kasnije i vojvode Sandalja Hranića, održavaju bliske veze s bosanskim krstjanima i služe se njihovim uslugama.

Krstjanin Vlatko Tumurlić je prvi poznati predstavnik »Crkve bosanske« koji se kao diplomat pojavljuje u službi bosanskog velikaša, kneza Pavla. O životu tog pripadnika bosanskih krstjana prije stupanja u službu kneza Pavla nema izvornih podataka, tako da to razdoblje i nadalje ostaje skriveno našoj radoznalosti, uz napomenu da mu se djetinjstvo i dječastvo nije bitno razlikovalo od onog kakvo su provodili i drugi njegovi staleški vršnjaci, a kao kandidat za »red crkve bosanskih krstjana« i sam je morao proći predviđenu odgojno-obrazovnu proceduru, pa mu je u tim danima proteklo prvih dvadeset i pet godina. S obzirom na vrijeme kad je živio, Tumurlić predstavlja sponu između krstjana iz doba »gospodina našega Rastudija« i »episkupstva gospodina djeda Radomira«, okrenutih ponajprije duhovnoj strani svojega poziva, i kasnije generacije članova »Crkve bosanske«, suvremenika djedova Mirohne, Miloja i Ratka, koji su prihvatili izazov vremena postavši poznatiji po službama koje su obnašali na dvorovima oblasnih gospodara nego po svojoj duhovnosti.

Tumurlić se prvi put pojavljuje u izvornoj građi kao jedan od izaslanika kojega su knez Pavao Radinović i vojvoda Sandalj Hranić sredinom rujna 1403. poslali u Dubrovnik da u njihovo ime ponudi drugoj strani mirovne pregovore. Tumurlić se zadržao u gradu svetoga Vlaha desetak dana (13.–22. rujna), ali željeni posao nije obavio, što Dubrovčanima ipak nije smetalo da mu dopuste da u njihovu gradu može za svoje potrebe kupiti ulja, tkanine i neke druge stvari. Koncem studenoga i početkom prosinca te godine, krstjanin Vlatko je ponovno neko vrijeme bio u Dubrovniku, gdje je u ime kralja Ostoje trebao izložiti njegovu mirovnu ponudu, ali se na normalizaciju odnosa između dviju zaraćenih strana moralo još pričekati. Zbog nepoznavanja kronologije događaja, ti nastupi krstjanina Vlatka u postojećoj historiografskoj literaturi su pogrešno interpretirani kao mirovna misija, tako što je od prve zadržana vremenska odrednica zbivanja, a od druge je preuzet podatak prema kojem je obavljena u ime bosanskog vladara.

Unutarnja previranja i obračuni između zavađenih bosanskih velikaša tijekom idućih dvadeset godina nisu bili povoljni za nastupanje pripadnika »Crkve bosanske« u službi oblasnih gospodara koji su u tim sukobima nastojali definitivno uobličiti svoje područje, pa se tako u to vrijeme u raspoloživoj izvornoj građi ne spominje ni krstjanin Vlatko Tumurlić, iako se sa sigurnošću može ustvrditi da je i nadalje ostao u blizini kneza Pavla kojega je u drugoj polovici kolovoza 1415. pratio u Sutjesku, na zakazani sastanak s kraljem i njegovim najviđenijim velikašima, postavši tako svjedokom gospodareve pogibije. Kao čovjek kneza Pavla koji se pred životnom opasnošću spasio bijegom u obližnji franjevački samostan, Vlatko je prenio mrtvo tijelo svojega gospodara u Vrhbosnu, radi pokopa.

Ni gospodareva smrt nije ga ponukala da napusti službu na njegovu dvoru, iako godine krvavih sukoba Pavlovih nasljednika s porodičnim neprijateljima, koje su uslijedile, nisu bile nimalo pogodne za djelovanje. Tek kad su ubrzo nakon smrti vojvode Petra (1420.), starijeg sina kneza Pavla, prestala neprijateljstva kojima je porodica Radinovića

– Pavlovića bila izložena, krstjanin Vlatko je ponovno dobio priliku da, kao jedan od diplomata i dvorjana vojvode Radosava, stavi svoje sposobnosti u njegovu službu, pa se tako od 1420. do 1423. u više navrata spominje u dostupnoj izvornoj građi u ulozi posrednika, savjetnika i pregovarača dok je obavljao povjerene poslove. Tumurlić je nedvojbeno bio jedan od najvažnijih Radosavovih ljudi koji se u tom razdoblju najčešće spominje u društvu s jednom ili više svjetovnih osoba u različitim diplomatskim misijama, primjerice s knezom Aleksom Paštrovićem, komornikom Brailom Tezalovićem, trgovcem Bogdanom Muržićem te knezovima Budisavom i Vukašinom, uz napomenu da u to vrijeme nije bio jedini pripadnik svoje sljedbe u službi Pavlovića, budući da se u izvornoj građi u sličnim situacijama, osim njega, spominju gost Míaša i krstjanin Radin Butković. U većini poznatih slučajeva krstjanin Vlatko je s drugim izaslanicima vojvode Radosava pregovarao o normalizaciji odnosa između dvije strane, o potvrđivanju dijela Konavala koji im je 1419. prodao vojvoda Sandalj Hranić te o nastojanjima Republike svetog Vlaha da se domogne i druge polovice konavoske župe u posjedu njegova gospodara. S tim u svezi zanimljivo je spomenuti da pregovori o kupovini Radosavova dijela Konavala nisu doveli do željenog rezultata, a kao glavni krivac, uz komornika Braila Tezalovića, označen je krstjanin Vlatko Tumurlić. Ta vijest predstavlja posljednji poznati podatak o tom pripadniku »Crkve bosanske« koji je svojim suvremenicima bio puno poznatiji kao diplomat nego kao duhovnik na dvoru kneza Pavla i njegovih nasljednika.

Summary

KRSTJANIN VLATKO TUMURLIĆ AND HIS AGE (1403–1423)

After Tvrtko's death in 1391, the medieval Bosnian state was seized by the process of decentralization of royal power and by disintegration of the state territory which resulted in separation of spacious regions under the control of »rusaška gospoda« (lords of the kingdom) and in their independentization. Those changes substantially influenced upon the attitude of the »Bosnian Church«, so that, parallel with these changes a gradual ascendance of its followers can be followed up on to the courts of district lords – where they were beginning to discharge various duties and do various jobs, mainly of secular character. Alongside with the territorial disintegration of the country and independentization of Bosnian magnates essentially were changing either the circumstances in which Bosnian »krstjani« (Patarins) found themselves, too. Their presence, mainly in the function of warrantors, arbitrators, mediators, negotiators and envoys was more and more often asked for, at which a spiritual character of their occupation remained imperceptible. In accordance with the above mentioned changes and practical needs, the most eminent nobles such as vojvoda Hrvoje Vukčić, »tepcija« Batao, knez Pavao Radinović, vojvoda Pavao Klešić, and somewhat later vojvoda Sandalj Hranić were also maintaining close ties with Bosnian »krstjani« and were served by them as members of their court.

Krstjanin Vlatko Tumurlić is the first, known by name representative of the »Bosnian Church«, who emerged as diplomat, at service to Bosnian nobles, respective knez Pavao. There are no traces and data about the life of this member of Bosnian »krstjani« before his beginning a service for knez Pavao, so that this period of his life furthermore remains unknown to us and hidden to our curiosity. Maybe we could note here that his childhood and boyhood did not essentially differ from

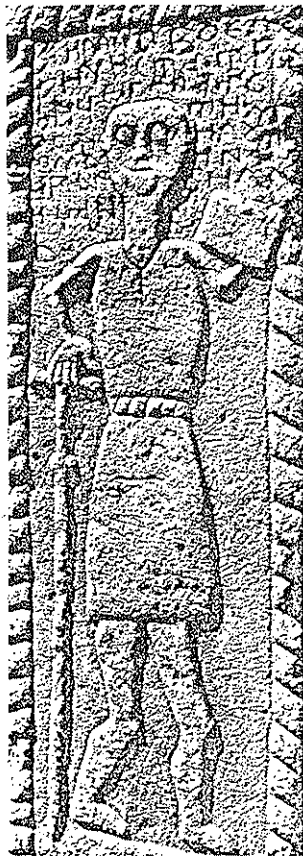
the life of persons of the same age, whereas he himself, as candidate for the »order of the church« Bosnian »krstjanin« had to pass the prescribed educational procedures, so he spent about the first twentyfive years of his life in these days. Regarding the days when he lived, Tumurlić represents the link between the »krstjanin« from the age of »our lord Rastudije« and »the days of the episcopacy of djed (bishop) lord Radomir«, who were primarily oriented to spiritual aspect of their occupation, and later generation of members of the »Bosnian Church«, contemporaries of »djeds« Mirohna, Miloje and Ratko who accepted the challenge of time, who, owing to this fact, became better known for the functions and duties they were holding at the courts of their district lords rather than by their spirituality.

Tumurlić appears for the first time in source materials as one of envoys who was sent by knez Pavao Radinović and vojvoda Sandalj Hrančić in the middle of September, 1403, to Dubrovnik to offer in their name peace negotiations to the other side. At that chance Tumurlić stayed in Dubrovnik about ten days (13–22 September) but, nevertheless, he did not get his job done, which did not bother the people of Dubrovnik to let him by some oil, fabric and other things for his needs. At the end of November and at the beginning of December of the same year krstjanin Vlatko was again in Dubrovnik for some time, where, incidentally, he had to set forth a peace offer in the name of king Ostoja. Nevertheless, the normalization of the state relations of the two warring countries still had to be waited for. Due to ignorance of the chronology of historical events the above mentioned Vlatko's appearance in the existing historiographic literature was misinterpreted as a peace mission, so that the time term was retained from the first one, while from the second one the particular was taken over according to which it was done in the name of king Ostoja.

It seems that internal overturns and clashes among the quarrelling Bosnian magnates during the course of the following twelve years were not convenient for the members of the »Bosnian Church« to begin a duty and service to district lords, who were striving in these clashes to definitely form their territory. Consequently, throughout this time, for instance, neither krstjanin Vlatko Tumurlić was mentioned in available source materials, though it could be asserted with some certainty that he furthermore remained in the vicinity of knez Pavao, whom he escorted to Sutjeska in the second half of August 1415, to a scheduled meeting with the king and nobles, having become so a witness of his master's destruction. As a knez Pavao's man, who saved himself by flight to a nearby Franciscan monastery in front of mortal danger, Vlatko carried over a dead body of his lord to Vrhbosna for the sake of funeral.

Neither did his master's death induce krstjanin Vlatko to leave his service at his master's court, although the years of Pavao's inheritors' bloody conflicts with their family enemies were not in the least convenient for such an activity. Only when hostilities, to which the Radinović – Pavlović family had been exposed, were suspended immediately after vojvoda Peter's death in 1420. (Pavao's elder son) krstjanin Vlatko was given a chance again to place his abilities at disposal and at service to vojvoda Radosav, as one of his diplomats and courtiers. Within the time from 1420 to 1423 in available source materials he was mentioned several times as mediator, counselor and negotiator while he was carrying out the entrusted jobs. Tumurlić was undoubtedly one of the most important Radosav's people who was most often mentioned in the quoted period, accompanied by one or more secular persons in various diplomatic missions, for instance with knez Aleksa Paštrović, chamberlain Brailo Težalović, merchant Bogdan Muržić and princes Budisav and Vukašin. It should be pointed out here that at that time he was not the only member of this sect at service to the Pavlović's, for in the source materials in similar situations, besides him there were mentioned gost Misaša and krstjanin Radin Butković. In the majority of known cases krstjanin Vlatko, together with other Radosav's deputies negotiated with representatives of Dubrovnik about the normalization of relations between two countries, about the confirmation of the before

achieved agreement about selling of the part of Konavle which vojvoda Sandalj Hranić had sold to Dubrovnik in 1419, and about the aspirations of the Dubrovnik Republic to acquire as well the other part of the Konavle district in his lord's possession. In this connection it is interesting to mention that negotiations on the purchase of Radosav's part of Konavle did not end successfully, and Vlatko Tumurlić together with chamberlain Brailo Tezalović was designated as the main person to blame for it. This particular at the same time represents the last known piece of information about this member of the »Bosnian Church« who was better known to his contemporaries as diplomat rather than clerical person at the court of knez Pavao and his inheritors.

*Lik gosta Milutina iz Humskog kod Foče, suvremenika
»kristjanina« Vlatka Tumurlića.*

